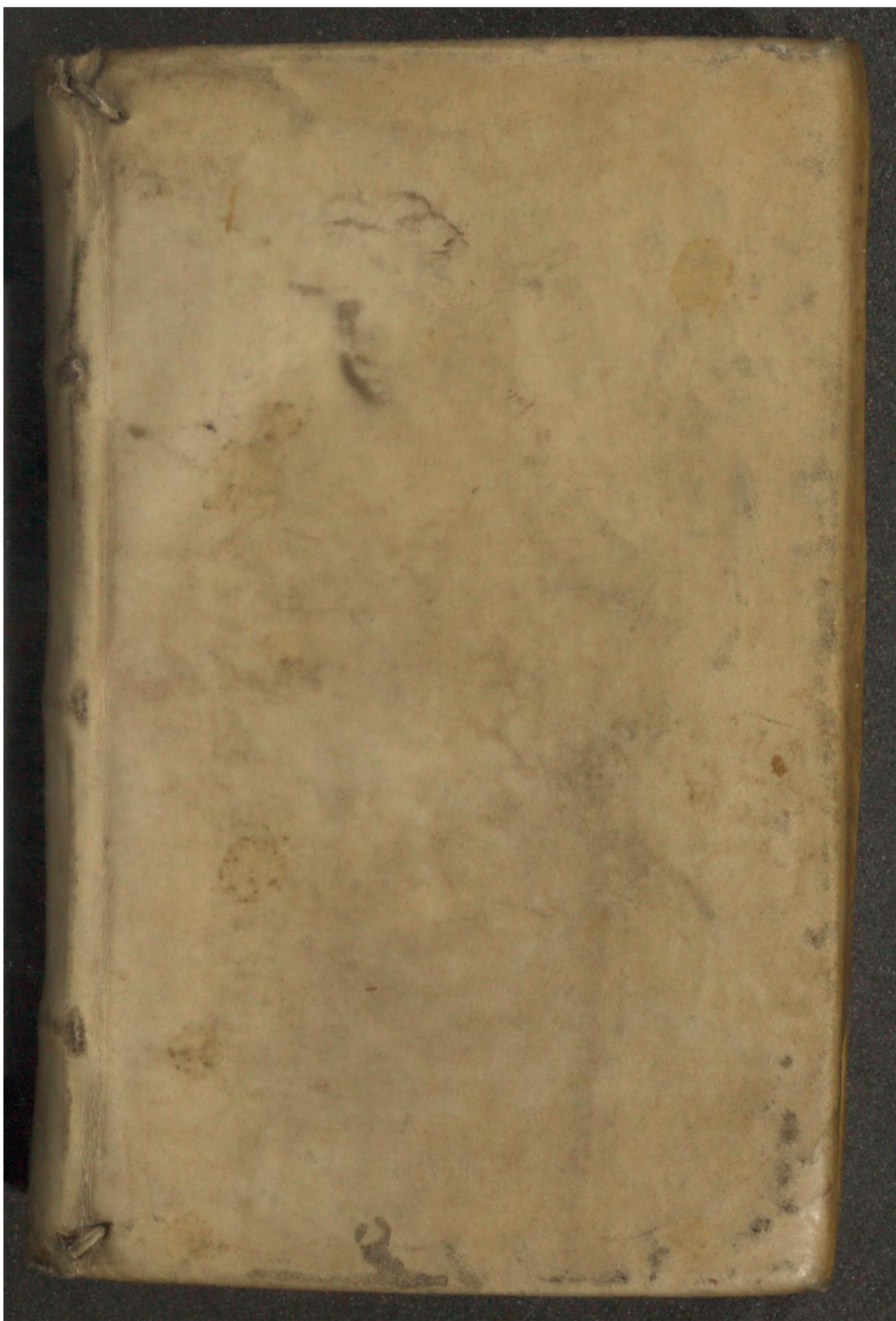
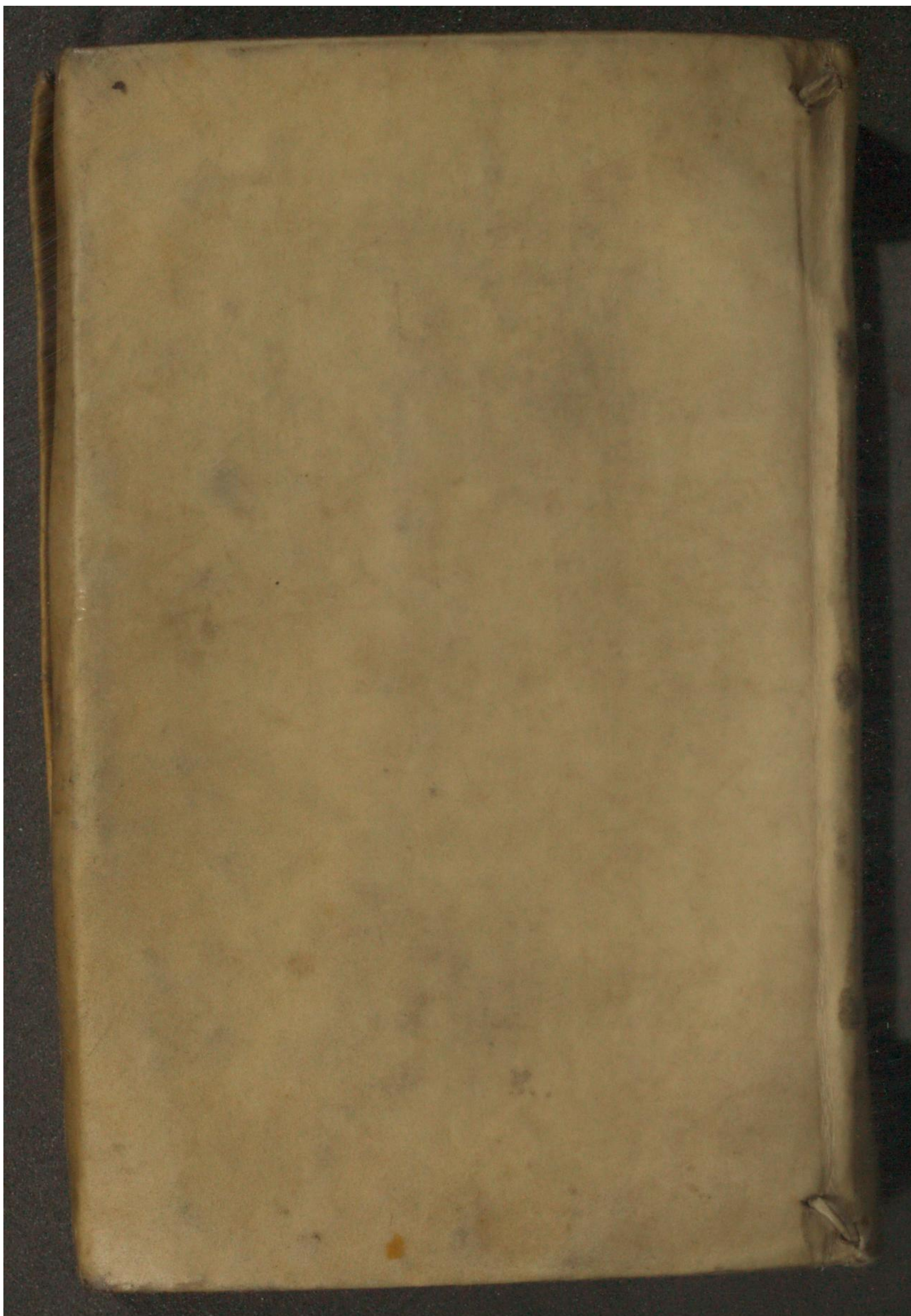

VOLCOMEN TRACTAET VAN DE PESTE

DOOR DOCTOR
LAZARVS MARCQVIS
Prelecteur der Anatomie ende Chirurgie in Antvverpen

Vernieuvvt ende vermeerdert.

In het vvelck distinctelijcker d'oorsaken de teeckenen der leuende ende doode lichamen, de prognosticquen, d'onderscheyden, de preseruatie, ende de curatie der peste gheexpliceert zijn:

Oock d'ordonnantie der Magistraten, om de peste te weyren, ende eene betere maniere als te voren ghedruckt is gheweest, om de gheinfecteerde huysen, meubelen ende cleederen te suyueren:

Ende hoe de Biechtvaders ende Medicijns de inghefecteerde persoonen visiterende, sich van de contagie preserueren sullen.

T'ANTVVERPEN,
By Cesar Ioachim Trognesius, op Onser Lieuer Vrouvven kerck-hof in't gulden Cruys.
ANNO 1636.

ARS LONGA,
IVDICIVM DIFFICILE,
EXPERIENTIA FALLAX,
OCCASIO PRÆ CEPS.

Met dese sententie vvaerschouvvt *Hippocrates*, datmen de bedrieghelijcke experientie niet en behoort te betrouvven, die in oprechte ende goede scientie niet ghefondeert en is.

AEN DE EDELE
ENDE VVIISE
HEEREN
MIINE HEEREN
HENDRICK VAN ETTEN
RIDDER, HEERE VAN
WEEST MEERBEECK EN HAVTEM,
ENDE
CHARLES DE SANTACRVZ
RIDDER,
BORGERMEESTERS
DER STADT
VAN
ANTWERPEN.

Mijne Heeren,
Ic hebbe ouer twee iaren lestledē de rechte doctrine der Peste in druck uytgegeuen, alleenlijck tot eene waerschouwinge, om de faulten te voorcomē ē te verbeteren, die door d'ongeleerde, ten

opsichte der seluer sieckte, *tot eene doodelijcke schade der ghemeynte, gecommitteert vvierden, om diesvville sy de verscheyden, iae oock malckanderen contrarierende peste, ende d'oorsakē der seluer niet en vveten t'onderscheyden, eñ hare rechte eygene remedien (soo Godt almachtich de selue* in specie *voor elcke differēte peste eñ oorsake der seluer in't particulier gheschapen heeft) niet uyt en kiesen, eñ aen de sieckte toe-eygenen, daer nochtans de ghenesinghe alleen af te vervvachten is: soo dat* medicastrorum inscitia miseris laborantibus altera fiat pestis; *gelijck* Riolanus cōmentar. in lib. de ab-

ditis rerum causis cap. 13. *uyt* Herophilus *seght. de medicijne is de handt Godts: maer als d'ongeleerde sich de selue ondervvinden, soo vvordtse venijn, als het oudt* carmen *ghetuyght:*

Mel medici ægrotis miseris manus exhibet, aut fel:
Mella dabit doctus, fel dabit arte rudis.

Maer soo desen druck ouer langh vercocht eñ vertiert is ghevveest, soo ben ick gesoliciteert ghevveest, om de selue doctrine op eē nieuvv te laten herdruckē. VVaer toe ick my dies te meer hebbe laten vervvillighen, om dat de contagieuse sieckte in d'omligghende steden eñ plaetsen vvederom onsteken is, eñ om d'oorloghe ende legers miserien te sorghen is dat noch vvel meer

 moghte

moghte voortsgaen. Mitsgaders oock om dat sommige ignoranten, niet alleen in hunne botte curen en perseuereren; maer oock naer myne voorschreuen uytghegeuen onderrichtinghe sich niet en schamen alsulcke confuse ende abusiue leeringē tot groot achterdeel der patientē, te latē in druck vvtgaē, als of sy rondt uyt seyden, Ons en baten keerssen oft brillē, als vvy niet sien en vvillen. Daerō hebbe ick t'selue cort aduijs met meerdere doctrine, gevvichtigher redenen, ende meer getuygenissen der anticque ende nieuvve Doctoren bevestight, ende in een volcomen tractaet in't langh ghededuceert.

Het

Het vvelck ick aen niemant bequamelijcker, dan aẽ uvve Edelheden, die nu den last ende sorghe deser stadt aenghenomen hebt, en can opofferẽ: vvel vvetende dat uvve Edelh. als tvvee claer siende oogẽ van ons hooft den vveerdigẽ Magistraet, die de gerechticheyt eñ t'vveluaren der gemeynte bouen al voor gherecommandeert houvven, niet en sullen nae laten hier in volcomẽlijck te versien, eñ my tegen allen laster ende opsprake, de vvelcke daer niet gebreken en sullen, te defenderen. Nam virtutẽ inuidia, scientiam calumnia ignorantium allatrare consueuit; *dat is, de deughdt vvordt*

benijdt,

moghte voortsgaen. Mitsgaders oock om dat sommige ignoranten, niet alleen in hunne botte curen en perseuereren; maer oock naer myne voorschreuen uytghegeuen onderrichtinghe sich niet en schamen alsulcke confuse ende abusiue leeringē tot groot achterdeel der patientē, te latē in druck vvtgaē, als of sy rondt uyt seyden, Ons en baten keerssen oft brillē, als vvy niet sien en vvillen. Daerō hebbe ick t'selue cort aduijs met meerdere doctrine, gevvichtigher redenen, ende meer getuygenissen der anticque ende nieuvve Doctoren bevestight, ende in een volcomen tractaet in't langh ghededuceert.

Het

Het vvelck ick aen niemant bequamelijcker, dan aẽ uvve Edelheden, die nu den last ende sorghe deser stadt aenghenomen hebt, en can opofferẽ: vvel vvetende dat uvve Edelh. als tvvee claer siende oogẽ van ons hooft den vveerdigẽ Magistraet, die de gerechticheyt eñ t'vveluaren der gemeynte bouen al voor gherecommandeert houvven, niet en sullen nae laten hier in volcomẽlijck te versien, eñ my tegen allen laster ende opsprake, de vvelcke daer niet gebreken en sullen, te defenderen. Nam virtutẽ inuidia, ſcientiam calumnia ignorantium allatrare conſueuit; *dat is, de deughdt vvordt*

benijdt,

benÿdt, ende de vvetenschap door d'onvvetende gelastert eñ geblameert. Oock seght Horatius,

Laudat amatq; domi, premit extra limen iniquus.

dat is, de benÿders ende afgonstige sullen by andere vvel laken ende misprÿsen t'ghene daer sy blÿde zÿn iet goedts uyt te leeren.

uvver Edelh.
dienstvvillighen

LAZARVS MARCQVIS

TRACTAET VANDE PESTE, VERNIEUWT ENDE VERMEERDERT DOOR DOCTOOR LAZARUS MARCQUIS.

Den naem ende de definitie der Peste.

PESTIS heeft in't Latijn haren naem van depascendo: t'welc afweydē te segghen is/ om dat de Peste de landen/ dorpen/ steden/ menschen en̄ creaturen afweydt/dat is/ van de werelt wech neēt: waerom sy oock Anthropophagos, dat is menschen-slicker/geheetē wordt. Maē de Peste is eene besmettelijcke/ ghemeyne/ ende haestighe sieckte/ vele menschen doodende/ die uyt verholene/ venijnighe ende rotte oorsaken spruyt.

D'oorsake der Peste.

D'Oorsaecken zijn in't generael drij. D'eerste is Godts gramschap/ die door onse sondē tot castijdinge verweckt wordt. Wāt propter peccata veniunt aduersa, dat is/ en waeren daer geene sonden/ wy en hadden gheene plaghen. Eñ dit doet Godt oft immediatè, dat is / sonder eenige andere oorsake oft instrumenten daer toe te gebruycken/ dan alleen sijnen goddelijcken rechtveerdighen wille/ om alsoo de sonden te straffen: als oock sijne bermhertichejt/ om de menschen alsoo tot berouw eñ penitentie te roepē / eñ de sielen salich te maken. Waerō sy oock van vele salichejt genoēt wordt. t'Welck de Heydenen oock bekent hebbē: Want/ als Homerus seyt / in't leger der Griecken voor Troyē is door d'ontschakinge der dochter vā Chryses den priester Apollinis/ groote sterfte door de peste gecomē: welcke niet en cesseerde/ voor dat naer dē raet van Calchas den propheet/ den priester Chryses met sijner dochters restitutie versoent was. Daerom seyde Horatius l. 1. oda 21. datmen om de Peste te weyren/ Apollo soude aenroepē/ dien sy θεὸν λοιμοῦ, dat is / den Godt der peste / noemden.

Soo

Soo hebben oock de Romeynen/ als Plutarchus in't leuen van Romulus schrijft/ eñ Plinius lib. 7. cap. 28. onder de Borgermeesters Lucius Ebutius ende P. Seruilius, ende in andere pest-tijden by T. Liuius beschreuẽ/ soo de peste seer toenam/ die als eene straffe aen hunne sondẽ toeschreuen. Daerom namen sy door offerhanden/ gebeden/ eñ beternisse des leuens hunnen toevlucht tot de Goden. Hippocrates seght inde peste wat τὸ θεῖον, dat is / wat Goddelijcks te zijn: t'welck het menschelijck verstant soo te bouen gaet / dat het daer gheene naturelijcke reden af geuẽ en can/ als wesende bouen d'orden der vier elementẽ / als Bauderon uyt Aristoteles l. 3. de generatione animalium cap. 3. seght/ ouer een comẽde met de naturere der sterren. Eñ principalijck de heylige Schrifture getuyght claerlijck/ dat Godt dickwils de peste om der sonden wille toesent sonder eenige natuerlijcke middelen: gelijck t'blijckt in het boeck Numeri in't 14. cap. daer Godt tot Moyses sprack: Hoe langh sal dit volck my lasteren ? hoe langh sullen sy my niet gheloouen, daer ick alle die teeckenen voor hen ghedaen hebbe ? daerom sal ickse met pestilentie slaen, ende vernielen.

Ende libro Exodi cap. 5. v. 3. seght Moyses, Laet ons gaen om Gode sacrificie te doẽ, op dat hy ons met peste niet en slae. Eñ in't tweede boeck der Coningen in't 24. cap. kiest den Coninck David de peste voor eene straffe van sijne sonden. Blijckt oock upt de heylige Schrifture/dat Godt met de peste de boose ghestraft heeft / eñ de goede van de selue gespaert: ghelijck in't voorschreuen 14. c. des boecks Numeri Godt naer Moysis voorbidden seght/ Alle die bouen tvvintich iaren zijn, sullen steruen: maer hunne cleyne kinderen sullen in't lant van beloften comen. Ende in het boeck Exodi segt Moyses tot Pharao/ Soo ghy-lieden obstinaet blijft, sal Godt de peste ouer uvve velden, vruchten ende vee seynden, ende al dat den kinderen van Israel toe comt, en sal geene schade lijden. Dus seght oock Eusebius l. 9. c. 8. dat de peste in sijnen tijdt alleen d'ongeloouige ouerviel / maer de geloouighe ende Christenen spaerde.

Oorsaecke der Peste van bouen uyt de locht procederende.

De tweede oorsaecke zijn dingen / die Godt mediatè, dat is/ als instrumenten tusschen beyde ghebruyckt / om de peste te verwecken/ gelijck den Propheet lere.

Ieremias verhaelt / dat Godt seyde: Ick sal ouer die in Babylonien hun herte teghen my opgeheuen hebben, eenen pestilentialen vvindt senden. Oock ghetuyghen d'astrologi, dat Godt de quade coniunctie ende influentie der planeten / Saturnus ende Mars, met eenẽ Eclipsis, oock met stinckenden blixem oft donder / ghebruyckt om de peste t'onsteken / ghelijck Mercatus uyt Hippocrates l. de aëre, aqua & locis seght. Soo wy continuelijck de locht moeten met den adem inhalen / eñ van buyten aen ons lichaem gevoelen: soo en is daer niet dat ons soo helpẽ oft schaden can / als de locht / om de veranderinge die sy in ons doet: welcke wy om der planetẽ eñ sterren opgang / oft ondergang / eñ by een cominge der seluer dickwils gewaer worden. Het welck oock Auicenna insinueert fen. quarti tract. 4. c. & fen. primi capitis, & octaui. Eñ Guido de Cauliaco int boeck vande humeuren c. 5. seght dat de groote peste vandẽ Oosten tot dẽ Westen / seuen maenden geduerẽde / en by nae dry deelen vande menschẽ wech nemende / procedeerde oft quam door de versaminge van Saturnus, Iupiter, eñ Mars indẽ 14. graet Aquarij. Eñ Seuerus uyt Asclepio lib. 1. ad Ammonem verhaelt tot deses confirmatie

dese sententie: Solis & cæterorum astrorum bonæ operationes non solùm in cælo & aëre, sed etiam supra terram in profundissimas terræ cauernas & abyssum penetrant. Ghelijck Auicenna wel claerlijck leert/seggende/ Principium omnium horum sunt formæ ex formis cæli, facientes esse necessarium illud, cuius ad uentus ignoratur. Ende daer naer/Oportet vt scias, quòd causa prima longinqua ad illum sunt figuræ cælestes, & propinquæ dispositiones terrestres. Want het is seker/dat de nederaerdsche lichaemen van de hemelsche gegouuerneert worden. Dit blijckt ontrent den 22. Martij stylo nouo, als wanneer de sonne het heet teecken van Aries intreet/ dat d'aerde openende alle groen voorts brengt/de wijnen oock in diepe kelders onder d'aerde inde vaten sonder vier opsieden/de humeuren ende corruptien door des winters coude inde lichaemen besloten/sich beroeren/ eñ uytwaerts te voorschijne comẽ: maer noch meer ontrent den 11. April. t'welck Virgilius seght:

Taurus & auratis aperit cùm cornibus annum.

Oock doet den loop der Mane de waterẽ wasschen ende vallen / ende maeckt oock sprinck-bloedẽ/eñ verweckt paroxismos oft stuppen vande vallende sieckte/eñ dat

dickwils tusschen d'oude ende de nieuwe mane: soo dat de patienten daerõ Lunatici gheeten worden. Voorts zijn der geslagene beesten beenderẽ met de volle Mane volder van mergh / eñ hebben in d'afgaende Mane min merghs: oock onser lichaemẽ humeurẽ swillen met d'opgaende Mane op / eñ minderen met d'afgaende Mane. Desgelijcks veroorsaeckt oock peste een ongetijdich oft contrarie saisoen/ dat is/ als de tijdẽ des iaers hunne natureliicke ordinarisse temperature niet en hebben: gelijck wanneer den winter aẽ den herft gelijck is / oft den herft aen den winter: oft wanneer den herft eñ de lenten ongetempert zijn: oft dat den herft de temperature vande lenten heeft / besonder door veel reghens/ vochtichedẽ/ die met Suyde warme winden gemenght zijn: want/ gelijck And. Gallus uyt Aristoteles seght, de drooge coude en is aen gheene rottinghe subiect. Eñ daerom seght Hippocrates l. 2. Epidemiorum, dat met de Suyde winden veel reghen valt / waer door rotte vochticheden inde lichaemen genereren / de welcke puysten eñ carbonckelen voorts brenghen. t'Welck Galenus libro 1. de temperaturis cap. 4. confirmeert / segghende

dat warme ende vochtighe ghesteltenisse der locht ghenoechsaem is om pestachtighe sieckten te veroorsaecken. Voorder/ als men inde herfst schietende sterren by nachte inde locht siet/ende alsser eenighe vlammen met donder sich dan vertoonen/oock duystere wolcken inde locht drijuende/die sonder reghen verdwijnen/ eñ stinckende misten/dickwils oorsaecke van peste zijn. Daer waeyt oock dickwils ouer/uyt gheinfecteerde steden oft landen/eene pestachtige locht met venijnighe rottinge. Hier by dient ghevoeght dat Iulius Capitolinus in vita Marci Veri Imperatoris schrijft/dat te Babylonië inden tempel van Apollo/door eenẽ crijghsman gheopent zijnde de goude casse van Auidius Cassius/daer eenen venijnighen domp oft locht uytghevlogen is/die het heel landt tot de Parthos toe met peste infecteerde. t'Selue schrijft oock Ammianus Marcellinus l. 22. ende Andreas Gallus lib. 4. cap. 1. de Peste. Oock langhe stilte inde locht met soele werinte/soo dat daer gheen tempeest oft winden en comen/ daer de bederuende locht mede ghebroken ende verwaeyt wordt/veroorsaeckt eenighe infectie.

I. Oorsaecke der peste van beneden uyt d'aerde procederende, ende uyt de wateren.

SOo dese voorschreuë infectie der locht van bouen voorts comt / soo wordter oock dickwils van onder veroorsaeckt: te weten / door eene verrotte venijnighe exhalatie der aerde / besonder als dese door aerdbeuinge scheurt / waer door de hollen eñ cauernen onder d'aerde ghelegẽ / openen: uyt welcke eenige venijnige dompende rottinghen voorts comen / die de locht met pestachtich venijn infecterẽ / ghelijck Auicenna vande pestachtige cortsen tracterende seght: Et quandoque accidũt putredines in interioribus terræ, propter causas, quarum aduentus ignoratur, & nocere faciunt aërem & aquam. Soodanighe openinghe leestmen dat te Roomen ghe weest is / daer Marcus Curtius ghewaepent / om de peste met sijns persoons offerhande te doen cesseren / volgende het oraculum / leuendich inspronck. Soo heeftmen oock dickwils ghesien / dat de menschen in diepe eñ langh-gesloten putten gaende om die te cuyssschen / door de locht / die door langhe besluytinge verrot ende bedoruen was / sommighe flau / sommige

doodt daer uyt ghetrocken zijn . Ende Heer Ian vande Cruys Pastoor van Stabroeck schrijft in sijn Pestboeckxken / dat in't iaer 1584. tot Etten by Breda uyt ghe-opende grauen menichte van swarte vlieghen vlogen / die haer in de locht ver-spreydende / groote peste veroorsaect heb-ben. Daerenbouen stinckende morassen / langh-gesloten priuaten / ende vuyle stil-staende wateren (daer kennep / coolen / weed oft Isatis / oft oock doode vis-schen / ende andere doode beesten in gerot zijn) oock vuylicheden der goten eñ strae-ten / besonder van t'bloedt der ghekeelde beesten ontrent de vleesch-huysen / als oock ontrent de vischmercten ; doode visschen / oft hun inghewant rottende / corrumperen de locht : eñ principalijck naer velt slagen / doode lichaemen onbe-grauen blijuende / rottende ende stincken-de / infecteren seer de locht . Ende om dat elcke leuende creature genoodtsaeckt is de locht geduerichlijck in haer te trec-ken / met den adem te haelen tot voedinge haers spiritus vitalis, eñ de vercoelinge der hitte van't herte; soo ist dat door de cor-ruptie der seluer locht aldermeest / alder-haest / eñ schadelijckst alle de creaturē ge-
in-

infecteert worden/ die in sulcke gheinfecteerde contreyen blijuen: want door de locht den spiritus, door den spiritus het bloet eñ t'humeur/ eñ daer door de massijue partiē des lichaēs bedoruen wordē. Hier by dient ghevoeght d'opinie van Hippocr. lib. de aëre & locis, eñ Galeni lib. de elementis, eñ Auicenn. 2. die segghen / dat/ als d'aerde met pestachtighe infectie bedoruen is / alle t'gene daer uyt groeyt/ die corruptie intreckt: soo dat coren/ vruchtē/ cruyden/ wortelen / soo geimbueert/ met corruptibel sap groeyen: dat die daer af eten/ gheinfecteert worden. Blijckt daer uyt/ dat vele vruchten / besonder de wijnen/ de deucht oft ondeucht / eñ oock den geur ende smacck / van hun terroor voortsbrenghen.

De derde oorsaecke door d'onghereghelt-heydt des menschen leuen.

VOorts d'oorsakē door d'ongeregeltheydt der menschen zijn dese / stercke imaginatie op de peste / verschricktheyt/ vervaertheydt/ droefheydt / gramschap/ onghetempertheydt / gulsicheydt in eten ende drincken/ eñ met vrouwen te veel te luxurieren: oock door den opganck / en-

de

de naer den ondergäck/der sonne op strate ende inde locht te comen / ende in besmette plaetsen oft huysen te gaen/ oft met pest-dienaers te verkeeren / oock iet uyt pest-huysen comende te handelen/ door de kuyssching he naer den 40. dach. Oock/quade bedorvene spijse t'eten/als/ in grooten hongers noodt/besonder d'arme pleghen te doen / oock inde beleghe-ringhen : oock verduft bedorven coren/ vleesch van ghestorven beesten oft visschen : oock rotte fruyten / ende bederuinghe oft rottinghe der wateren / diemen in't drinckē/ oft in't coken niet derven en can : t'zy die van selfs / oft vande voorschreven oorsaecken bedorven zijn / oft door de boose menschen vergiftich zijn . Soo schrijft Æmilius dat in't iaer 1320. in Vranckrijck onder de regheringhe vanden Coninck Philippus Longus, oock daer naer anno 1526. in Nederlandt / ende op andere tijden meer(ghelijck Ioannes Nauclerus in sijne Chronographia, eñ Dionysius Mudsaert in't iaer 1319. uyt Brouius verhaelt/ oock Guido, Andreas Gallus, Querceranus, Matthias Vnzerus, eñ Follinus in hunne doctrine vande Peste schrijven) de Ioden/door hunnen inghe-boren

bozen haet teghen de Christenen/ oft om dat de Coningen der Sarasijnē/ vijanden der Christenen/ hen sulcks gheboden hadden (om alsoo de Christenē uyt te roepen) de rivieren/ fonteynen/ bornputten/ ja oock wij-water vergifticht eñ ghevenijnicht hebben: soo dat/ die dese wateren besichden/ met quade sieckten ende peste gheinfecteert wierden/ waer door eene groote peste haer onder de menschen verspreydde. Ghelijck oock Vnzerus schrijft/ dat vele boose menschē/ die de pest-lieden dienden/ cloppers/ bellen/ deuren/ dorpels met besmettelijck venijn bestrecken hebben. Oock heeftmen bevonden/ dat door de toovertije de peste van de boose toovereſſen onsteken is gheweest.

Teeckenen van dat de locht van bouen ghe-infecteert is.

HEt blijckt dan uyt de voorschreuen oorsaken/ dat d'infectie der locht van bouen comt: maer dit blijckt noch claerder/ als t'vleesch/ broot/ eyeren/ appelen/ aen eene spiese oft anders inde locht om hoogh hanghende/ terstont bedoruen zijn/ ende qualijck rieckende worden: soo dat/ diese eten/ t'zy honden oft menschen/

menschen/ daer af sieck worden ende sterven: ende/ gheliick de locht allen menschen ghemeyn is/ in sulcke saisoenen/ soo wel de rijcke als d'arme gheinfecteert worden/ besonder die om hoogh woonen/ ende in de locht wandelen; ende ter contrarien andere die in kelders woonen/ ende in huys blijven/ soo licht niet gheinfecteert en worden. Soo dat de voghelen de quade locht dan vlieden/ ende naer eene betere vlieghen/ de welcke daerom hunne eyeren ende iongen dickwils verlaten/ iae dickwils inde locht vlieghende flau worden/ ende somtijdts oock doodt vallen/ ende daerom inde hollen ende kelder-gaten hen bergen. Maer als de geinfecteerde locht vā beneden opwaerts treckt/ soo worden die om leegh woonen/ eerst geinfecteert/ eñ wordē de beesten/ die op de velden met den muyl om leeghe weyden/ oock eerst sieck ende sterven. Het groen op d'aerde wordt oock rot eñ verwelct. Dan comender oock vele insecten voorts/ als vorschen/ paddē/ slangen/ sprinckhanen/ eghdissen/ spinnecoppen/ vloyen/ rupsen/ vliegen ende mugghen: de ratten/ muysen/ mollen verlaeten haer hollen/ ende loopen

loopen om hoogh naer de berghen. Als de wateren geinfecteert zijn / soo zijn sy troubel / onclaer / met een opdrijuende vel / stinckende / ende de visschen steruen daer in / ende drijuen daer in doodt; dan worden daer oock wormen / buylen mosch / groenicheyt / ende een maniere van spinne-webben in ghevonden.

Teeckenen als d'infectie door de maniere van leuen comt.

DAt ghesciet meest in dieren tijdt / oft corts daer naer / eñ meest onder d'arme / die eten moeten niet het gene gesondt is / maer het ghene sy crijgen konnen: ende alsdan en worden de rijcke soo licht niet gheattacqueert / besonder die naer de regulen der Medicijnẽ leuen. Ende alsdan comen de pesten meest met braeckinghe / walghinghe / colijcke / wormen / buyck-loopen / oft oock ter contrarie met verstoptheden.

Prognostiken oft voorteeckenen der toecomende peste.

DEse is den Medicijn ghehouden te wetẽ / om den Magistraet in tijts te aduerteren / eñ te waerschouwen de maniere van die af te weyrẽ eñ af te keeren.

Dese

Dese salmen kennen uyt de voorschreuen oorsaecken/ als oock uyt vierige/ langh-duerende ende groote Cometen/ quade aspecten der Planeten/ vele Eclipsen/ vierighe schietende sterren/ vallende vieren by nachte: t'welck Damascenus seght dat van Godt comt. Daerō seyde Carolus Magnus, dat hy de teeckenē des hemels niet en vreesde, maer dien Godt diese sondt, ende in de locht tot vvaerschouvvinghe stelde. Welcke Cometen meest dreyghen die landen daer den steert nae streckt/ ende naer de teeckenen Zodiaci, daer sy in oft met comen/ beteeckenen de doodt van groote Princen/ oorloghe/ hongher/ verscheyden sieckten ende peste. Andreas Gallus lib. 3. de peste cap. 9. Ut ongelijcke saisoenen/ met contrarie temperature van elcke der vier tijden des iaers: warme/ soele/ regenachtighe winters/ sonder veel vorsts: oock diergelijcke somers met vele warme vochticheden/ sonder drooghte oft groote hitte: de lenten warm/ onghestadich gelijck den herfst: den herfst drooch/ koudt/ met donckere wolcken inde locht swermende/ ghelijck Lucanus schrijft:

Traxit iners cælum fluidæ contagia pestis
Obscurā in nubem: daer versprepdende: ēn

vele

vele Suyde/ warme/ vochtighe wederen/ langhe stilte inde locht / sonder winden. Hier by moeten geuoeght zijn eenige extraordinarisse voorteeckenē/ als Plinius l. 2. cap. 56. seght/ dat onder t'Borgermeesterschap van M. Ant. Tilius ende C. Portius melck ende bloedt regende: t'welck voorboodtschapte die groote peste / die in't naevolghende iaer te Roomen quam. Titus Liuius oock/ sprekende de bello Macedonico, seght dat het / nae het vertreck van Hannibal, dry daghen langh bloedt gheregent heeft: eñ lib. 7. de bello Punico, dat het steenen ghereghent heeft. Lucanus schrijft oock datter by het casteel Cassiam wolle ghereghent is. Maer (soo Andreas Gallus verclaert) sal meer peste beteeckenen/ als daer venijnighe insecta met reghen uyt de locht vallen / als vorschen met steerten / wormen / muysen. In onser ouderen tijden zijnder in dese landen roode bloedige cruyskens op het lijnwaet / dat op den bleyck ende op andere plaetsen lagh / geuallen: waer op in t naest-volgende iaer pestachtighe sterfte ghevolght is. Want daer wierdt gemeynt ende oock ghesept/ dat sy alle steruē souden/ op welcker lijnwaet de voorschreuen cruyskens ghevallen

len waren / ende gesien hadden ghe weest. Desgelijcks schrijft oock Andreas Gallus lib. 3. cap. 9. dat in de stadt Trenten swerte cruyskens oft sterren op widt lijnwaet gheuallen zijn. Item/ als de naestghelegh ene landen/ oft steden / gheinfecteert zijn / soo can d'infectie van daer ouerwaeyen. Want

Tunc tua res agitur, paries cùm proximus ardet.

Daer-en-bouen aerd-beuingen/ ende als de planten/de bladeren van de boomen / t'graen ende grasch op't veldt verwelcken/bederuen oft verdorren. Item alsser vele campernoeillien voorts comen/vele wormen/ vliegen; alsser vele spinnecoppen/ ruysen/ motten/ sprinckhanen/padden/ vorschen/ eghdissen ghevonden worden / ende datmen die in't water doodt vindt. Oock / als de doode visschen in't water drijuen: als de voghelen verbliegen: als de mollen / ratten / muysen nae andere plaetsen verloopen / als de bevruchte vrouwen lichtelijck misvallen crijghen. Ten laetsten / als (nae het seggen van vele oude buyten-lieden) d'eyckappelkens van binnen wormkens oft spinnecoppen hebben: Want als de selue van binnen vliegen hebben/dat beteeckēt

dieren

dieren tijdt. t'Welck van Bauderon in sijnen boeck vande Peste oock ghere-marcqeert is.

Signa diagnostica: dat is, teeckenen, vvaer uyt men kennen sal oft iemant met de peste be-vanghen is.

OM dieswille de peste dickwils ye-mant sonder cortse bevanght / be-sonder in d'eerste daghen / ende om dat daer in de steden noch gheene peste te vin-den en is/ende om datter (soo't dickwils in't eerste ghebeurt) noch geene uytwen-dighe teeckenen haer uytwaerts en ver-toonen; soo sal't gheschieden / dat vele / die sich voor cureerders oft pest-meesters uytgeuen / ende niet heel gheleert oft er-uaren en zijn/ verscheyden patienten sul-len laten steruen / eer sy hen laten voor-staen dat het peste soude moghen zijn. Daerom sullen dat de gheleerde uyt dese naer volghende teeckenen mercken.

Teeckenen uyt heel het lichaem.

ALs t'lichaem laf/ slap/ eñ vermoeyt is/ende dat sonder merckelijcke oor-sake; als't ghealtereert / ende swaer is: ende alle de leden des selfs met eene on-

gestadichept beuanghen zijn / soo dāt het op eene plaetse niet blijuen / ende gheen decksel verdragen en can : item als t'lichaem soo ghestelt is / als of het vol spellen stake.

Teeckenen uyt den pols.

TE weten / als dien cleyn / slap / rasch-iaghende / hardt is / ende oneffen gaet met groote systole als diastole, ghelijck dat Bauderon uyt Galeno lib. 3. de presagijs ex pulsu, bemerckt : ende als den pols sich altemets opheft / te wijle de natuere met de venijnige qualitept strijdende is. item als hy nae de victorie / oft bouen komen des selfs / op ende af gaet. Doch / als de nature den strijdt begint te abandonnerē / eñ te wijckē / toont sich dan den pols voor eene wijle tijdts effen ende goet ; soo dat sommighe oneruarene daer uyt-ghissen / dat den patient ghenesen sal. doch t'pestilentiael venijn ouerwinnende de nature / veroorsaeckt soo de doodt / ende de peste inuadeert den patient soo bedecktelijck / dat hy den Medicijn niet gelooуen en wilt / om dat hy aen't lichaem gheene merckelijcke ontsteltenisse en vindt: wāt de spiritus zijn in't eerste alleen gheinfecteert:

teert : t'welck den Medecijn maer uyt den pols ghewaer worden en can.

Teeckenen uyt de partije des hoofts.

NAe de 24. uren is dese sieckte soo groeyende/dat dē patient die begint te geuoelē; eerst met eene gespannētheyt/ pijne/ ende brandt in't hooft/ eñ daer nae eene perplextheydt/schrick eñ droefheyt: soo dat het aensicht begint gheslonçken ende veruallen te worden / ende sy seluen niet ghelijck te sien : met een schrickelijck wesen/ oock wel met vlamminghe.

Daer by comt oock pijne/ swaerte/beuinge/ oft draeyinge in't hooft/ende daer nae eene slaperachticheyt / ende eene bedwelmtheyt vā memorie / verdoofthejt/ versmachtheyt/ ende uyt dē slaep comende eenighe draeyingen/ende hem qualijck geuoelende / altemets ydele propositen sprekende / ende daer nae wederom tot sy seluen comende. Doch andere zijn rasende/ ende geheel ydel van hoofde / sommighe crijghen oock stuypen. Alle t'welck sijn quade teeckenen / alsse nae den slaep comen. Want/ ghelijck Hippocrates seght/ Vbi somnus laborem facit, malum.

Teeckenen uyt d'oghen.

D'Ogẽ zijn droevich/ hunnen glants verduystert / ende als crijtende: oock wijdt/ groot/ ende in't laeste inghevallen: sommighe hebben die oock rootverwich ende vlammich. Quercetanus uyt Galenus raedt/ datmẽ die in sulcken brant dickwils met coudt water soude nat maken/ om te vercoelen. Eñ soo dien van pestachtighe sieckten veroorsaeckt is/ soo sal desen met dese vercoelinghe noch meer onsteken; maer anderen brandt sal solaes inde vercoelinghe vinden.

Teeckenen uyt den neuse.

DEn neuse wordt somtijts peersch/ blauw/ lootverwich/ als of hy verstorven ware/ wordt oock spitsch/ scherp/ bleeck: somtijts druppt hy van bloedt. Welck een heel quaet teecken is/ ghelijck Hippocrates seght/ Stillę nariũ in acutis malę. Doch als den neuse met dẽ adem iaeght/ eñ opẽ en toe gaet/ soo is de doot nae by.

Teeckenen uyt d'ooren, ende slaepen des hoofts.

IN d'ooren comt eene doofheydt/ ruysschinge oft tuytinghe/ de welcke daer nae oock scherp ende bleeck worden/ besonder

sonder als de slapen des hoofts inuallen: doch d'ooren wordẽ peersch/ als de doodt nu nakende is.

Teeckenen uyt den mondt, tonge, eñ lippen.

DEn mondt crijght vuylẽ smaeck/ als van rotte geuren/ ende bitterheydt. De tonghe wort bleeck/lijmachtich/daer nae in't midden scherp/ drooghe/ dorre/ met bruyne/ taneyte/ swarte oft groene strepen in't middẽ/ eñ aen beyde de sijden bleeck/ende als die uyt ghesteken wordt/ dickwils beuende. Doch als met sulck eene drooghe dorre tonghe den patient gheenen dorst en heeft/ soo is het een teecken dat het verstandt ende t'gevoelen vergaen is/ ende ouersulcks meestendeel doodelijck. De lippen zijn dickwils peersch/ bruyn/ lootverwich/ scherp/ rouw/ ghecloven/ ende beuende.

Teeckenen van t'herte.

AEn t'herte geuoelt den patient perssinge/benauwtheyt/ brandt/ flauwte/ beswijckinge: eñ als in't herte maer den spiritus gealtereert en is/ soo en ghevoelt hy aen sijn lichaem gheene pijne oft outsteltenisse/dan alleenelijck eene flauw-

te / ende beswijckinghe van cracht / ende sijnen pols is ghelijck inde febris ephemera : maer soo wanneer de humeuren ende t'bloedt van't herte geinfecteert zijn / soo is den pols hooghheftich / vol / groot / iagende / gelijck in de febris synochos putrida. Maer als het parenchyma, dat is / de substantie des herte / selue met peste onsteken en geinfecteert is / soo is den pols hardt / als in de febris hectica , ende debil door de venijnichept / doch niet durabel.

Teeckenen uyt de loose.

Als de pestachtighe locht inde loose penetreert / soo moet den patient met open mondt blijuen sitten om locht ende adem te scheppẽ. Item / als de loose seer iaeght / ende den adem cort wordt / eñ alsoo eene banghichept by brenght ; als d'exspiratie eene stinckende locht uyt gheeft / ende d'inspiratie hem seer moeyelijck valt.

Teeckenen uyt de maghe ende darmen.

Als de pestachtighe locht inde mage getrocken is / soo destrueert sy voor eerste de retentiue cracht / beroert de humeuren die daer in zijn : veroorsaeckt daer-

daerom eene wallinghe / ende braeckinge van gele/ groene ende swarte humeuren/ Daer volght dan terstont verliesinge des appetijts met opworpinge eñ rupsinge/ dat de Griecken cardiogmon; eñ oock benauthept eñ pijne inden mont der mage/ t'welck sy cardialgiã noemen: eñ in t leste eene hickinge / eñ ouergeuinge van wormen: dickwils oock eene onlijdelijcke drooghte ende dorst/ die met geen drinckẽ te versaden enis. Welcke passiẽ der mage lichtelijck tot inde darmen voorts loopen / die daer drooghte/ brandt ende verstopthepdt in veroorsaken/ ende somtijts oock ter contrarien den loop van scherpen ende stinckenden camergangh / iae oock wel van bloedt.

Teeckenen uyt de lenden.

ALsser eene groote gespannenthept / pijne / oft brandt in den rugghe oft lenden is / dat beteeckent ghemepnelijck groote venijnighe sieckten: want daer de arteria aorta ende vena caua in liggen/die door te veel ouervloedich bloedt opghespannen worden met swaere pijne / ende t'selue onstekende/eenen brandt veroorsaken / ende eene rottende venijnichept by brenghen; ende daerom aldaer oock eerst

de petichen/puysten/kinder-pocken/ maselen ende pepercorzen haer vertoonen.

Teeckenen uyt het bloedt.

ALs het bloedt uyt den neuse/mondt/ kele/ blase/matrice/darmen/ende de spene comt: item alsser bloedighe tranen uyt d'ooghen vloeden / zijn al teeckenen van eene quade peste.

Teeckenen uyt d'vvtvvendighe partijen.

OOck wel/ als d'wtwendige uyterste partijen/ als teenen / neuse/ mondt/ lippen / lootverwich zijn / ende daer nae gangreneren.

Teeckenen uyt de huydt.

DE teeckenen vande huydt oft vel zijn stinckende oft cout sweet/ oock branende met stekēde hitte/ als men dat aenraeckt/besonder ontrent het herte. Doch veel sekerder teeckē is't/ als die met roode ende purpere plecken / petichen / lootverwige eñ swarte pepercorzēs uyt slaet/ oft oock ghele/ blauwe / groene bleynen crijght. Oock witte puysten met roode randen:oock ronde/peersche/ harde puysten/met cleyne witte puystkēs rondom/ carbuncelen oft anthrax gheheeten. Als daer

daer puntachtighe/vast-ligghende / oft immobile/ harde / pijnelijcke clieren achter d'ooren comen/dieme͂ parotides noemt/ oft oock een gheswil onder d'oxelen / oft inde eechenisse/datmen bubones heet.

Teeckenen uyt d'urine.

D'Vrine in de peste is nae den tijdt haers beghinsels/ ende nae de plaetse oft partije daer sy in is oft in ageert / veranderlijck. Want in't beghinsel / als d'infectie maer in't herte/ arterie͂ e͂n spiritus is/ salse zijn als die van de ghesonde; maer alsse in de lever-adere / bloedt ende humeuren comt/ (daer sy de suyveringhe oft wey af is) dan geeftse teeckenen van die partijen; te meer soo daer eenige rotte cortsen by zijn gemenght : want dan wort sy troubel / ende subiugalis , (dat is / der beesten vrine ghelijck) oock stinckende/ lootverwich/bruyn/grof/roodt; oock wel waterachtich/ ende van stroyachtich coleur / hebbende eene verheuene wolcke met een circkel oft rant op't lootverwich oft swart treckende. Maer soo wanneer door de gheweldicheyt der hitte / e͂n door de venijnicheydt/ de natuerlijcke verwe verdestrueert ende wegh-genomen wort/

dan

dan is d'vrine sonder hypostasis, ende sonder reuck / loot verwich / ende somwijlen wit; somwijlen claer ghepist / en terstont troubel wordende / ende daer nae swart / beteeckent dat de doodt na by is.

Teeckenen uyt den camergangh.

DE camerganghen zijn groene / oock wel ghele / vierighe / vetachtige / als of de vetticheyt des lichaems smiltende ware / met eenē excessiuen quaden stanck / schuymachtich / dun / ende niet vele in quantiteyt.

De teeckenen om te vveten, of yemandt van de peste ghestoruen is.

DIt salmen kennen uyt de slapheydt des lichaems / besonder als den hals niet stijf en is; ende indien het / nu seuen uren doodt gheweest zijnde / dan niet stijf en wordt: ende indien den neuse / ooren / lippen / vingeren / teenen / root oft blauwverwich / ende het aensicht heel schrickelijck is; oft / indien daer gheswillen achter d'ooren / onder d'oxelen / inde eechenisse / en ouer t'lichaem swarte plecken / pepercorens / bleynen oft anthrax ghevonden worden. Alle t'welck indien het sich niet

niet en openbaert / soo raedt Ioubertus, datmen t'lichaem met heeten asijn begieten soude / om datse te beter uytcomẽ souden : t'welck oock dickwils extraordinarislijck dan stinckt.

Questie, vvelcke aengeborene, ende vvelcke van de peste uytvvaerts gedreuene pepercorens oft plecken zijn.

DEn sekersten raedt / om de plecken eñ pepercorens daer yemant mede geboren is / van de pestachtige t'onderscheyden / is / datmense met eene lancette oft schere afsnijde ende oplichte. Want alsdan sullen de gene daer yemant mede geboren is / onder schoon root vleesch hebben; maer ghelijck de pestachtighe niet anders en zijn dan eenighe rotte humeuren vande nature uytwaerts na de huyt gedreuen / die op de huyt haer coleur vertoonẽ; soo sal oock onder t'vel de pestplecke / oft t'vleesch des pepercorens / t'venijnich humeurs coleur vertoonen / ghelijck sy dat van buyten ghetoont hebben.

De differentien oft onderscheeden der peste.

DEse worden ghenomen van weghe haer grootte: Want is oft meerdere oft mindere / hestigere oft slappere / simpele

pele oft ghecomponeerde / ende dat oock met differente symptomata oft accidenten die sy medebrenght. Is oock verschepdē nopende het subiect daer sy in doende is. Maer de principaelste onderschenden worden genomen van d'oorsaken. Want per causam res est id quod est, dat is / door d'oorsake is eene sake t'ghene sy is. d'Onderscheedē van meerder oft minder zijn/ dat sommighe pesten groot ēn generael zijn / datse niemandt en sparen / oudt noch iongh/ rijck noch arm/ vrouwe noch man/ menschē noch beesten: Is oock grooter ende heftigher / als sy aen geene remedien en wijckt / ende meest alle doet steruen. Maer is minder / alsser soo vele niet gheinfecteert en worden / oock alsser meer ghenesen dan steruen/ ende alsse aen de remedien lichtelijck wijckt.

Aen gaende de simpele oft ghecomponeerde / soo comt de simpele wel sonder cortse oft symptomata, die oock wel sonder cortse de doodt veroorsaeckt / ghelijck Mercurialis, Mindererus, Follinus, Vnzerus, Senertus ghetuyghen/ ēn wy selue beuonden hebben/ datter sommighe comen te steruen/eer haer eenige cortse openbaert / oft in hen ghemerckt can worden. Dese

comt

comt om dat de venijnighe infectie der locht/ met den adem in te halen/ tot in t'herte toe ingetrocken wordt/ al waer sy seer haest den spiritus vitalis destrueert/ eer daer eenich humeur verrot is. Doch wordt oock met cortse ghecomponeert/ ende wordt dan Febris pestilentialis ghenoemt: de welcke comt/ om dat niet alleen den spiritus, maer oock de humeuren ende t'bloedt gheinfecteert worden: welcke hoe wel sy haer dickmaels vā het beginsel af vertoont/ doch altemets maer den derden dagh eerst haer en openbaert oft gemerckt en wordt: welcke peste met cortse meest regneert.

Oock is de peste different nopende de symptomata ende teeckenen/ die sy met haer brenght/ als zijn groote pijne in't hooft/ draepinghe/ phrenesie/ versmachtheyt/ swaren slaep/ braeckinghe/ bloeden/loop/wormen/pleuris/ophthalmie/ squinancie/ ende veel sweetens/ met de welcke de lichamen consumeren/ gelijck eertijts de sweetende sieckte dede. Dese geaccompaigneerde pesten zijn de perijckeleuste.

Oock nopende de teeckenen/ die haer uytwendich openbarē/ als clieren achter d'ooren/

d'ooren/onder d'oxelē/eñ in de eechenisse/ petichen / roodt / lootverwich oft swart pepercoren / gheheeten carbuncelen oft anthrax; bleynen gheel / purper / groen / blauw/ loodtverwich oft swart/ die hier te lande seer periculeux zijn/ende worden bleyn-vier gheheeten.

Oock zijnder onderscheeden van weghe des subiects/ dat is / van weghe de dispositie des persoons / als dien min oft meer tot de peste gheneghen is. Soo dat sommighe daer onder verkeerende/ niet/ ende andere heel haest gheinfecteert worden : oock sommighe pestilentiale venijnen besmetten alleen de beesten/ende t'vee der aerde/ als schapen/koeyē/ peerden/ verckens; d'andere de visschen des waters; d'andere de houwbaere dochters oft ionge weduwē / d'andere de kinderen/d'andere de groot-gaende vrouwen ende in't kinderbedde ligghende / d'andere d'oude menschen. Item oock nae de differentie der humeuren/daer het pestvenijn in werckt / als in colericque / melancolicque/phlegmaticque / oft sanguine persoonen/ gelijck dat Quercetanus uyt Galeno libro 4.de different. febr.cap. 1. seght. Item nae de differentie der partijen

des

des lichaems/ als inde loose Peripneumonia, inde kele Angina, inde membrana pleura het pleuris/ in de mage brakinghe/ in de darmen colicque / loop / wormen / in de blase besluytinghe der vrine.

Maer / gelijck geseyt is / dat de principaelste onderschepden uyt d'oorsaken ghenomen worden/ om dat de curatie der peste / als oock van andere sieckten / inde kennisse der oorsaken / ende in't weghnemen der seluer bestaet (want ignoti nulla est curatio morbi;) daerom sal't van noode zijn / om die t'ondersoecken ende t'onderkennen/ sijn verstandt wel te verscherpen/ende te wercke testellen/om aen elck een sijne antidotale particuliere remedien in specie toe te eyghenen : de welcke om datse venijnich zijn/ (ghelijck Forestus uyt Fernelio lib. 2. cap. 11. de abditis rerum causis allegeert) soo ist conste te weten / van wat nature oft soorte van venijn die zijn. Want soo vele soorten ende onderschepden van venijnen als de groote gansche werelt voortsbrenght / t'zy in creaturen/ als serpenten / planten/ cruyden / t'zy in mineralē ; soo vele cunnender oock in de cleyne werelt (dat is der menschen lichaem) ghevonden wordē ende groepen.

C Want

Want / soo Gregorius Nazianzenus seght / nae dat Godt de werelt ende al datter in is ghemaeckt hadde / heeft op't laeste den mensch / een cleyne werelt / (by de Griecken μικρόκοσμοι ghenoemt) gheschapen / in de vvelcke al t'gene dat in de groote in't vvijde ende breede verspreyt is, als in een cort begrijp vertoont vvordt. Desgheliicks seght oock Crollius in l. de signaturis: Niet en isser in de groote vvereldt, vviens eyghenschap inden mensch de cleyne vvereldt niet gevonden en vvort, ende oock venijnen die corruptie eñ pestiale siecten veroorsaeckẽ. Welcke Galenus l. 6. de locis affectis cap. 5. seght dat inde lichamen soo quade corruptien generen / als de venijnen der slanghen zijn; ende commentarij lib. 1. cap. 17. seght oock / als de beten der dulle honden zijn: want hy de selue remedien / daer hy de venijnighe beten mede ghenas / oock tot de peste ghebruyckt heeft. Ende dit ghetuygẽ voorts genoech Areteus, Mindererus, Matthias Vnzerus, Quercetanus, Follinus: ende Gulielmus Marcquis mijnen sone heeft t'selue in sijn boeck Decas pestifuga in't eerste problema uyt alle oude eñ nieuwe schrijuers met goede redenen genoech betoont. Daerõ ist dat die van de Hermetica docti-

doctrina seggẽ dat de peste eene astrale sieckte, vierich, venijnich, besmettelijck is, die met hare venijnighe vapeuren, oft spiritus Mercurialis, Napellinus, oft vã andere venijnige soorten in de lichamen treckt, ende haestelijck tot de princelijcke partijen penetrerende, aldaer den spiritus Vitalis in't herte, dẽ Animalis inde herssenen, den Naturalis in de leuer infecteert ende corrumpeert. ende dat dickmaels soo bedectelijck/dat het oock vande eruarene seer qualijck om te kennen is: doch dickwils hem heel claerlijck openbaert / te weten als de patienten uyt den neuse / mondt / blase / darmen / spene / matrice bloedt quijt worđẽ/ eñ oock bloedige tranẽ eñ sweet hebbẽ. Dese refererẽ t'venijn van't serpent hæmorrhois: t'welck yemant gebeten hebbende (gelijck den Poete Lucanus schrijft) doet uyt alle d'opene partijẽ des lichaems bloedt uytvloeden.

Impreßit dentes hæmorrhois aspera Tullo
Magnanimo iuueni Sic omnia membra
Emisere simul rutilum pro sanguine virus.
Sanguis erant lacerymæ: quæcumque foramina nouit
Humor, ab his manat cruor.

Ende die wallinghe ende braeckinghe hebben met pijne aen't herte/ die zijn ge-

infecteert met het Mercuriael venijn oft van Colchicum, oft oock van het serpent Drunus: eñ soo daer beneffens stinckende oliachtighe materie uyt dē Anthrax loopt/ soo is het met t'venijn van Vipera ghemenght: eñ als daer bleynen by comen/ die hebben eene ghelijckenisse met het venijn vā Cantharides, oft het cruyt Ranunculus. Maer die schuddē/ beuen/ convulsien hebben/ oock den mont/ kaken/ lippen trecken/ ghelijck of sy risum Sardonicum loeghen/met een lootverwich coleur/met een schrickelijck aensicht/ eñ met cortse/ dese hebben t'venijn van scorpioenen/ oft van t'cruyt Sardonia, Apium risus. Siet Dioscoridē eñ Mathiolum. Die ongedurich zijn/loopen/ rasen/soo datmense in't bedde niet houden en can/ dese hebben eene ghelijckenisse met t'venijn van Tarantula, als het met heete accidentē gemenght is: maer als het met coude gheselschapt is/ is met het t'venijn Cicuta. De ghene die slapē/ eñ versmacht eñ bedwelmt liggē/ hebben t'venijn van't serpent Aspis, oft van Hyosciamus oft Mandragora, die de natuerlijcke wermte soo verdooft/dat inde uyterste partijē Gangrena oft verstervinghe comt. Die eene corthevdt van adem

ende

ende walghinge hebben / hebben t'venijn van padden oft Stellio, oft van't cruydt Flammularia. Die het herte geperst hebbē/ oock eenige draeyinge in't hooft/d'oogen schrickelijck/eene drooge tonge / ende een blauw coleur als van loot/hebbē t'venijn van Salamandra. Tot dese coude venijnen is oock te refereren die peste/daer Thucycides ende Galenus af schrijuen / van de welcke soo wie ghenasen eñ in't leuen bleuen/ hunne memorie t'eenemael verloren hadden/soo dat sy alle hunne scientië ende talen die sy te voren conden / iae oock selue den A/ B/ C/niet meer en costen/eñ oock hunne vrienden ende eyghen namen vergeten hadden.

Tot de heftige cracht van Elleborus albus ende Euphorbium was die peste te refereren/ daer eertijts met veel niesens de menschen af storuen : soo dat daer uyt noch de ghewoonte ghebleuen is / door d'ordonnantie der H. Kercke in dien tijdt/ datmen aen die niesen de segheninge van Godt toe wenscht. Cardánus eñ Bauderón in't capitel van't niesen. Doch in't beghinsel van eene sieckte is het niesen een teecken / dat de herssenen met vele quade humeuren ouerlast zijn/ eñ is dan quaet;

maer in't leste van eene sieckte / is het een teecken dat de nature de quade humeuren ouerwonnen heeft / ende is dan een goedt teecken.

Doch die de maghe met onlijdelijcke pijne intrecken met swaerte / vol ẽn swillende zijn / hebbẽ het venijn van Aconitum. Die hickinge hebbẽ / ẽn daer na idelheyt / hebbẽ het venijn vā Cerussa. Diẽ d'urine besloten blijft / ẽn t'lichaem swilt / hebben t'venijn vā Lithargyrum. Die geperstheyt / worghinghe / wringinghe gevoelen in de maghe met couwe ende bevinghe / bleeck coleur / hebbẽ het venijn van Fonghen. Die braecken ende bloedighen camergangh hebben / met pijne in de mage / hebbẽ het venijn van Auripigmentum. De ignorante sullen dese groepinghe der venijnen in't lichaem oft niet ghelooven / oft hen daer seer af verwonderen; maer de gheleerde / die het genereren ẽn het degenereren der humeuren kennen / sullen't wel ghelooven / ende sich niet verwonderen: die in de Theoria der medicijne ende oock der Chirurgie geleert hebbẽ / hoe de humeyren in de lichamen / oft door vermenghselen van andere humeuren ende van quaedt voedsel / oft door de vermeer-

deringhe van onnatuerlijcke hitte oft coude soo verergeren / datse venijnige effecten ende schade maken: ghelijck de Bilis Porracea, ende noch verergert zijnde / de Æruginosa, in de mage vloedende/groene/ghele braeckinge/ ende in de darmen eene erosie ende afeetinge tot rooden loop veroorsaeckt : ende aldererghst Bilis Glastia oft Isatodes gheheeten / die oock uytwendelijck de huyt open bijt/ ende ongheneselijcke vlceratien veroorsaeckt / eñ in den camergangh vermenght/ de darmen ende t'vel van't fondamēt met brandt eñ pijne afeet : ghelijck oock de Pituita salsa t'vel ende been selue doorweyckt ende corrompeert. Gelijck ick gesiē hebbe/ eñ neffens my mijn Heer den Doctoor Joan Chanon/het beckeneel van eene oude ioffrouwe / dat soo doorweyckt was / als rot perkement oft papier . Doch veel meer de Melancolicque , Vitellinonigra geheeten/ welcke altijt doodtlijck ouergheghenen / ende deur camergangh gesuyuert wordt : ende is soo ergh/ dat sy de passagie daer sy door uytgaet / excorieert / ende op d'aerde vallende die fermenteert / by een treckt/ ende doet opsieden/ ghelijck stercken asijn / oft sterck water/ oft olie van

vitriol: van dese seght Hippocrates: Nigra supernè vel infernè exire, malum. ende oock inde uytwendighe/ oft oock inwendighe partijen/ den inetenden/ stinckenden/ ongeneselijcken cancker veroorsaeckt.

Jae oock het beste humeur/ het bloedt/ besonder uyt sijn aderen ghecomen/ excedeert in't lichaem soo in rottinge/ dat het in venijnighe qualiteyt verandert/ ende het beste vā het beste bloedt gegenereert/ het Sperma, dickwils bevonden wordt soo te corrumperen/ dat het venijnighe accidenten/ als worghinghe/ stuppen/ Mania, dulheyt/ ende de doodt/ niet min als t'venijn doet/ dickwils vervoordert. Siet Galenum lib.6. de locis affectis cap.5. die oock t'selve uyt Platone in Timæo bewijst/ ende oock verhaelt/ hoe dat eenen iongen door het accident sijns beens/ daer hem venijnighe lochten naer de herssenē opwaerts optrocken/ de vallende sieckte ghecregen heeft. Desghelijcks verhaelt oock Ambrosius Pareus lib. de podagra cap. 3. van eene vrouwe/ die op haer heupen een venijnich carunckel hadde/ daer quade dompen opwaerts uyt nae het hooft trocken/ ende alsoo stuppē/ convulsiē/ ende delirium causeerden. t'welck hy met advijs der Doc-

torzen cauterizerende / genas. Welck exempel ick oock ghevolght hebbe in eene vrouwe / die op haer schouder een swart hardt gheswil hadde / daer sy met tyden quade dompen nae het hooft gheuoelde uytceruppen / ende t'welck daer draepinghen ende oock stuppen maeckte; de welcke ick door uytbranden met een actuel cauterie ghenesen hebbe. Welcke cleyne venijnighe accidenten Galenus by den beet oft steeck van de Schorpioenē oft Phalangium vergelijckt / de welcke met een cleyn venijn een groot lichaem infecteren.

Oock hebben wy gheseyt / dat uyt differente ende contrarie maniere van cureren / andere soorten van peste blijcken: want gelijck daer vele pesten van stanck ende quade reucken gecureert ē genesen worden / (gelijck Follinus ende Quercetanus in't boeck der peste cap. 6. verhalen dat de peste te Calis met den grootē stanck van de verdrooginge des harinqhs dickwils verdreuen is / ende Alexander Benedictus seght dat in Turckijen ende Sarmatien de peste geremediceert is / met doode honden eñ andere prijen op de strate te worpen / om alsoo eenen vuylen stanck te verwecken) soo raden sommighe / dat men

door't branden van schoen-lappen oft vederen / eenighe stinckende parfuymen soude maken / ẽ dat een yder in den tijdt van de peste smorghens den reuck van de priuaten soude ontfangẽ. welcken raedt ick niet en rade te volghen: want eenen quaden reuck maeckt den spiritus vitalis cranck / ende den goeden reuck maeckt den seluen sterck.

Wt dese groote differentie der peste/eñ contrarieteyt der oorsaken / die niet dan met groote subtiliteyt te onderbinden en zijn / ende die oock soo veelderande remedien van differente ende contrarie qualiteyt vereysschen / konnen alle ouerichheyt ende Magistraten mercken / wat eene schadelijcke iae doodelijcke faulte het is/ om de peste te cureren/eenighe ongeleerde idioten ende Chirurgijnen de hueren/die niet ghestudeert en hebbẽ/ ende dat alleen om t'ghelt te sparen; daer nochtans de peste de gheleertste ende doornuftste verstandẽ/ ende d'eruarenste Doctoren/ende beste Chirurgijnẽ vereyscht. t'Welck Philippus Camerarius confirmeert / segghende dat de cure der peste naer de veranderinghen ende onderscheyden der oorsaken / verandert moet worden; ende Minadois,

Alle

Alle specie van sieckte heeft hare specie van cureren/ volghende t'segghen van Hippocrates in epistola ad Craterem, daer hy leert / Tot sunt curationes, quot sunt morborum ideę. ende Galenus lib. 2. de natura humana seght/Totidem sunt medendi rationes, quot morborum formæ. Dat oock Mercatus lib. 7. de febr. pestilent. claer uyt leght.

Preseruatie, dat is, hoemen de peste ende alle besmettelijcke sieckten voorcomen ende afvveyren sal.

GHelijck alle curatiē in't wegh nemen der oorsake bestaen (want ablata causa tollitur effectus) soo bestaet oock de bescherminge ende preseruatie der peste in't afweyren der seluer. t'Welck op dryderāde manieren gedaen moet worden / te weten met Gheestelijcke, Politicque, eñ Medicinale.

Gheestelijcke preseruatie.

OM dieswille de principale eñ eerste oorsaken der peste zijn/ dat wy door onse sonden Godts gramschap eñ castijdinghe op ons ghetrocken hebben; soo sullen wy voor't eerste de gheestelijcke middelen ghebruycken: welcke oock de Heydenen soo t'Athenen als te Roomen/ aen hunne afgoden Apollo eñ Æsculapius ende andere ghebruyckt hebben/ de welc-

ke sy met offeranden te doen/ende met de beternisse des leuens meynden te versoenen. Soo dat oock Galenus in een seker tractaet van sijne boecken seght / dat hy door Æsculapius van eene doodtlijcke aposteme ghenesen is: iae heel Roomen meynde dat het door het simulacrum Æsculapij (dat in de ghedaente van een serpent van Epidauro te Roomē ghebroght was) van eene dry-iaerighe peste verlost hadde gheweest.

Soo sullen wy dan met meerdere redenen/den waerachtigen Godt/die ons/hemel ende aerde gheschapen heeft / ende sijnen eenigen ghebozen sone Iesum Christum, die ons met sijn dierbaer bloedt vā d'eeuwighe doodt verlost heeft / aenroepen: ende dat met vaster betrouwē: want hy selue door sijne ghenadige bermhertichept ons tot hem roept ende noodt / seggende by dē Prophete Zacharias c.1. Bekeert ulieden tot my, eñ ick sal my t'uvvaerts keerē, seght den Godt der heyrscharē. Voorts in't 3. boeck der Coninghen cap. 8. eñ 2. Paralip. cap. 6. seght hy: Ist by al dien dat daer peste, bedoruen locht, plaghen ende sieckten ouer ulieden comen, ick sal de ghebeden ende het oodtmoedelijck versoecken van een yeder

van mijn volck verhooren. eñ Christus onsen Heere roept: Comt alle tot my die belast ende beladen zijt. ende dat sonder eenich uytstel / ghelijck dat David Psalmo 94. te kennen gheeft met dat woordt hodie, dat is heden. Ende Hieron. Sauanorola seght in sijne practijcque: Wilt ghy van peste bevrijdt zijn, reconcilieert v met Godt door bidden ende penitentie: vvenscht ghy v lichaem suyuer ende ghesont, maeckt eerst uvve siele suyuer ende ghesondt. ende den H. Augustinus. Soo vvie uytstelt sich tot Godt te bekeeren, stelt sijne siele in perijckel. Dus sullen wy ons seer haestelijck met eẽ goedt berouw vã onse sonden / met eene contritie / met eene beternisse vã leuen / met goede wercken / met aelmoessen / eñ met vierige gebeden tot Godt den Heere keeren / op dat het sijne Godtlijcke Maiesteyt belieue / door sijne oneyndelijcke bermhertichheyt onser t'ontfermen / onse sonden ghenadichlijck te vergheuen / eñ de plaghen / die wy door onse sonden verdient hebben / goedertierenlijck wegh te nemen. Eñ ons alsdan soo in staet van gratie stellende / sullen wy vastelijck op de gratie Godts betrouwen / dat wy van de schrickelijckheyt des donckeren nachts / ende van de peste / die in't

in't duyster sweeft / niet en sullen verschrickt zijn/noch de pijlen vreesen die by daghe vlieghen.

Politicque preseruatie, vvelcke meest tot de tvveede oorsake ,te vveten d'infectie der locht, ghedirigeert vvordt.

DEse competeert principalijck aen alle Overste ende Magistraten/ van Godt almachtich tot de ghemeyne welvaert ingestelt : die altoos dese sententie sullen voor ooghen hebben:

Ægriùs eiicitur quàm non admittitur hostis.

Op Duyts/ Gemackelijcker salmē eenē dief of vijant uyt den huyse sluyten/als uyt iaghen. Daerom sullense met aduijs van hunne Doctoren inde Medicijne (want ghelijck de Philosophen segghen Cuique in arte sua credendū) dese/oft diergelijcke/ ordonnantien maken/ende die wel scherpelijck doen onderhouden.

Voor't eerste / alle de weghen/ straten/ riuieren/ wateren/goten ende riolen/van alle vuylicheyt doen kuyſſchen : besonder ontrēt de vleesch-huysen/soo dat daer geē bloedt oft ingewant van geslagene beesten / ende desghelijcks oock op de visch-merckten / op dat daer gheene doode vis-

schen/

schen/hoofden/steerten/ vellen / darmen/ inghewandẽ der seluer en blijuen liggen. Sullen voorts verbieden / datter gheene doode vischen oft beesten in de waterẽ en drijuen : datter gheene pisse oft vuylicheyt op de straten gestort en worde/ geene mest-hoopen vergadert / ende dat niemant eenige doode beesten uyt en worpe/ die daer blijuen ligghen. Sullen oock belasten/dat elck in't particulier sijn huys/ erue/pletse ende goten suyuer ende sonder stanck houwe/ sijne priuaten niet en late ouerloopen oft deurbreken / ende die niet en late ruymen / dan in grooteren noodt/ ende dat by nachte naer den thien uren.

Sullen ten tweeden verbieden/dat niemant in de stadt eenighe duyuen/eyndvoghels/ hoenderen/ calecoenen/ verckens/ koeyen/ calueren oft conijnen houwe/ ten ware heel verre van de ghemeente / ende aen d'openste quartierẽ der stadt/ soo dat den stanck de borgherije niet en lette: dat niemandt hondẽ oft catten ouer strate en late loopen : maer sal beter gebiedẽ / dat men den meestendeel der seluer doodtslae.

Sullen ten derden verbieden alle groote vergaderinghen van volck / besonder van dronckaerts inde herberge/eñ allen

t'ghebruyck der badstouen / soo langh de peste duert. Sullen voorts uytbannen alle bordeelen/ende verbieden het danssen op de strate. De kermissen en dienen dan oock niet toe ghelaten te worden.

Sullen ten vierden alle weecke vruchten verbieden / als cleyne ende soete kersen/aerdbesiẽ/ brambesiẽ/ craeckebesien/ moerbesien/ cornoeillen/eñ concommerẽ. Maer pruymen van Damasch/kriecken marinellen eñ morellen/ aelbesien/ eñ berberis/stekebesien / als wesende ghesont / sullen moghen toeghelaten worden/ ghelijck oock druyuen.

Men sal oock alle vremde bedelaers wederom nae hun landt seynden; men sal alle commercie met besmette steden ende plaetsen wel scherpelijck verbieden: men sal gheene coopmanschappen / cleederen/ oft eenighe andere dingen oft meubelen/ noch oock gheene persoonen uyt besmette plaetsen latẽ in stadt comen. t'Welck soo oude/als nieuwe/geleerde/experte schrijuers noyt vergheten en hebben te raden. Soo dat het blijckt / wat credijt oft gheloone die ignorantẽ meriterẽ/ die seggen ende uyt gheuen / dat de persoonen die by de pest-siecke dickwils comen/ ende daer

mede

mede handelen/ghesont zijnde/ geene contagie in hunne cleederē en souden connen aen andere lieden / oft in andere huysen comende transporteren. Waer mede sy de principia, dat is / het fondament van de gansche preseruerēde doctrine loochenen/ naementlijck dat de gheleerde contagium per fomitē heeten. daer noyt eenich geleert Doctoor aen getwijfelt en heeft / Galenus, Hippocrates, Auicenna, Mercatus in Hispania, Fracastorius in Italia, Forestus in Hollandia, Senertus, Vnzerus in Germania, Follinus, eñ vele andere in Brabant/die daer niet aen en twijfelen; iae oock de brieuen uyt pestachtige quartieren comende niet en betrouwen. Daerom ist oock dat de Magistratē van Italiē ordonnantie stellen/ dat de ghene die uyt gheinfecteerde landen comen / 40. daghen moeten voor de poorten in sekere huysen blijuen/ghelijck Quercetanus verhaelt. Dit is hier t'Antwerpē wel dickwils contrarie beuondē/ tot schade van verscheyden persoonē/ die soodanighen conuersatie onvoorsichtelijck hanterende / daer door ongheluckelijck aen de peste / ende ouersulcks in hun doodt ghecomen zijn.. Ick en wille hier niet verhalen (want het ghenoech bekent

is)dat op verscheyden tijden/eenige meubelen of cleederen / langh nae het aflaten van de peste/wederom te voorschijne ghebraght zijnde/de peste vernieuwt hebbẽ. Maer sal alleen een exempel verhalen/ dat Schotlant/t'welck door sijne Noordsche ende drooghe locht in alle tijden by alle autheuren bijna van peste bevonden is gheweest (ghelijck Hect. Boëthius lib. 9. seght) ontrent ouer vijf en veertich iaren eene groote pestachtighe sterfte geeregen heeft/ door lijnwaet/sijde/ fluweelen/lakenen/ ende andere coopmanschappen eñ meubelen uyt pesthuysen comende/ goeden coop ingecocht : de welcke al daer ouer zee van de ghierighe coopliedeu ingheuoert / heel t'landt gheinfecteert hebben : t'welck ick ouer veertich iaren daer zijnde / van vele gheloofweerdighe persoonen hoorde beclaghen.

Men sal oock allen debuoir doen/ om de pestachtige locht uyt geinfecteerde plaetsen ouerwaeyende af te weyren/ volghende d'experientie van Hippocrates, dien / doen alsdan soodanighen venijnighen locht uyt Æthiopia naer Griecklant ouerwaeyde/ dede de bosschen eñ boomen tusschen beyden staende in brandt steken/

ende groote vlammende vieren maken/ besonder aen de quartierē daer die quade locht inwaeyende was: soo dat die van Athenen/ter oorsake van soodanigen bescherminge/Hippocratem, tot teecken van een eeuwighe danckbaerheyt/ met eene gouden statue vereert hebben.

Men sal oock op de plaetsen/daer de quade winden incomen/ende oock daer sy d'infectie inbrengen/ oft ingebrocht hebben/ groote vlammende vieren maken smorgēs als den dagh op gaet/oft oock s'avendts als de sonne ondergaet/van eyckenhout/ abeelen/oft pijnboomen/ lauwerier/ rosemarinen/ savie/ geneverboomen/ wijngaert-rancken/ende daer inne doen branden eenighe welrieckende ende cordiale droogen/als wortelen van Gentiana, Zedoaria, Ireas, enula Campana, oock lavendel/ alsem/ wijnruyte/thimus ende orego, item genever-besien/baeckelaer/storax, wieroock. Maer in heel heete wederen salmen wilghen/populieren/ cypresseboomē/roosen/eñ myrtus boomē/ met wortelē van tormentille eñ nymphæa gedrooght/eñ oock sandelhout branden.

Wordt oock seer gepresen/s'morgens als den dagh begint/ eñ oock s'avendts/

groot gheschut aen alle quartieren der stadt af te schieten sonder scherp/ende dat besonder nae de ghewesten/ daer de quade locht langhs incomt Læuinus Lemnius, Vnzerus, Salius in lib. de peste.

Men sal oock sorghe draghen / dat de doode lichamen diep begrauen worden / op dat d'aerde door eenen grooten reghen van de doode lichamen niet af en drijue. Men sal oock op de pestachtighe lichamen calck stroyen / oft/ by ghebreck van dien/asschen. Welcke oock behoort ghestroyt te zijn op de gheinfecteerde velden oft plaetsen/daer doode lichamen langh onbegrauen gheleghen hebben ; oock op stinckende marassen oft riolen: maer veel beter salmen ouer alle die plaetsen strop oft mutsaert in brande steken.

Daer-en-bouen is het oock seer van noode/ vrome eñ godtvruchtighe lieden/ knapen ende schrobbers te besorghen / die de pestlieden dienen/op dat door hunne onvromicheydt de verlatene pest-lieden niet veronghelijckt / beschadight / bestolen/mishandelt/ iae versmacht ende vermoort en worden : eñ oock/ op dat alsulcke niet eenighe venijnighe ende besmettelijcke buplicheden en practiseren / daer

daer sy de bellen/ cloppers/ deuren/ dorpels mede bestrijcken/ ende diese onder t'wijwater menghen/ om andere die noch gesont zijn/in infectie ende pest-steckte te brenghen / ende soo onder hunne clauwen te crijghen. Ghelijck T. Liuius libro 8. Decad. 1. seght te Roomen gheschiedt te zijn ; Ioan Wierus lib. 3. de præsagijs dæmonum c. 36. uyt Sabellicus, te Casal anno 1536. oock Saxonia ende Falopius in Italien/ Quercetanus in Vranckrijck / Paracelsus lib. de peste c. 2. Nicolaus Polus in Silesien/ende Vnzerus in verscheyden plaetsen van Duytslandt op verscheyden pest-tijden uyt diueersche Aucteuren verhaelen ghebeurt te zijn. Dus is hy

Felix, quem faciunt aliena pericula cantum,

dat is/gheluckich / die door eens anders ongheluck t'sijne can wachten ende voorcomen. Soo sal daer dan van der policije wege goede toesicht op genomẽ worden.

Maer voor al sal den Magistraet sorghe draghen/dat hy gheleerde eñ experte Doctoren hebbe/die vroõ van leuen zijn/ ende aen de stadt met eede verplicht : de welcke by alle siecke gheroepen zijnde/ ghehouden sullen zijn de selue te visiteren / om te oordeelen oftse gheinfecteert

zijn/ oft niet : ende dat / eer sy hen onder de pestmeesters oft pestcureerders sullen moghen begheuen / die met hunne gheinfecteerde cleederen d'infectie souden moghen in t'huys brenghen/ daer sy te voren niet en was. Ende de voorschreuen Doctoren sullen gehoudẽ zijn met den eersten/ oft soo haest als haer de pest-teeckenen openbaren/ t'seluẽ aen de Heeren van de Policije aen te geuen. Doch en konnẽ in alle peste niet euẽ rasch hun vonnisse geuen : want d'eene brenght hare teeckenen broegh voorts/ d'andere spade. Om hier van eenige reden te geuen/ soo geschiedt dit / om dat de rottinge in sommige naturẽ ẽn humeuren rasscher oft langhsamer/ haren voortgangh heeft: oft oock / om dat sommighe in't lichaem groeyende venijnen (ghelijck oock wel die van buyten inghegeuen/ oft met eenen venijnigen bete oft quetsinghe aenghedaen zijn) t'zy met hare drooge oft coude temperaturẽ/ oft groue harde substantie/ oft oock/ om datter snicks van nature weghe ingeboren is / hare effecten ende crachten spade toonen/ ende de doodt veroorsaken. Voor exempel zy den venijnigen bete der dulle honden/ ende t'zee-haes venijn. Het ghe-

schiedt

schiedt oock dickwils / dat de gheleerde ende experte medicijnen t'beghinnende pestilentiael venijn met goede antidotale remedien beletten / teghen houden / verwinnen eñ te niet doen / soo dat het geene peste en worde. Welcke groote deughdt selden van de patienten bekent / oft nae verdienste geloont wort. Soo dat in sulcken gheval den Medicijn sich dickwils contenteren moet met den ghewoonelijcken troost der Doctoren / dat hy met wel doen sijne conscientie hier ghenoechsaem ghequeten heeft.

Het blijckt dan uyt dese voorschreuen redenen / eñ de verhaelde onderscheedẽ eñ contrarieteyten der peste / ende hunne bedeckte oorsaken / wat eene diepsienichheyt / subtijlheyt van verstandt / gheleertheyt / ende volmaecktheyt van iugement daer van noode is (Nam rerum cognoscere causas non omnibus datum) om te gronderen ende t'onderbinden de differente / subtijle / verborghene venijnighe oorsaken. Daer is oock een soo cloeck verstãt van noode / om teghen elcke venijnige oorsake sijn recht antidotael remedie t'inuenterẽ / ende toe te eygenen / om den haestigen eñ perijckeleusen uytgangh te voorcomen.

Want hier principalijck die sententie Hippocratis waer is/Iudicium difficile, experientia fallax, occasio prçceps, dat is/Het vonnissen is svvaer, d'experientie bedriegelijck, eñ d'occasie haest voorby gaende. Want de goede leeringe des Eerw. P. Ioannis Dauid der Societeyt Jesu hier wel plaetse grijpt van Amputandum putabam, & non putabam, dat is/van af te snijden het meynen ende niet t'meynē/t'welck den oorspronck van alle dolinge is in alle saken der wereldt. Tot welcken sin Valerius Maximus lib. 7. c. 2. de sententie van Scipio Africanus prijst/die seyde/dat gheenen wijsenman opt sy seluen en sal moghen verexcuseren met die slechte excuse / teecken van onwetentheyt/Ick en hadde dat niet ghemeynt, oft/Ick hadde dat soo gemeynt. Eñ t'gene Lamachus eertijts seyde/te weten / dat in d'oorloge eene faulte dickwils doodtlijck oft onverbeterlijck is / dat heeft oock plaetse in de medicijne / maer principalijck in de preseruatie ende curatie van dese haestdoodende sieckte.

Soo dat het niet moghelijck en is/dat d'onwetende ende d'ongheleerde van dese sieckte volcomenlijck connen oordeelen gheuen / ende noch veel min de selue wel cureren.

cureren. Het welck Plinius in sijnen tijdt oock seer beclaeght / te weten/datmen d'onbeschaemde ignorzanten soo licht geloofde / segghende / Ita vt medicum se professo statim credatur, cùm tamen in nullo mendacio peccatũ sit maius: vti nec minus in tam facili credulitate in re à qua vita hominis dependet. Dat is : die sich voor medicijnẽ uytgheuen / ende nochtans niet gheleert en hebben/ doen groote sonde ; oock en doen gheene mindere sonde/die aen sulcke stoffers sonder reden gheloouen . Soo dat de ghene die ignoranten hueren om t'ghelt te sparen/de ghemeynten in groot perijckel stellen / eñ dickwils in de doodt worpen/eñ hunne cõscientie niet wel en quijten / ghelijck alle gheleerde ende experte schrijuers vã alle tijden met gewichtige redenẽ bewesen hebben. Daerõ sullen alle godtvruchtighe ende wijse Ouerste ende Magistraten tot dese sieckte de geleertste eñ expertste Doctoren in de Medicijne hueren/ eñ diergelijcke Chirurgijnẽ oock in hun ampt / die hun examen wel uytgevoert hebben. Soodanighe sy wel becomen sullen / als sy die in den vrijen tijdt met redelijcke iaerlijcksche gagiẽ aennemen/ op conditie datse sich verbinden / eñ

verseckeringhe doen sullen / datse in den weeckē tijdt sich niet en sullē absenteren/ maer de ghemeynte alsdan ghetrouwelijck bystaen / dienen/ ende cureren. Ick en kan te deser occasie niet laten te verhalen / hoe eñ in wat manieren den Edelen Heere Borghermeester H. Nicolaes Rockox/Ridder/ nae sijn neghenste Borgermeesterschap t'Antwerpē / de Heeren Borgermeester/ Schepenē/ Policije heeren / Wijckmeesters / ter oorsake van de voorseyde sorghe van de peste met de Stadts Doctorē vergadert/ tot de voorseyde ordonnantie vermaent heeft / dese motiuen segghende/ Mijne Heeren, en sullen vvy niet ghemoueert zijn, daer de doode, die daghelijcks van de peste vallen, nu, elaes, noch spreken, noch raden en konnen, om voor de leuende sorghe te draghen?

Ende gelijck het de geinfecteerde persoonen niet gheleghen en is in hun huys te blijuē / soo sullē sy dan moeten in pesthuysen oft andere plaetsen gheleydt oft ghedraghen worden buyten de stadt / oft ten minstē in andere plaetsen/ daer de gebueren gheene besmettinghe van hen en crijghen.

Daerom salmen daer toe in alle steden

Pest-

Pest-huysen houden staen : welcke wel behooren neffens loopende wateren te staẽ / om de vuylicheyt daer deur af te laten drijuen/ in opene plaetsen/ ende aende uyterste sijde vande stadt / daer gheene huysen ontrent en zijn/ in opene locht / eñ met dry plaetsen oft camers/ de vensters naer den Noorden oft Oosten ghestelt. d'Eerste plaetse is om in te logerẽ de suspecte / die men hoopt dat genesen sullen eer het oprecht peste worde. De tweede plaetse is/ daer men de gheinfecteerde eñ oprecht peste hebbende lieden in legghen sal. De derde plaetse voor de ghene die nu beghinnen te genesen / op dat sy niet wederom op een nieuw geinfecteert en souden worden.

De huysen / daer de geinfecteerde persoonen in zijn sullen/ salmen met eene latte oft met een ander publijck teeckẽ teeckenen; ende alle die de selue huysen uyt oft in gaen/ sullẽ een wit roeyken oft een ander teecken dragen: insgelijcks oock de pest meesters/ ende die de pest-lieden dienen/ eñ de pest-doode dragẽ oft begrauen/ oock de schrobbers eñ schrobberssen / op datmense kennen ende schouwen soude.

De huysen/ daer de pestilentiale sieckte

ghe-

gedaen eñ genesen is / ende daer niemant gestorven en is/sullen twintich dagen gesloten blijuẽ: maer daer iemãt vande peste gestorven is/ sullen veertich dagen geslotẽ blijuẽ/nae de doot des lest gestorvẽ.

Maer de principaelste sorge moetmen dragen voor het wel kuysschẽ vande huysen ende meubelen / om datmen door sulcken onachtsaem kuysschẽ altijdt de sieckte siet wedercomen. Daerom salmen eenen vande Policije ordonneren / die daer d'ooghe op hebbe/ ende getrouwe schrobbers hueren / ende de kuysschinge op dese manieren doen doen / als den voorschreuen tijt gheexspireert sal zijn.

Men sal dan s'auents de gebueren seuen huysen van beyde sijden / ende ouer de deure veerthiẽ huysen woonende/doen aduerteren / dat sy oft soo lange buyten gaen/ ende hunne vensters/ keldergaten/ goten/ ende deuren sluyten/soo langhe de kuysschinge duert: ende s'auents/als de kuysschinghe gedaen sal zijn/ salmen heel de ghebuerte deur groote vieren maken / op de maniere als voorsz. is/ende s'morghens vroech wederom / ende dat eer sy de gaten openen: eñ het stroy / daer sy de gaten mede gestopt hebben/sullen sy verbran-

brandē. Eñ de schrobbers sullen d'inutile pampieren/ meubelē/ouwe schoenē/ vodden/lappen/stroy vande bedden/ende alle vuylicheyt/op stracte draghen / ende die daer verbranden / oft wel achter op de pletsen oft in de houen.

Ende sullen voorts/eerst van bouen af onder het dack beghinnende/ tot beneden inde kelders toe / alles wel kuyſſchen / keyrē / ende niet eene spinnewebbe laten. Daer naer sullēse van alle vloerē/balkē/ daecken/mueren/eñ alle hoecken/ter dege met siedende heet water / oft noch beter met heete looghe/ de lijmige/cleefachtige hoe wel onsienelijcke/besmetheyt afwasschen: want die met geen cout water en can afgaen/ende dat twee of dry mael; eñ dien dagh deur alle vensters open laten: maer s'auents salmē met besloten deuren ende vensters / inde vier hoecken vande camers/oock in't midden (als het groote saletten zijn) oock op de solders eñ kelders op gloeyende steenen/ in ketelen oft beckens gheleyt/ asijn gieten/daer wijnruyte/roode roosen/alsem/ verbene/ roosemarijn/thijmus/lauēdel/zedoar/ angelica/tormentil-wortelē/ireas/lauwerierbladeren/ geneuer-besien in gesoden zijn.

Om de voorschreuene lijmachtige contagie te dissolueren / eñ te doen smilten / om dat sy te beter soude konnen afgewasschen worde (want de contagie en is anders niet / dan eene vette / lijmachtige / venijnighe / cleuende exhalatie / oft uytdompinghe / uyt den gheinfecteerden persoon in cleedere / meubelen oft mueren getrocken / ende aengecleeft) salmen perfumen ende reucken maken met genever-besien / bakelaer / rompen van note-muscate / mastich / wieroock / storax / caneel / nagelen / sandelhout te branden ; ende dat eenighe daghen achter een vernieuwen. S'morgens salmen de vensters open setten naer den Noorden / niet naer den Suyden / oft naer de sijde daer noch quade sieckte zijn. Oot is het goet in alle hoecke van de camers buscruyt t'onsteken met ghesloten vensters ende deuren. Ende dese diligentie moetmen in alle plaetsen van't huys doen / oock opde solders / ende inde kelders : ende men sal eenige dagen ghedue-rende hoopen van leuende kalck in't midde vande camers laten liggen / daer men water eñ asijn altemets in gieten sal / om den domp om hoogh te laten gaen : daer men ten lesten de mueren met bekalcken

ende

eñ witten sal. Maer eerst salmen het out gecalckt afcrabben: want de besmetheyt daer in blijft/ ghelijck-men inden Bijbel leest/ dat der leprose besmetheyt diep inde mueren sat/soo datmen die oock met afcappen noch qualijck weyren conde. Oock sal-men op de pletsen ende in de houen vieren maecken/ als voorschreuen is/ ende pecktonnen branden.

Dese kuyssching he soo perfecktelijck gedaen zijnde/soo en salder gheene sorghe zijn van dat de peste weder comen sal/ besonder soo wanneer de stoelē/bancken/ schraprāeyen/tafels/ten/ketels/potten/ pannen/ in somma alle meubelen/ op gelijcke maniere/ eerst met heet water/ (maer meer prijse ick heete looghe/ sommighe prijsen sout water/ voor die aen de zee woonen) eñ daer nae met cout water/ schoon afghewasschen sullen zijn.

Maer stoffen oft cleederē/ die alsulcke wasschinge niet verdragē en konnen/ als Satijn/ Armosijn/ Damast/ Fluweel/ Pluys/ Bont/ salmen in schoone doecken ghevouwdē/ vier dagen onder t'sant begrauen laten/ oft onder d'aerde legghen/ sorghe draghende dat sy niet nat en worden: daerom dat in gaelerijen oft opene schue-

schueren ghedaen can worden. En dan salmense wel uyt cloppē/ eñ alle vuylicheyt afkeyzen/ ende dan persumeren niet den voorschreuē domp van asijn op cruyden gesoden / oft den roock vande voorschreuene specien: daer naer salmense in de locht/ wint ende sonne laten hanghen/ eenighe dagen voor het ghebruycken.

Der bedden pluymen salmē uytschudden/ende inde sonne laten verweren: onder-tusschen salmen de tijcken / als voorschreuen is/ in heete looghe wasschen/ eñ schoon maken.

Desghelijcks de wolle der mattrassen salmen herkaerden eñ herwasschen met heete looghe/ eñ inde sonne bleycken eñ verweren / eermense wederom in de ghecuyschte ende ghewassene tijcken doe.

Dan de rijcke sullen de pluymen eñ de bedden/ daer pestachtighe op-ghestoruen zijn/lieuer verbranden als daer weder op slapen.

t'Welck oock van alle andere mattrassen / sargien / cleederen/ende slappe licht contagie ontfangende meubelen t'voorst sekerste te verstaen is. Soodanigen diligentie verhaelt Ioachimus Camerarius, dat te Venetien ende in andere plaetsen ghedaen

daen is / ende raedt oock die altijdts soo te volghen.

Ick recommandere dese kuysschinghe neerstelijck ende perfectelijck te doen/eermense vercoope of weder besige / op datter gheene meerdere infectie na der handt door veroorsaeckt en worde.

Medicinale preseruatien ende beschermin-ghe teghen de peste.

ALsoo de Goddelijcke rechtveerdicheyt met eene soo groote bermherticheydt verghesellschapt is / ende / ghelijck d'oude sententie uyt het 32.cap. Deuteronomij seght / Godt noyt en sloegh, of hy en salfde oock vvederom; soo heeft Godt den Heere soo vele middelen/remedien eñ cruyden gheschapen met eene kracht om ons teghen de peste te beschermen/eñ van de selue oock te ghenesen/ als hy wel corruptien ende venijnen gheschapen heeft / om ons met pestachtige sieckten te straffen ende t'infecteren. Daerom en sullen wy ons niet laten vervallẽ op de ketterſche opinie vã de prędestinatie, maer sullen (ghelijck vele mannen Godts ghedaen hebben / als Abraham, Dauid, iae Christus Iesus selue) de plaetsen schouwen eñ vlie-

den

den daer de plagen vallen. Daerom seght dē Heere by den Prophete Ieremias in't 21.cap. Soo vvie in dese stadt sal blijuē, sal van't svveert, ende van den hongher, ende vande peste steruen: maer die daer uytghegaen sal zijn, sal leuen, eñ sijne siele sal hem vvesen als eenen ghehaelden roof. Ende Iesus sone van Sirach seght: Qui amat periculum, peribit in eo. Dat is / Die sich al vvillens in't perijckel stelt, sal daer in vergaen. Over sulcks sullen wy onsen toevlucht tot de medicijnen nemen / van de welcke den Ecclesiasticus cap. 38. aldus spreeckt / Den Alderhooghsten heeft de medicijnen uyt d'aerde geschapen, ende eenen vvijsen man en sal die niet vervvorpen noch verachtē. Eñ corts daer nae; Als ghy door uvve sonden in sieckte gevallē sult zijn, soo suldy offerande doen, ende Godt bidden, eñ en sult den Medicijn van uvve sijde niet laten gaen. Soo gaf Godt den Heere aen den Apostel Paulus de gratie / dat hem den venijnigē bete van de vipere niet en beschadighde. Welcke beschermende cracht den Coninck Mithridates door de deught der antidotale medicamenten becomen hadde / ghelijck de Roomsche historien van hem verhalen / ende onder andere den Poete Martialis met dit veersken betuyght:

Effecit poto Mithridates sæpè veneno,
Toxica ne possent sæua nocere sibi.

Soo dat / soo wanneer hy sy seluen / in den noodt / met venijn wilde doen steruen / t'selue op hem gheene cracht gehadt en heeft / ende ouersulcks sy seluen soo niet dooden en conde. Dierghelijcke exempelen hebben wy oock in d'Indiaensche histoꝛien van sommighe Coningen van Indien / desghelijcks ghewapent teghen t'venijn.

Dus sullen wy vooꝛ't eerste den sekersten raedt / by den gheexperimenteerden Rhasis in dꝛy wooꝛden begrepen / volgen / Rasch, Verre, Spade, die in dit carmen uytghedꝛuckt zijn:

Hæc tria præcipuè pellunt Aduerbia pestem,
Mox, Longè, Tardè, cede, recede, redi.

Dat is / vliet haestich de gheinfecteerde plaetse / ende soo Haest, ende soo wel / datter noch gheene pestachtige dispositie in u lichaem ghecomen en is / ende dat ghy gheene besmetheyt oft contagie in uwe cleederen oft meubelen mede en voert. Vliet soo Verre, ende dat in ghesonde eñ vꝛije plaetsen / dat de pestachtighe locht u niet en achterhale / noch en can volgen. Waer te noteren staet t'ghene Aristoteles

 seght /

seght/dat coude ende drooghe locht geene rottinghe en ontfanght/ ende ouersulcks de ghesontste is. Comt oock soo Spade wederom/nae dat nu alle mogelijcke suyveringhe der gheinfecteerde plaetse ghedaen is / ende blijft noch soo langh daer uyt / datter gheene besmetheyt meer verholen oft ouerbleuen en can zijn. Maer soo het een yeder niet gheleghen en is / sijne woon-plaetse te verlatē/ om dat sijne affairen oft middelen sulcks niet wel toe en laten / ē oock om dat het aen elck een van Godts oft rechtsweghe niet gheoorloft en is te vlieden; soo en mogen de gheestelijcke Heeren ende Pastooren / die aenghenomen zijn om voor de sielen sorghe te dragen; ende d'Ouerste ē Magistratē/ ē Policije Heerē/die de welvaert der ghemeynte moeten besorgen/ē geene bequame substituten en connen instellen; als oock Medicijnen ende Chirurgijnen daer toe ghe-eedt ende ghegageert: als oock van charitate weghe d'ouders hunne kinders/kinders hunne ouders/momboirs hunne weesen / broeders ē susters malckanderen/ huysvaders hunne huysgenooten/dienaers ē dienstboden hunne meesters ende vrouwen/ alsdan niet verlaten;

laten; maer zijn ghehouden / indien niet selue by die te comen / doch goede assisten-tie hen te besorghen.

Doch / om dieswille dat dickwils sonder onse wete / ende tegen den wille / eenighe besmettelijcke occasien ons rencontreren / soo sal een yeder sijnen Doctoor ontbieden / om nae gheleghentheyt sijner natuere / d'ouertollighe humeuren sijns lichaēs / (die de natuerlijcke warmte door hunne menichte niet en soude connen van rottinge preserueren) de cacochyme met purgatiē / eñ de plethorique met bloedtlaten te vindiceren. Oock / om alle weecke ende corruptible humeuren / daer de pestlucht haere plaetse in soude connen nemen / oft die wel selue tot eene venijnighe qualiteyt souden connen verrotten; misgaders oock om sijn lichaem voorder te conserueren / ende suyuer te houden / ende op dat sulcke weecke humeuren oft corruptiē niet weder en soudē aengroeyen; sal ten acht oft te vierthien daghen / oft ten langhsten alle brekende manen eens dese naevolghende pillen nemen; een / dry / vijf / seuen / negen / nae datter vele oft luttel werckinghe van noode is: ende dat s'morgens nuchteren / oft wel s'auendts

een' ure voor eene lochte maeltijdt. Sal daer mede moghen uytgaen. Sal alleen obseruceren/ dat het eerste dat hy daer nae nutten sal/ zy lepel-spijse ende warm/ t'zy broech oft spade. en sal dien dagh mijden van groue ende rouwe spijsen/ van exces-sen/ ende van by slapen.

De vrouw persoonen en sullen op de dagen vā haer maendē dese pillē niet ne-men/ eñ dan oock geen' andere purgerin-ge oft bloedtlatinghe toelaten/ ten ware met aduijs des Doctoors in grooten noodt.

Pillen præseruatijf.

℞. Aloes lucidæ lotæ cum succo rosarum pro-uencial. ℥. 1. myrrhæ selectæ ℥. s. croci ʒ. ij. radi. zedoariæ ʒ. 1. Misce cum syrupo limonum, quod satis: fiat massa pilularum.

Sal daer nae sijn ghesupuert lichaem soo versterken ende confoorteren met ee-ne goede maniere van leuen/ ende met an-tidotale besoarticque remedien/ dat het aen alle infectie can wederstaen/ eñ geene ontfanghen. Daerom sal hy alle morgen nuchteren de grootte van een castaigne nemen van dese conserue preseruatif der Doctoren van Antwerpen.

Con-

Conserue præseruatif.

℞. Pulu. rad. tormentill. diptamni an. ℥. 1. angelicæ, petasitidos, zedoariæ an. ℥. 5. scabiosæ, gentianæ, scordij, pimpinellæ, an. ʒ. 1. croci orient ℥. s. sem. citri, cardui benedicti, acetosę, an. ʒ. 1. lapidis bezoartici occidental ʒ ij. coralli rubri ppi cornu cerui vsti, spodii, trochiscor. de camphora an. ʒ 1. boli Armeni, terræ sigillatæ an. ʒ. 2. cinnamomi ʒ. 1. s. cum syrupo decoct. scorsioneræ, scordii, scabiosæ, pimpinellæ, rad. tormentillæ, diptamni, card. benedict. q. s. fiat electuarium.

Oft oock dese andere wel van minderen prijs/maer niet van mindere deught/ die ick seer goedt bevonden hebbe.

℞. Nucum iuglandium, ficuum pinguium an. nº. xx. rad. tormentillæ, zedoariæ, pimpinellæ, baccarũ lauri, macis aceto rosato pp. terrę sigillatæ, cornu cerui ppti an. ʒ. ij corticũ citri conditi ʒ. ij. fol. rutæ, scabiosæ, scordij an. ʒ. 1. s. flor. boraginis p. myrrhæ electæ, croci an. ʒ. 1. syrupi limonum. q. s. misce, fiat electuarium.

Maer ghelijck elcken mensch van verscheyden natuere is / soo sal hy dese preseruatiuen met den raedt van sijnen Medicijn nae sijne natuere / ende nae de hitte oft koelte des tijdts / laten accommoderen:

ren: als oock de voorschreuē pillen voor persoonen die de spene hebben / want den aloe de spene somwijlen inflammeert; oft oock vrouwen die groot gaen / altemets te veel openen moghte / besonder die het misvallen subiet ende onderworpen zijn: voor dese salmen den aloe lucida wasschen/ ende te meer imbueren met sap van roode roosen / eñ by eene once van desen aloe voegen een dragma mastich, een halfdragma cremoris tartari albi, ende incorporeren met syrope van roosen laxatif / tot eene massa: alsoo sullense min verhitten ende min openen/ doch meer versterckẽn. Maer die niet wel en connen pillen slicken/ sullen moghen een paer oncen conserue van prouence roosen nemen / oft oock wel dit poeder met weye oft hamelē sop.

℞. Cremoris tartari albi, fol. senæ mundatæ an.ʒ.I. rhabarbari electi ʒ.s. spec.diarhod.abatis gr. x. misce, fiat puluis.

Hier van moghen de kinderen van 12. iaeren de helft / die van 6. iaren het vierendeel nemen om te purgeren: maer om te conserueren die niet geerne conserue en nemen / soo sullen dese in plaetse van die/ dit poeder preseruatif moghen nemen.

℞. Cornu ceruı pp^ti^ terrę sigillatę, rad. zedoaria,

ria, sem. card. benedicti an. ʒ. s. sem. rutæ, cinnamomi, croci, fol. scordij an. gr. xv. misce, fiat puluis. capiant in iulepo, aut cum succo limonum & aquæ scabiosæ.

Voor mans persoonen maghmen daer een scrupel van species lætificantis Galeni by doen. Hier van moghen de kinderen van 12. iaren de helft nemen / die van 6. iaren het vierendeel. Is oock goet teghen de wormen.

De rijcke mogen de helft van dit poeder nemen/ met dit costelijck poeder.

℞. Lapidis bezoartici occidẽtalis, Smaragdorum, Hyacinth. spec. diamargariti frigid. an. gr. xii. misce.

Oft oock salmen s'morghens een half loot van dese tabletten moghen nemen.

℞. Exterioris corticis citri ʒ. iij. rad. angelicæ, zedoariæ, tormentillæ, macis aceto rosato præparatæ, cinnamomi, terræ sigillatæ, boli fini armeni an. ʒ. j. sem. citri, cardui benedicti an. ʒ. s. saccari soluti aqua rosarum q. s. misce, fiant tabellæ.

Arme lieden en sullen niet min welvaren met het preseruatif van Mithridates: neemt vijf bladeren wijnruyte/seuen asen ghebrandt sout/ met eene vijghe ende een okernote s'morghens nuchteren. Men

sal oock in plaetse van al dit nemen eenen roomer van dit hyppocras.

℞. Aqu. stillatitiæ corticum citri libro i. s. vini Rhenensis, aqu. rosatæ, cinnamomi, syrupi limonum, syrupi granatorum an. vnc. j. acidi vitrioli ʒ. s. cui potest aliquando addi aqu. theriacalis ʒ. ij. misce, fiat hypocraticum.

Voorts is van noode dese cordiale poederen in rooden Cramosijnen taffa tot eenen beschermschilt voor't herte genaeyt te draghen.

℞. Radic. zedoariæ, angelicæ, petasitidos, cinnamomi, caryophyll. croci, sandali citrin. cardamomi, granorum paradisi, ligni aloës an. ʒ. j. corticis citri sicci ʒ. ij. flor. rosar. rubear. rosmarini, scordii, melissæ, rutæ, an. ʒ. s. trochiscor. de camphora, scrup. j. misce, fiat puluis, sed pro viris adde galliæ & aliptæ muscatæ an. scrup. s. misce.

Maer de compositie oft pasta om op't herte te dragen/die D. Senartus voorhout/ van ghedrooghde padden/spinnecoppen/ arsenicum met cordiale poederen ghemengelt/oft oock quicksiluer in een haselnote/om dat sy venijnich zijn/ ende met geene suffisante redenen ghefondeert / iae oock van Matthias Vnzerus in sijnen pest-boeck met vele goede ende vaste redenen wederleght

leght ende verworpen; en hebbe ick noyt gheexperimenteert: maer hebbe altijdts in plaetse van die geradẽ eenen hiacinth-steen orientael te draghen / eñ in de handt eenighe rieckende ballen te houden / op dese maniere ghemaeckt.

℞. Ladani puri ℥. ij. rad. zedoariæ, ireos florentiæ, corticis citri, aranciorum, an. ℥. j. ligni aloës, storacis, myrrhæ, benjoin, nucis muscatę, camphoræ, cinnamomi, caryophyllor. croci. Oriental. succini, flor. rosar rubear. lauendulæ an. ℨ. ß. misce cum mucagine gummi traganti aqua & aceto rosato an. q. s. pr. æqu. soluti, & parum carbonis salicis. fiat pila.

Oock wel in ghegaette balleken een spongiken te dragẽ van desen asijn door-nat: t'welckmen/ontrent eenige besmette plaetsen comende / in den mont magh nemen / ende onder den neuse steken.

℞. Pulu.rosar.rubear.corticis citri,rad. zedoariæ,ireos, sem. iuniperi an. ℥. ij.flor. lauendulę, borag. scabios. scordii, cardui benedicti, rutæ an. p. j. puluerata infunde in aceti rosati aut calendulæ, l. ij. in qua dissolue theriaces, Mithridati an. vnc. s. adde pulu. cinnamomi, scrup. iiij. camphoræ ℨ. ß. misce.

Ende sal oock onder t'volck comende altijt een wortel vã zedoar. in den mondt knab-

knabbelen / oft oock citroen schellen. Maer de beste remedien en connen niet helpen/ in dien men sich niet oock perfectelijck naer de ses regelen der gesontheyt en reguleert. Daerō salmen voor't eerste vrolijck/ende ghestilt van ghemoede zijn/ ende alle gramschap ende droefheyt vlieden/maer besonder de verschrickthept oft vreese van de sieckte. Want (Crollius upt Aristoteles seght / dat d'imaginatie soo crachtich is / datse sieckten can maken / ende oock ghenesen/ t'welck men door de verschrickthept dickwils in de peste siet gheschieden.

Hier en can ick niet voorby gaē de Chymicque remedie tot preseruatie der peste vā Crollius in sijne Basilica Chymica beschreuen/ van inde neus gaten / besonder ontrent gheinfecteerde plaetse comende/te strijckē den oleum succini: eñ het ingeuē vā Flores sulphuris naer sijn descriptie ghepreparerrt: ende noch om den hals sijn amuletum pentaculum constellatum te draghen/ ende voor de rijcke sijn zenexton Paracelsi: welcke beyde met padde-poeder onder andere cordiale ende antidotale specifica ghemenght zijn. Ende ooc in de perijculeuste peste recommādeert Crollius bouen

alle

alle andere sijn Elixir pestilentiale in te ghe-
uen/ende dat oock om teghen alle astrale
sieckte te preserueren ende die te cureren:
welcke descriptie soo sy te langh soude
vallen hier te verhalen/ remittere ick den
leser ende den Apoteker tot den Autheur
selue.

Ten tweeden / soo d'infectie van bouen
in de locht is / sal om leeghe/ iae oock in
kelders/woonen: maer soo d'infectie van
beneden comt/sal om hooghe woonen/ eñ
de deurē eñ vensters naer de geinfecteer-
de plaetsen/ende naer het Suyde toehou-
den: maer die open doen / die naer den
Oosten ende Noordē / oft naer de vrije eñ
goede plaetsen staen. Sal voorts sijne
camers dagheliicks doen perfumeren op
de maniere als voorschreuen is/ende dese
parfuym-keerskens daer in onsteken
s'morghens eñ s'auendts / oft soo wan-
neer hy daer in blijft.

℞. Ladani, styracis, benzoin an. ℥. j. myrrhę,
thuris an. ℥. ij. rad. angelicæ ℥. s. granor. iuni-
peri ℥. ij. therebinthinæ ℥. iij. pulu. caryophyl-
lor. ℥. ij. carbonis tiliæ q. s. misce cum mucagine
gummi traganti soluti aqu. rosar. fiant candelæ.

Sal oock op den seluen tijdt groote
eycken vieren moghen maken / daermen
roos-

roosmarijn boomen / lauwerier boomen / sauie / cypres / pijnboomen / wortelen van ireas / zedoar / gentiane / item geneuerbesien in worpen sal / ende dat in den winter: maer in heet weder sal hy slaeplakens in de camer hanghen / die met coudt reghen-water met asijn ende roose-water ghemenght / nat gemaeckt zijn: iae oock groene wilgen / wijngaert-bladeren / roosen / plompen / ende ander groen in de camer stroyen / item doorne meyen / eñ welrieckende bloemen daer in setten. Sal ooc een matelijck exercitie doen voor den eten / doch sich niet moede maecken / oft seer verhitten / tot sweetens toe.

Sal maken dat hy alle daghe camergangh hebbe; ende sal / by faulte van dies / de voorseyde pillen oft poederẽ nemen / oft oock eene suppositorie oft clisterie. Maer sal voor't beste ende gheraedtsaemste laxatiue spijse besighen / als sop daer surckol / endiuie / violetten / malue in ghesoden zijn / gestoofde pruymen / corenten / appelen / rapen in't eerste van de maeltijdt. Maer sal sich wachten van melck / koolen / concommeren / erweten / boonen; doch sal gesodẽ cicoreye wortels oft cruyt eten / endiuie / kappers in plaet-

se

se van salaet/ met goeden wijn-asijn ende olie / ionghe hoppe/gheneften oft braem cappers.

Sal den visch ende vleesch meest ghebraden eten / ende meest met verdiups en wijn-asijn. Aelbesien / citroenen / aranie appels/berberis/ ghebrade peyzen/ ende quee-peyzẽ zijn oock goet/ als oock morwe eyeren. Voorts sal sich wachten van excess in't eten oft drincken te doen : sal s morghens ombijten/ s'noenens een goede liberale maeltijdt/maer s'auendts eene sobere houden ; ende op't leste van de maeltijdt ghecomfijte citroen-schellen/oft arancieschellen besigen / sal goedt terwen broodt oft witte broodt met weynich soudt eten.

Maer sal sich wachten van specerijen/ van beulinghen/ worsten/ saucissen/verckenvleesch/aiuyn/ koolen.

Aengaende den dranck/ sal middelbier drincken/waer op hy gedrooghde araniesehellen sal doẽ / een pont van die op eene tonne. Magh oock altemets eenen roomer wijn drincken/ oft twee/ maer gheen dry. Maer een yeder sal maken dit preseruatif bier te hebben / om s'morghens ten ombijte oft oock s'noenẽs in't eerste

van

van de maeltijt daer eenen grooten dronck af te nemen/ eñ dit salmen aldus maken. Neemt drooghe aranieschellen, een pont carduus benedictus cruyt, scabiosa, scordium, van elcks een handt vol, een halue handt vol alsem, vvel kleyn ghesneden, ende doet dat al t'samen in een cleyn stramijne sacksken toeghebonden, op een tonne middel bier, dat vvel ghesoden is met tervve, heui, mout, eñ hoppe. Voorts en sal hy noyt water besighen dat langh ghestaen heeft / maer altijdt dat versch ghepút oft ghehaelt is. Als de locht van bouen gheinfecteert is / soo en wordt het reghen-water niet seer ghepresen / want alsdan is t'fonteyn-water / ende t'put-water het beste. Ende als d'infectie van beneden comt/ en sal gheene wateren uyt de grachten oft van riuieren besighen / besonder die vuyl zijn / oft daer doode visschen in drijuen: het put-water eñ fonteyn-water is dan oock suspeckt. Maer als de locht niet gheinfecteert en is / soo wordt het reghen-water dan voor het beste ghehouden.

Men sal in een pestachtich saisoen gheene wolle / bonte/ baeye/ oft pelusse cleederen dragen / oft die met cottoen gevult ende ghevoedert zijn; maer van

Turck-

Turckſch grofgreyn/ſatijn/toilet/armoſijn/caignant/ Spaenſch leer/ baracaen/ ende bockerael; ende voor d'arme lieden van ghecalandert lijnwaet.

Men ſal oock dickmaels ſijne cleederẽ ende lijnwaet veranderen/ eñ de cleederen ende lijnwaet in cypreſſe kiſten legghen/ oft by ghebreke van dien/ de kiſten parfumeren ten neghen daghen eens met den voorſchreuen aſijn op cruyden gheſoden/ ende ſal tuſſchen de cleederen ende lijnwaet in de kiſte deſe cruyden legghen/ in ſtramijne ſacksķens ghenaeydt.

℞. Bloemen van violetten, rooderooſen, lauendel, numphæa, conſilie de greyn, baſilicum, ginoffelen, vvijn ruyte, rooſemarijnen, van elcks een handt vol: ſandel ſout, ſchellen van citroenen, ireas vvortel, van elcks een loot: cruytnaghelen, foelie, aſa dulcis, van elcks een half loot onder een ghemenghelt.

Men ſal oock in gheene groote vergaderinghe van volck comen/ eñ in de locht niet comen voor der ſonnen opgangh/ eñ na den ondergangh der ſeluer. Men ſal oock de ſtralen der mane mijden/ beſonder als die vol is: want alsdan vermeerdertſe der herſſenen ende des heelen lichaems excrementitieuſe humeurẽ/ ende

dan te lichter pestachtighe impressie in voert. Men sal oock ten lestẽ op alle manierẽ schouwẽ alle de gene die de pesthuysen eñ pestlieden frequenteren. Palmarius.

Hoemen de peste cureren sal.

COmẽde tot de curatie/soo valt voor't eerste te considererẽ die fameuse questie/ oft men in de peste purgerẽ oft laten moet/ gelijckmen in vele sieckten gewent is te doen? Hier op antwoorde ick in't corte/ alsoo de peste door haer seluen/ als peste/ geene andere oorsake en heeft/ als eene venijnighe bedeckte qualiteyt: ende want alle remedien principael tot d'oorsake ghedirigeert moeten worden; soo ist datse / als peste/ gheen ander remedie en requireert/als haer eygene antidotale medicijne / tot de qualiteyt van't venijn gheapproprieert / om d'essentie der seluer te veranderẽ/ te verbeteren / ende het venijn te niet te doen. Doch/ als de selue venijnicheyt deur den adem te halen / ingetrocken/ende deur de sweet-gaten ingecropẽ is; soo en cã van't latẽ niet anders volghen / dan dat t'bloedt (t'welck noch voor een schilt diende) van het herte ghetrocken wordt/eñ dat daer door d'aderen gheopent ende geledight zijnde/ als door ghe-

gheopende passagien / het venijn te lichter aen't herte intreckt. Fracastorius, Forestus, Vnzerus.

Eñ om dat gheene purgatie de venijnige qualiteyt mede-leydẽ en can / soo canse het lichaem wel ydel maken / soo dat het venijn te lichter can innewaerts cruypẽ / ende de nature debiliteren / die soo t'venijn te min kan wederstaen. Soo dat hier uyt volght / dat daer deur t'selue venijn innewaerts ghetrocken wort / dat door d'uytloopinge der huyt / eñ de sweet-gatẽ uytghedreuen moet worden met des venijns toegeeygende alexipharmacum, ghelijck Hippocrates seght / Quò natura vergit, eò dirigenda curatio.

Want gelijck t'venijn der peste meest van buyten aencomt / soo wordt het vande nature wederom uytwaerts gedreuẽ / door plecken / bleynen / puysten / carbonckelen eñ glanduleuse geswillen / besonder der drij emunctoria, als achter d'oore met parotides, onder d'oxelen / ende inde eechenisse met buboues. t welck al door t'cõtrarie intrecken des latens ende purgerens belet soude worden; maer met sweeten / bussen / vesicatorien ende treeplaesters gheholpen wordt.

Oock hebbe ick dickwils geobserueert/ dat soo ick in't eerste beginsel van de peste den patient antidotale remedien ghegheuen hadde/ hy daer mede soo beterde/ dat andere nae by comende / niet en gheloofden / dat het peste was ; de welcke tot purgeren oft laten comende / den patient verviel subijt/ ende quam te steruē. ia oock/ in sommighe excessiue venijnige cortsen doen de clisteriē altemets schade.

Welcke opinie oock gheconfirmeert hebben vele hoogh-gheleerde / eñ tot den ouderdom geexperimenteerde Doctoren/ als in Italien Fracastorius ende Fallopius, segghende dat alle de gene die van t'iaer 1524. tot 1530. ghelaten wierden in de peste/meest stieruen. Eñ Quercetanus, dat die / doē het pestilētiael pleuris regneerde in Limosin/ende Marchia in Vranckrijck / om de pijne inde sijde sich deden laten/meest al stieruen; eñ d'andere/die sonder laten hen beholpen met antidotale remedien/meest genasen. Ambrosius Pareus seght oock/dat hy selue beuonden eñ verstaen heeft van vele practisijnen van sijnen tijdt/datter sonder laten meer ghenasen/als met laten. t'Selue getuygen oock Bauderon, Palmarius, Salius ende Vnzerus.

Soo opineret oock den van drij Keyseren Doctoor Crato eñ Bauhinus, Conradus Gesnerus, Senertus in Duytslandt / eñ Forestus in Nederlandt. Waer mede ick/ volgende mijne obseruatie van 37. iarẽ practijcke/ in dese koele landen/ mijne opinie confirmere: hoe wel sommighe daer teghen raden / als Mercatus, Ingrassias, Frisimelga, Septalius, Velascus de Taranta, Pareda, Paschalius, alle hoogh-gheleerde Doctoren van Spaignen oft Italien. Daerom concludere ick dat in't generael het laten ende t'purgerẽ ongeradẽ zijn in alle peste/die van geinfecteerde locht/eñ van uytwendighe contagie of smette die in oft aen ghetrocken is / ende die in dieren tijt van quaet voedtsel comt: als oock in persoonen die niet plethorijck oft humorael en zijn. Eñ in de peste die sonder cortse is/eñ in die uytgeslagẽ zijn met eenige pleckẽ/ puysten / bleynen / anthrax, clierachtighe geswillen/ ende die 24. uren gheduert heeft / en vinde het laten niet goet.

Maer alleen is het latẽ en t'purgeren noodich in de gene die peste hebben door eenighe rottinghe van te veel bloedts inwendich inde aderen/t'welck rot/om dat het meerder is als de natuerlijcke werm-

te can gouverneren. Eñ dan behoort het binnen 6. 12. oft ten langhsten binnen 24. uren ghedaen te worden. Maer soo daer een gheswil is / soo raedt Monardus eene busse daer op te setten ondertusschen dat men laet/oock wel te voorē/ende daer nae. Insgelijcks valt oock t'oordeelen vande purgatie: te weten/als daer soo vele humeuren oft bloedt is / dat die menichte deur de peste onsteken / met de theriacale remedie noch meer soude onsteken worden: maer als't maer pestilētiale cortsen en zijn / sonder oprechte peste / dan mach het laten gheschieden / tot het eynde van den derdē dagh/ gelijck Fracastorius seght. Daerom ick in mijne preservatiue doctrine wel gheraden hebbe/de plethorijcke ende cacochyme persoonen te laten eñ te purgeren / tot preservatie / op dat sy de peste oft andere sieckten niet crijghen en souden / oft die ghecreghen hebbende / te lichter souden ghenesen. Ick en raede het laeten niet te doen/dan met raet van eenen gheleerden ende geexperimenteerden Doctoor/die alle dese subtijle nootelijcke geleghentheyt onderscheyden can/ gelijck I. Ph. Ingrassias seght. Soo daer geen teecken en is van etterachtige geswillē/ noch

van

van bleynen/ petichẽ/ pleckẽ/ pepercorẽs
oft anthrax uptwaerts comẽde: maer daer
alleen cortse is met hitte / gheperstheydt
op de borst/ eñ pijn aen't herte eñ maghe/
ende swaerte oft pijne int hooft / roodic-
heydt ind' ooghen ; ende daer den patient
sterck is/ ende gheene andere conditie ter
cõtrarie en heeft; soo sal hy hẽ doen latẽ/
nae dat des persoons abondancie requi-
reert / ende dat in't beghinsel der sieckte.
Maer sal eerst camer-ganck maeckẽ met
een clisterie / eñ als die haer werck gedaẽ
heeft / gheuen den patient een half ure
voor het laeten een antidotale remedie
van fijnen bolus oft rechte terra sigillata,
oft confectie vã hiacinthẽ/met water vã
scabiosa, roose-water/eñ een weynich roo-
sen-azijn/om sijnen gheest te versterken/
ende de venijnige qualiteyt te debiliteren
eñ te bedwingẽ / dat sy niet innewaerts
en trecke: op dat deur het latẽ alle de qua-
le venijnigheyt uytghedreuen worde / eñ
de natuere haer eyghen goeden gheest eñ
bloet conserveere. Ende corts nae het lae-
ten salmẽ den patient weder een weynich
van de voorseyde antidotale remedie ge-
ven/met sap van citroenen oft niet eenich
water oft decoctie tot die occasie toeghe-
 eyghent.

eyghent. Nota/datmen in't beghinsel eñ oock tot depreseruatie/astringerende eñ sluytende antidoten moet geuen/ om de partie te versterckē/ datse gheene venijnighe contagie en soude laten incomen. Maer als nu de peste in't lichaem is/ salmen hem beter openende ende uytdrijuende antidotale remedien gheuen.

Ende oock salmen alsdan op het herte eñ op beyde de polsen strijcken de olie van Mathiolus, oft vanden grooten Ducq van Florentien / oft olie van scorpioenen / aldus ghemaeckt:

℞. Olei scorpionum l. 1. pulu. summitatum cornu cerui, diptamni albi, zedoariæ, corticis citri, cinnamomi, fol. scordij, rosar. rubear. an. ℨ.j croci ℨ. s. caphoræ gr. xiij. theriaces Venetæ ℨ. j. aquæ vitæ iuniperinæ vncias tres. misce in phiala bene obturata, pone ad solem.

Dese olie salmen oock wel gebruycken strijckende die op alle de polsen/ herte/ eñ onder den neuse / alsmen in quade locht moet gaen / oft oock alsmen met de peste beuanghen is.

Ende al hoe wel/ in de voorseyde occasie/ met de voorseyde diligentie/ het laeten gedaen magh worden; soo sal't nae den tweeden/ oft altoos op den vierden dagh/ doch

doch naer niet geschieden / om dat de rottinghe dan tot te groote venijnicheyt excedeert : ende ad magis vrgens dirigenda curatio. ende dan dwinght het venijn meer / als d'abondancie / ende oock d'abondancie en constitueert gheene peste / maer het venijn. Daerom moet hier de sententie Hippocratis seer ghevolght worden: Si quid mouendum videtur, in principio moue. ende dat in regardt van purgeren ende laten / namentlijck eer het peste ghewozden is.

Ende soo daer yemant de peste ghecreghen hadde / die de maghe vervuylt ende ouerladē hadde / oft dat die heel verstopt ware / soo dat de cracht der antidotale remedie / door de menighte der quade humeuren moghte versmacht oft belet worden / soo dat de selue cordiale cracht niet innewaerts en soude connen treckē / om het venijn te weerē; soo sal hy in principio principiante, eene soete doch niet scherpe purgatie innemen / ghelijck ander half once manna, met een once syrope van roosen laxatif / eñ eene decoctie van Tamarinde dry oncen t'sessens onder een ghemenght / maer veel beter met vitrioli Romani ppti 3. j. oft / ghelijck Follinus uyt Mathiolus verhaelt van de Boheemsche peste /

tegen de welcke sy daer moesten braeck-dranck nemen. Eñ Ioann. Thomas de Porcellis seght/dat de peste van't iaer 1564. in Arragon met braecken moeste ghenesen/ om dat sy procedeerde van verdorvẽ gallen uyt het gal-blaesken opwaerts inde maghe ghedreuen / waer toe Follinus een goedt vomitorium stelt.

℞ Vitri antimonij subtilissimè triti, aceti distillati, theriaces ana ℥. ij. nucis muscatæ, masticis, cortic. arantij, coralli rubri pp^{ti}, caryophyllor. sem. fœniculi, coriandri, pp^{ti} an. ℥. j. cum miua citoniorum. fiat massa accuratè mixta; dosis à scrupulo medio ad vnum.

Als dan yemant geinfecteert sal zijn/ sal terstont d'eerste ure/sonder beyden/eer het venijn innewaerts treckt / des venijns eyghen tegen-medecijne nemen/ eñ by een groot eyckẽ vier sitten / daermen ieneber-besien in werpẽ magh / oock roose-marijn oft laurier-houdt : oft veel beter in een wel-ghevierte bedde gaen ligghen/wel ghedeckt / met heete servetten aende voeten eñ handen/ hem sterckelijck tot sweeten begeuende: magh oock een heete houte stove oft flessche met heet water aende voeten setten / om te beter tot sweeten te comen. Want oock eene ure te verliesen/

verliesen/eermen begint remedie te doen/ doetter vele hun leuē verliesen / door dien de natuer van het venijn verrast wordt: want hier is d'occasie rasch voor-by-vlieghende / ende ghelijck (als voren ghesept is) men inde oorloge/soo maghmen in dese sieckte oock niet eene foute doen.

Dus/soo wel ghesweedt hebbende/ sal alle sijn lijnwaet veranderen/ hemde ende slaep-lakenē t'elcke reyse versche nemen/ maer wel geviert: eñ soo die nae de voorseyde cruydē rieckē/ sal te beter zijn: oock het lijnwaet/dat in eē cyppresse kist light/ gheeft ghesonden geur.

Voor die heet van natuere ende cholericq zijn / ende de sieckte met heet venijn hebbē / is de beste remedie/eene confectie van Hyacinthen eñ diascordij te nemen/van elcks een dragma, trochiscen van camphora een half dragma, eens roomer sulcker-water / een once syrope van limoenen / vijf druppelē olie vā solpher/eñ soo vele van vitriol onder een ghemenghelt: sullen oock sal prunellæ inden mont nemen / het selue oock in scorsionera water breken / eñ met syrope van limoenen in drincken.

Maer die koel/ phlegmaticq / oft melancholicq van complexie zijn / ende de

sieckte

fieckte sonder hitte gheuoelen / sullen nemen Mithridatum ander half dragma, een dragma oude theriakel / een once water vā carduus benedictus, met seuen druppelen olie van solfer. Maer die den loop daer by hebben / sullen een dragma nieuwen Veneetschen theriakel nemen / met een half dragma terra sigillata, ende twee scrupelen van het gulden ey in pimpenel water dry oncen / eñ eene once syrope van granaten. Maer die slaepen eñ bedwelmt heyt hebben / sullen twee dragmen theriakel-water nemē / een dragme Mithridaet / seuen druppelē olie van solpher / dry oncen water van scabiosa, een once syrope van limoenen.

Die raesen / ende phreneticq ende ongeduerich zijn / sullen een dragme nieuwen theriakel nemē / seuen asen ladanum Theophrasti, dry oncen roode colle-bloem-water / een halue once syrope van colle-bloemen. Maer dese voorsz remedie salmen naer de iaren / ende nae het meerder oft minder venijn der sieckte / eñ na de sterckte des patiens vermeerderen oft verminderen. Eñ voor Heeren en Princen wordt gheordonneert lapis bezoar, Amerauden, Hiacinthen, eenhoren / peerlen / goudt.

De

De poederen van gedrooghde slangen-vleesch / van d'empiristen seer ghepresen / maer van Vnzerus met vele redenen wederleght / mispryse ick oock: want men remedien ghenoech vindt / sonder te ghebruycken die / daer achterdencken van venijn is. Maer rade wel die amuleta te nemen die eenighe bedeckte cracht hebben; ende niet alleen daer op te betrouwen / maer die oock te besighen / met eenighe vā d'andere voorsept / die openbare cracht hebben / oft eenighe uren nae d'andere te nemen.

Als den patient flauw wordt / ende in syncope valt / dat is / van sy-seluen gaet / salmen hem met roose-water / wijn-asijn / ende coudt water besproeyen. Doch of het ghevicle dat den patient de remedie ouergaue / soo salmen hem de selue wederom ingeuen / oft in een andere forme / als conserue oft pillen doen slicken / soo lange tot dat hyse inhoudt. Ende oft hy die op gheenderleye maniere in en hiele / soo salmen hem eene loose busse op de maghe setten. Ten is oock niet ghenoech / hem die tweemael s'daeghs in te geuen / maer wel viermael s'daeghs / als s'morghens ten vier uren / ten thien uren / na den noen

ten vier oft vijf uren/eñ ooc wel s'auents ten thien uren noch eens / tot dat het venijn verwonnen zy: t'welck dickwils den derdẽ dagh geschiet/met alsulckẽ voorseyde diligentie/ dat den patient alsdan niet en gelooft/dat hy de sieckte gehadt heeft.

Waerom het oock dickwils ghebeurt/ dat den Medicijn door sijne diligentie/trouwherticheyt / konste eñ deught/ van ondanckbare ende onverstandighe menschen niet naer sijne verdiensten gheloont en wordt/maer ter contrarien noch gheblameert. t'welck my dickmaels te voren is ghecomen. Want sommige alsse saghen datse rasch gheholpen waren/seyden datse gheene quade sieckte gehadt en hadden : oock andere alsse nu begonsten te beteren/ en begeerden de remedien niet meer te continueren/soo dat sy daer door wederom verergerden. Dus als dese nu door hun eygene foute quamẽ te sterven/ wierdt den medicijn gheblameert/ende de schult/die sy gecommitteert hadden/ hem opghelegt. Daerõ en soude ick niemant raden/die daer toe niet ghegageert en is/ maer by sijne practicque leven moet/sulcke curen t'aenveerden met perijckel van sijn leven / ende van't verlies sijner practicque

tieque by andere die dit souden moghen vernemen.

Maer alsoo de peste een' astrale sieckte is/ vā subtyle/ spiritueuse/ penetrerende/ venijnighe oorsake spruytende; soo salmen niet alleen op de substantiele terrestre remedien betrouwen/ maer men sal eenighe spirituele/ subtyle/ haest penetrerende medicijnen/ van hare groue eñ terrestre substantie afghescheeden/ ende ghesupuert/ maken te hebben/ eñ te gebruycken: als extracten/ gheesten/ quinte essentien/ tincturen/ uytghetrocken olien/ ende sauten/ om datse rasscher eñ onbelet door d'aderen naer het herte intrecken / om de leuende geesten aldaer te secoureren; gelijck zijn extracten van geneuerbesiē/ bakelaer/ pimpinelle / imperatoria, wortelen vā angelica, zedoaria, petasitis, tormentilla, aristolochia, eñ wijnruyte: als oock olie van de selue uytgetrocken/ maer principalijck van citroen-schellen/ caneel/ ambre/ camphora/ vitriol/ solfer van peerlen/ eñ tincturē van corael/ ooc van sout/ van alsen/ carduus benedictus, scordium, scabiosa, galega, ende vele andere dierghelijcke / die by Crollius, Quercetanus, ende Matthias Vnzerus beschreuen/ ende by eruarene Apotekers

te

te vinden zijn. Ick en sal hier maer eene verhalẽ/ by ons meest gebruyckt/ welcke by gebreke van d'andere can ghebruyckt worden/menghende t'selue naer elcke specie der peste met sijne particuliere antidota: ende is gheheeten

Aqua theriacalis Antipestifera.

℞. Radic. zedoariæ, imperatoriæ, valerianę, angelicæ,tormentillæ,enulæ Campanæ,& petasitidos an. ℥. j. granor. iuniperi ℥. iij. baccarum lauri ʒ. vj. herbarum scabiosæ,veronices,galegę, cardui benedicti, melissæ,scordij an. M. j. flor. rosarum, boraginis, lauendulæ, melissæ, anthos calendulæ an. p. j. pomorum citri & limonum dissectorum an. nº. ij. in vase vitreo superinfuso succo limonum, nucum viridium, scabiosæ, melissæ, cardui benedicti an. lb. j. vini Maluatici lb. j. s. per 3. aut 4. dies ad lentum B. M. calorem macerentur, deinde exprimantur fortiter. expresso liquori adde theriaces veteris, mithridati opt. ana ℥. j. s. diascordii, francastorij ℥. j. s. confectionis Alchermes ℥. s. species diambræ & diamargarit. frigidi, an. ʒ. ij. croci ʒ. j. camphoræ ʒ. ij. macerẽtur denuo per triduum in B. M. deinde lento igne distilla ad siccitatem, id est, donec nihil plus stillatitij liquoris exeat. dosis ℥. ij. ad sudorem prouocandum: potest & dari cum aquis cordialibus.

Ca-

HET TVVEEDE DEEL,

Aengaende de particuliere symptomata der peste, ende de singuliere curatie der seluer.

GHelijck de peste/ soo voorschreuen is / niet van eene / maer van verscheyden oorsaken voorts comt / soo brengtse oock nae de qualiteyt der seluer differente ende verscheyden venijnige oorsaken / ende nae de dispositie der lichamen/vele verscheydẽ accidenten ende symptomata voorts: naer welcke oorsakẽ/ eñ ooc na de vehemẽte afflictien der seluer symptomata, de curatiue intentien/ ende remedien moeten ghedirigeert worden. Nam sæpè symptoma vrgens curam ad se rapit.

Van het eerste *symptoma*, dat is eene groote pijne des hoofts.

SOo wanneer met de peste eene groote pijne des hoofts den siecken affligeert (de welcke in't Griecksch κεφαλαλγία, in't Arabisch soda, in't Latijn dolor capi-

tis, ende in't Duytsch hooftpijne gheheeten wordt:) soo procedeert dese in de peste van eene venijnighe locht/ die de humeuren des hoofts gheinfecteert heeft; oft oock van roocken ende cholericque oft sanguine humeurē opwaerts getrocken, principalijck de meninges onstekende/ die welcke als senuachtighe partijen / daer den oorspronck der ghevoelende cracht in ghelegghen is/de pijne seer gevoelen. Soo dan in den patient den camer-gangh ghesloten is/ maghmen hem wel eene suppositorie setten / oft een soete clisterie: ende naer dat hy iongh oft oudt van iaren is, sanguin / oft groote abondantie van bloedt heeft/salmen hem bussen setten op den rugghe/inden hals/ ende op de braeden/ met groote ende diepe scarificatien, ende vele vlamme / met de voeten in heet water gheset: ghelijck Galenus geluckichlijck dede in de peste van Asien/ende oock doen hy sy seluen ghenas / daer door veel bloedts uyt trock. Maer in teere ende weecke persoonen die niet bloedt-rijck en zijn/ salmen met cleyn-gepicqueerde bussen het venijn van opwaerts van het hooft/ ende van innewaerts van het herte/nederwaerts ende uytwaerts treckē, sonden

ſonder eenich verlies van gheeſten ende crachten / die met de buſſe niet uyt en comen / ghelijck ſy wel doen met het laten. ende in heel teere lichaemē maghmen wel looſe buſſen ſetten ſonder picqueren.

Men ſal daer by niet verſuymen groote bleynen te trecken in deſe occaſie ſeer gheprezen van Oribaſius, Iacobus de Partibus, Vnzerus, ende Follinus in hunne tractaten van de peſte: ende men ſal die op elcken arm bouen d'elleboghē onder de ſchouder ſetten/ ende oock op beyde de beenen; d'eene een handt breedt bouen de ſlincke knie/ende d'andere eene handt breedt onder de rechte knie-ſchijue / op die plaetſe daermen gewoone is de fiſtelen te ſetten: op de mans perſoonen buytewaerts / eñ in de vrouw perſoonen binnewaerts 't been. Men ſal die open houden / ſoo langh tot dat de ſieckte ſcheedt/ eñ geene ſorghe meer en is van eenich inwendich venijn/ met dropax Aetij, diachylum met de gomme/oft roode cool-bladeren/met ſoute boter beſtreken. Het veſicatorium ſalmen aldus maken: Neemt een half once poeder van cantharides, een once ſtercken heef-deegh/ een weynich brandewijn/ om eene paſta te maken. Follinus ſeght uyt Hippocrates,

pocrates, dat de Spaensche vliegen groote cracht hebben teghen t'venijn. Oock salmen eene duyve leuendich open ghedaen/ met ghepoedert saut daer in ghestropt/ onder elcke plante der voeten binden/ eñ die daer ses uren onder laten. Men sal oock het hayr van het hooft met een rasoir af scheeren/ ende t'hooft met olie van roosen ende violetten bestrijcken. Vnzerus raedt oock deseemulsie voor't voorhooft te binden.

℞. Nucleorum persicor. amygdalarum amarar. mundatar. an. ℨ. vj. seminis papauer. albi ℥. s. semin. anethi ℨ. ij. salis prunellæ ℨ. I. terantur in mortario marmoreo, cum aqua verbenę lb. s. aqua florum sambuci & aceti rosarum an. ℥. iij. misce, applicetur cum linteis calidis.

Men sal oock de voeten s'morghens nuchteren / oft s'auents voor den eten / heel werm baden in soete melck eñ regenwater van elcks euen veel/ daer semelen/ saut/camille ende netelen in gesoden zijn/ de beenen nederwaerts vrijuende.

d'Antidota sullen zijn nieuwe theriakel/ diascordium, trochisci van camphora, sal prunellæ, ana ℨ. s. met sap van granaten in te gheuen / ende drij druppelen olie van vitriolum. Nota / datmen dese remedie / nae de

de iaren ende sterckte des persoons/ ende na de grootte der sieckte sal meerder oft minder maken/ oft dickwilder ingeuen/ ende sal t'elcke reyse nae den eten ghelepe van aelbesien oft van queen besigen.

Als daer ydelheyt ende rasernije by gemenghelt zijn.

DEse wordt in't Grieckſch παραφροσύνη, παραφρόνησις ende φρενῖτις gheheeten/ in't Latijn delirium, ende in't Duytſch ydelheydt der ſinnen oft rasernije: eñ is een ſymptoma der ghecorrumpeerde animale actie. Deſe comt deur roocken eñ dompen met eene venijnighe qualiteyt geimbueert/ opwaerts in de herſſenen getrocken/ iñ voorſte hollicheydt der herſſenen/ het begrijp van't verſtant corrumperende: maer treckende in de middelſte hollicheyt der herſſenẽ/ corrumpeertſe de reden/ het diſcours/ eñ het iugement: maer treckende in d'achterſte hollicheydt der herſſenen (cerebellum geheeten) bederftſe de memorie ende herdenckinghe / eñ veroorſaeckt daer verſcheydẽ ydelheyt/ naer de differente plaetſen die gheaffecteert zijn / ende oock naer de differente venijnighe humeuren in de herſſenen comende.

Comende nu tot de curatie der seluer, soo salmen de selue methode volghen / di[e] hier vozen teghen de pijne in't hooft ver[-] haelt is / soo van aftreckinghe ende re[-] vulsie / als van bussen / vesicatozien / e[n] badinghe. Maer d'inwendighe antidot[a] sullen meer opium hebben / als den diascor[-] dium sal met verdobbelde opium gemaeck[t] zijn. Oock salmen ladanum Theophratti 5 oft 7. asen den patient ingheuen / men sa[l] hem oock olie van witte plompen / violet[-] ten / roosen / op het hooft strijcken: me[n] sal hem het hooft oock stouen met soet[e] melck ende reghen-water / van elcks a[l] euen veel / daer witte bloemen van plom[-] pen / violetten bloemen / eñ roode kolle[-] bloemen in ghesoden zijn: men sal oock vnguentum alabastrinum in alle beyde d[e] slapen des hoofts strijcken: ten leste[n] sal men hem eene leuendich opgeschzopte hinne / oft eene loose uyt eenen leuende[n] ram heel warm op het hooft binden / end[e] onder de voeten ghestooten radijs me[t] ghestooten mostaert saet eñ saut binden. Maer als daer groote hitte in't hooft by is / sal daer op leggen oleum populeum vng. populei, oft rosatum.

Van

Van d'onruste ende vvaeckinghe.

HEt waecken ende d'onruste is een symptoma aen den slaep heel contrarie: want soo dien van eene vochtighe ende koele / soo comt dese van eene heete ende drooghe oorsake. Als den patient dan tot geenen slaep en can comen / soo isser sorghe dat hy sijne sterckte sal verliesen: daerom salmen hem by naer op de selue methode moeten cureren / als den genen die rasende is. Maer van binnen salmen hen ingeuen een dragma nieuwē theriakel met een half dragma requies Nicolai, oft oock diascordium met verdobbeldē opium, oock pillekens 5. oft 7. asen van ladanum Theophrasti, voor de rijcke / voor d'arme de cynoglossa, ende leggen op het gerasecrt hooft olie van populieren / van heul / van violetten / van elcks euen veel) met seuen asen opium, een half dragma safferaen daer onder ghewreuen: sal oock vele hordeaten drincken aldus ghemaeckt:

℞. Emulsionis semin. frigid. maior. amygdal. dulc. mundatar. ex aqu. hordei cum sem. papaueris albi, ℥. ij. ad lb. j. cum saccaro & aqua rosar. q. s.

Oft in plaetse van suycker/daer strope van heul oft violetten ondergheminght is/sal lattouwe laten siedē in kalfs sop/ om met verdjuys te besighen: sal oock voeten ende handen baden in soete melck ende reghen-water/ van elcks euen veel/ daer willighe bladerē/ malue/ lattouwe/ ende heulbladeren in ghesoden zijn.

Van den slaep, κάρος, ende lethargia in de peste.

DEn sieckelijckē slaep op ons Neder-duytsch/ in't Griecksch κάρος, κῶμα, in't Latijn sopor, in't Arabisch subets, in't Spaensch madorra gheheeten/ wordt in de peste veroorsaeckt door koude venijnighe vapeuren/ ghelijck van mandragora, hyosciamus, opium, die opwaerts treckende de phlegmaticque humeuren/ eerst voren in de herssenen ende hollicheden der seluer/ tot slaperachtichеyt altereren: eñ alsdan en is den slaep noch soo swaer niet/ of de patienten en connen noch met nijpen/ luyde roepen/ ende stijf binden wacker ghemaeckt worden. Maer soo sy in't eerste niet gheholpen en worden/ soo gaen de selue venijnighe geuren heel de herssenen door/ ende oock in de middele hollicheden de phlegmaticque humeuren met

met het slaep venijn heel imbuerē / die in soo diepē slaep brengēde / datmense geensins wacker maken en can. Ten laetsten dē spiritus animalis heel versmachtē / soo dat daer dē slaep der doodt nae volght. Daer om salmen seer haestich met alle de voorseyde aftreckingē eñ revulsien inde weere zijn / eñ de clisterie crachtiger maken als in de voorgaende passien: men sal oock makē decoctie van centaurium, wijnruyte / camillen / betonie / van elcks een hant vol / tot op een uyercken. In het voorghedaen salmen menghen confectio hierę diacolocinthidos, diacatholicon, van elcks een' once / honich van roosemarijn ander half once / olie van dille dry oncen / ende menghelen die tot eene clisterie: de suppositorie salmen verscherpen met sal gemmæ, oft trochiscen anhaldal. Dan d'antidotale remedien / om van binnen in te gheuen / sullen zijn ghelijck diemen teghen coude venijnen in gheeft / als aqua theriacalis ʒ. ij. seuen druppelen olie van solfer oft van vitriolum, met dry oncen carduus benedictus water / een' once sirope vā betonie / onder een ghemenght. dit is voor den caros.

Maer desen voorseyden pest-slaep differeert van den lethargus, dat de venij-

nighe salamandrine vapeuren de phlegmaticque humeuren nu meest in't achterste van de herssenen niet alleen en altereren/ maer oock doen rottē: welcke rotte vapeuren de cracht der memorie soo corrumperen/ dat de patienten hen seluen vergheten/ eñ van hen seluen niet en weten/ soo dat sy den pispot gheeyscht hebbende/ ende in de handt crijghende/ dien vergheten te ghebruycken/ als oock het eten ende drincken in de handt hebbende/ vergheten dat aen den mondt te brengen; maer ghepicqueert oft ghenepen zijnde/ wacker worden ende spreken: maer die met den caros bevanghen zijn/ ghepicqueert zijnde/ roeren sich wel/ eñ treecken t'gepicqueert lit in/ maer en spreken niet.

Doch inden lethargus, om dat door de rottinghe meer cortsen volgen/ en maghmen soo heete antidotale remedien niet ingeuen/ als wel in den sopor, soo salmen dan hier in gheuen een dragme sal prunellæ, sirope van limoenen ℥. j. scabiosæ water ℥. iij. seuen druppelē olie van vitriolum: oock salmen voor beyde moghen ondermenghelen extracten van wijnruyte/ zedoaria, angelica, carduus benedictus oft sauten der seluer/ minder oft meerder/ naer

datter

datter cortsen zijn: d'armen ende beenen stijuer binde ende nederwaerts wrijuen/ ende met d'ooren / baert/ en neuse trecken/ ende stijf in d'oore met den naem roepen. Men sal oock een poppeken van hootdoeck maecken van een dragme poeder van saet van nigella, bakelaer/wijnrupte/ zedoaria 3. s. camphora, castorea an. 3. s. ende dat in asijn nat gemaeckt onder den neuse houden. Men sal oock inden neuse poeder van witten elleborus wortel blasen; maer voor de vrouwen salmen daer poeder van castoreum ondermengen/om te doen niesen; men sal het gheraseert hooft stouen met decoctie van geneuer-besten / bakelaer / pioenesaet / an. ℥. j. wortelen van zedoaria, angelica, imperatoria, van elcks een loot/ maiorana, saluia, wijnrupte/ roosemarijne/ lauendel/ betonie / en saturea ghesoden in eenen pot looghe met een uperken asijn / om het hooft daer mede heel warm te stouen met eene spongie. oock salmen olie van wijnrupte/ ende maiorana an. ʒ. ij. cattarre water oft theriakel water op het hooft strijcken : voor vrouwen salmen daer onder olie van castoreum menghen. sonder te vergheten de vesicatoria voorschreuen : want die hier alle gerequireert wor-

worden / eñ / om dat het peccant humeur phlegma is / voor de bussen gheprefereert worden / als oock den synapismus : hoe wel de bussen niet teenemael en moeten versuymt worden. daerom sal ick hier een particulier Aesicatorium tot den caros ende den lethargus stellen :

℞. Fermenti veteris acris ℥. j. pulu. cantharidum ʒ. ij. euphorbii ʒ. s. piperis ʒ. j. misce, fiat pasta, cum aqua vitæ parum.

Dese salmen onder t'achter-hooft/daer den hals beghint / applicqueren : stelle hier by noch een phœnigmus uyt Bauderon cap. de Lethargo :

℞. Sem. sinapi ℥. ij. sulphuris viui & ficuum pingu. aceto acri coctarum an. ʒ. x. stercoris muris, fimi columbarum, picis naualis an. ʒ. vj. misce, fiat phœnigmus.

Doch voor vrouwẽ rade daer een half dragme castoreum by te doen.

Vande hæmorrhagia, dat is des bloedts vloedinghe, uyt den neuse, ende andere partijen des lichaems.

DEse bloedende peste is voor seer perijckeleus ende doodelijck in vele tijden bekent gheweest / eñ dies aengaende van vele gheleerde beschreuen / als van Hip-

Hippocrates, Galenus, Fracastorius, eñ principalijck van Guido de Cauliaco, ende wordt gheheeten de schaemte der medicijnen, eensdeels om dat sy die vreesden te visiteren door de groote besmetheydt / eensdeels oock om dat sy die luttel conden helpen.

Dit procedeert van eene vierighe pestachtige corruptie/het bloedt onstekende/ al euen eens ghelijck t'venijn van het serpent hemorrhois t'bloedt doet uytvloeden. Ende dit is een sorghelijck symptoma / besonder als t'excedeert ende ouer hoop gaet: want gelijck in het bloedt den geest des leuens woont / soo de H. Schrifture betuyght / soo wordt den seluen met de groote uytvloedinghe des selfs seer vermindert. In persoonen die ouervloedich van bloedt zijn / besonder voor vierentwintich urẽ/soude het laten wel vā noode wesen/om het uytvloedende bloedt beter in syne aderen te hertreckẽ; ende dat soo daer gheenen uytslagh by en is / oft geene teeckenen van eene venijnige qualiteyt; maer daer nae niet: doch dan salmen d'armen ende beenen stijf wrijuen eñ binden/ ende loose bussen in beyde de hypochondria setten / oock in den hals ende de lenden/ende braden der beenen/ met de

voeten in heet water ende in soete melck geset / daer semelen ende saut mede in gesoden is: eñ sal daer dickwils heel warm in baden: sorghe nochtans dragende / dat de wermte van't baden niet opwaerts en trecke / ende t lichaem verwerme / daerom salmen de voeten in't badt verre van t'lichaem uytsettẽ. Men sal oock de voeten met werme servetten nederwaerts wrijuen / ende voor't voorhooft oock binden olie van myrtus ℥. j. bolus, poeder van eeckel huyskens / ghepręparéerden bloetsteen / roodt corael ana ʒ. s. met witte van eyeren / sap van weeghbree / equisetum, ende bursa pastoris ana ℥. iij. asijn van roosen ʒ. iij. onder een gheclopt tot een frontale. Voor antidotale remedie salmen den pacient ingheuen terra sigillata, fijnen bolus, ghepręparéerden iuoir / eñ herts-horen / eñ lapis hæmatites, met sap van sanguisorba, met wijn van granaten oft van queen uytghetrocken. Hier maghmen ondermenghelen tinctura van corael / eñ extracten van tormentille wortelen. Ten uyttersten maghmen hem ingeuen crocus Martis, oft pillen van cynoglossa. Men sal hem te drincken gheuen water ghesoden op twee oncen surckelwortelẽ / een loot tormẽtille

wortelen /

wortelen / gheraspten herts-horen ende iuoir / van elcks een half loot in drij potten tot op twee. Als't deur gedaen is / salmen drijmaels daer in blusschen gloeyendich goudt / ende men sal't soet maecken met sirope van queen ende aelbesien. Vnzerus prijst datmen hem in de handt doe houwen vsnea, oft oock eene drooghe padde in sijn hoodtdoeck ghebonden / tot dat sy werm worde. Prijst oock uyt Anselmus Boëtius lib 2. de gemmis & lapidibus cap. 102. den Iaspis steen om den hals te hanghen.

Teghen de drooghte der tonghe eñ den dorst.

DEn dorst / in't Griecsch δίψα, in't Latijn sitis, is eene begheerte van koelte ende nattícheyt: want dien comt door te luttel vochticheyt / eñ te veel hitte / waer de drooghte uytvolght: de welcke in de gesonde met bequamen koelen ende vochtighen dranck / oft oock wel met langh slapen gcholpen wordt: maer den sieckelijckē dorst / in alle heete cortsen eñ peste den patient meest affligeert / ende desen wort dickwils veroorsaeckt van saute ende cholericque humeuren de tunice der maghe met drooge hitte imbuerende / ende oock van venijnighe pestilentiale corruptien /

ruptien/ ghelijck die van vipera oft dipsas ghebeten zijn / (ghelijck Bauderon uyt Galenus verhaelt) heete fumen door den œsophagus tot het palatum ende tonge senden/ daer dorre drooghte / scherpicheyt / ende swert verbrandt coleur af comt.

Om welcke te cureren/ soude ick raden dat den patient in't beghinsel vele ptisana oft wey soude drinckē/ oock wel met sirupus acetosus ghemenght / om daer mede de heete bilieuse humeurē te doē ouergeuē: al soudemen daer gheprepareerden vitriolum, oft wel het voorseyt vomitorium ondermenghen. Maer als den dorst van simpele drooge/hitte / oft venijnige qualiteyt comt / oft van d'inflammatie van de partije / en sal niet doen braken / maer dese antidotale remedie innemen:

℞. Salis prunellæ, trochiscorum de camphore an. ʒ. s. aquæ acetosæ ℥.iij. sirupi violarum aut nymphææ ℥. s. misce.

ende van dit water veel drincken:

Laet gherste ende vvortelen van surckel an. ℥. ij. sieden in dry potten vvater, in't leste by doende 25. gedrooghde kriecken ℥. j. berberis tot op tvvee potten, om het doorghedaen te drincken: men magh daer onder sirope van limoenen menghelen, ende van violetten, an. ℥. j.

oock

oock ʒ. j. ſal prunellæ. Oock ſalmen een limonade maken van een limoẽ in ſchijuen ghesneden/met ſes oncen water op gerſte gesoden/ twee oncen rooſewater en ſuycker ſoo veel als van noode is/ daer noch by gedaen het ſap van een ander limoene/ ende de ſchijuen daer van met lepelen in den monde ghenomen. Ende voor het gereetſte ſalmen den patient deſe iuleppe te drincken gheuen van ſurckelwater een pinte/ſirope van violettẽ eñ limoenẽ van elcks onder half once/onder eẽ gemenght. Nota/dat in ſulckẽ dorre drooghte d'olie van ſolpher ende van vitriol ſuſpeckt is: maer t'ſal prunellæ is te prefererẽ: t'welck men ʒ. j. onder de voorſchreuen iuleppe mengen ſal/ende magh het ſal prunellæ ſelue oock inden mondt houden/oock bladeren van donderbaert in wey ghewepckt/ doch het vellekẽ te voren daer af gedaen. Mercatus raedt oock coele vochtige locht in de camer te makẽ/ met artificiale fonteynen/ende met te mueren te behanghen met ſlaep-lakens nat ghemaeckt met reghen water/ aſijn/rooſe-water/ ende met in de camer ontrent t bedde te ſetten groene meyen van willighen/ wijngaert rancken/als voorſeyt is.

Vande flauvvte, oft vallinghe van sy seluen, in de peste.

DRy manieren van flauwte zijn by d'anticque gheobserueert / te weten lipothymia, lipopsychia, ende syncope: maer dese zijn van cleyn onderscheydt / differeren maer alleenlijck naer de qualiteyt eñ grootte van hare oorsake / doch niet noopende de curatie. Want sy hebbē alle dry hun subiect het herte: alleenlijck lipopsychia is eene verliesinghe van courage / de welcke dickwils spruyt uyt eene vervaertheyt / verschricktheyt / bloodicheyt / van een groot ongheval / tegenspoet / oft ongeluck / datmen subitelijck / op sijn onvoorsiens hoort oft siet. Maer lipothymia is oft eene verminderinghe van den spiritus vitalis, ghelijck dat soude mogen gheschieden door te veel te laten / oft purgeren; oft wel eene dissolutie / verdwijninghe / ende destructie des leuenden gheests / ghelijck dat ghebeurt in groote subijte blijschap; oft is eene versmachtinge des spiritus vitalis, gelijck dat door groote melancholije / droefheyt / perplexheydt / ende gheperstheyt van ghemoedt gheschieden soude.

Maer syncope is eene haestige veruallinge

linge

linge van de leuende crachten/ met sweet/ die dickwils cout is / eñ en is maer eene beteruinghe: maer comt meest van venijnige oorsake/ als van eenich venijn ingenomen/ van eenighe venijnighe quet singhe oft bete/ oft van eenige pestilentiale venijnighe rotte humeuren/ oft selue aen het herte comende/ oft hare roocken aen't herte sendende / ende daer altererende eñ infecterende den spiritus vitalis: iae in diense wat erger waren/ soudẽ hem destrueren: ende dese is een beelt / eñ dickwils eenen voorbode van de doodt. Waer toe men de curatie moet dirigeren / eñ de welcke seer haestich in't werck sal gestelt wordẽ/ met terstont cordiale/ confortcrende / eñ spiritum vitalem verweckende antidota in te gheuen / als confectionis Alchermes een dragma met ℥. j. roose water/ en ℥. j. Renschen wijn/ ʒ. j. caneel water/ met ℥. s. sirope van limoenen. oock maghmen wel ʒ 1. theriakel water daer by doen/ oock bezoar steen / eenhoren / beenkens van herten / oock theriakel selue / oft oock quinte essentien van peerlen/ van gout/ van hiacinthen/ ameraude/ maer besonder olie van citroenschellekens. men sal op het herte dit epithema legghen/

℞. Aqu. cortic.citri lb. s. aqu. flor. aranciæ, aquæ rosar. vini Rhenensis an.℥. ij. aquæ cinnamomi ℨ. j.s. confect Alchermes ℨ. j. misce met rooden cramosijnen taffe werm / eñ op't herte strijcken vnguenti cordialis Guaineri oft manteca de azahar, dat is oranie bloey scl boter. eñ men sal / om het venijn van't herte te diuerteren / beyde d'armen van den schouder af / ende oock de beenen van de knië af stijf nederwaerts wrijuē / oock d'armen ende beenen stijf binden: men sa het aensicht besproeden met cout water roosewater / asijn van roosen / wijn end caneel water.

Vande cloppinghe van't herte.

DE cloppinghe des herten is op he Francois battement du coeur, op he Latijn palpitatio oft tremor cordis, op he Griecksch παλμὸς καρδίας geheeten. Welc ke Galenus lib. 5. de locis affectis cap. 1. end Auicenna fen 11. tertij tractatus cap. 1. segge te zijn een symptoma van een ghevitieer roeren oft mouuement des herten / beson der van den intreck diastole ghebeeten te ghen natuere. d'Oorsaken van dese zij uytwendich oft inwēdich. d'Inwendig zijn Idiopathicæ, dat is / eygentlijck in o aen't herte oft pericardium ghelegen / al

een

eene simpele intemperature / oft die met humeuren ghecomponeert is: oock eene wratte oft gheswil aen het pericardium innewaerts vast / oock eenich slijm in't water van't pericardium, oft eenighe rottinghe in de hollicheyt van't herte. Oft zijn symptomaticæ, dat is / door eene verstoptheyt oft corruptie vā eenige andere partijen / als van de milte / van't mesenteriū, van de maghe ende matrice / quade roocken aen't herte seyndende. d'Wtwendige oorsaken zijn groote verschrickinge / beschaemtheyt / gramschap / quetsinge / oft eenich inghenomen venijn / oft oock dat selue in't lichaem gegroeyt is / oock beten van venijnighe ghedierten / de welcke met de peste wel ouer een comen / daer wy hier af tracteren. De teeckenē zijn een' haestighe ende harde cloppinge eñ iaghinge; de welcke op de plaetse van't herte onder het slincke memmekē claerlijck met de handt geuoelt wordt / oft oock wel met d'ooghe gesien / ende den patient genoech claeght.

Prognosticquen.

Dese cloppinghe ende iaghinge die in de peste comt / is altijdt sorghelijck / dickwils oock wel doodtlijck / soo wanneerse niet terstondt gheholpen en wordt.

De curatie moet ghedaen worden naer de selue methode eñ gelijcke remedien/die teghen de syncope verhaelt zijn: ende als hier voren ghesept is/ soo salmen naer eens yeders venijns specien sijne rechte antidotale alexipharmaca daer toe ingeuē ende van dese kiesen naer ghelegentheyt eñ naer des venijns eygenschap/heete oft coude temperature/ als extracten/ tincturen/oft olie van safferaen/ zedoaria, geneuer-besien/oft compositien/ als van alchermes, aurea Alexandrina, spec. lætitiæ Galeni, muscus/ambre. Maer Bauderō maeckt mentie van een specificum van't herte van een hert/ t'welck sijn eyghen doodt niet ghestoruen en is. t Welck aldus can ghemaeckt worden: Laet het herte van een hert schoon uytwasschen/ cleyn gesneden weycken 12. uren in maluaseye/ ende dan distilleren in balneo Mariæ met cruyden naer de conditie des venijns/als scabiosa, scordium, scorsionera, oock van de voorseyde composita: ende het extract daer van ingheuen. Maer pierre bezoar/ ghepræpareerde peerlen / bladeren van gout/ hiacinther/ oock rhinoceros, eenhoren/salmen in alle hert-cloppinge sonder onderscheedt besighen. Wort oock voor een specificum

ificum seer ghepresen d'olie oft gheest van rubinē in te gheuen/oft oock eenē rubijn op 'therte te draghen/ oft aenden hertvingher der slincker handt.

Van de vvalghighe ende brakinghe in de peste.

OP worpinge van maghe/ walginge/ keeringhe ende braeckinghe / wordt vã de gheleerde καρδίογμος, nausea, vomitus gheheeten. Al hoe wel dese naer mindere oft meerdere oorsakē / van malckanderen ghescheyden zijn / volghen nochtans altoos alle passien die maligne oft venijnighe oorsaken hebben / gelijck Quercetanus lib. alexicacos seght: t'zy sulck venijn in onse lichamen selue gegroeyt is / oft van buyten in oft aen gebrocht is. Want in't generael allen venijn / dat van scherpe eñ maligne qualiteyt is/om dat het d'expulrice cracht der maghe stimuleert oft quelt/doet altijdt walghinghe comen/ gelijc het blijckt uyt de metallicque venijnē Mercurius, sublimatum, arsenicum, ende de scherpe ende by nae venijnighe cruyden/ als witten elleborus, tapsia, etc. ende oock uyt de humeurē/die in't lichaem in venijnige qualiteyt/ als voorseyt is / degene-

reren/als bilis æruginosa, porracea, adusta: soo dat Quercetanus uyt Galeno lib. 5. methodi c. 12. onder de teeckenē pathognomonica ende symptomata, die de peste altoos volghen/ de brakinghe ende cardiogmos stelt.

Dese gaet al te mets soo ouer hoop/ dat den patient noch eten/noch drincken/ noch medicijnen innemen oft inhouden en can: welcke ontstelteniſſe alleen de genesinghe can beletten: want de maghe de brugghe is/ daer de voedende/ versterckende/ ende ghesondt-makende remedien ouer passeren moeten. Daerom moet dit schadelijck symptoma op alle manieren geholpen worden: eñ om dat het dickwils veroorsaeckt is door eene seer ouervloedende cholera ende venijnige vuplicheden tot de maghe vloedende/ soo sal men den patient voor't eerste/ ende dat binnen de vierentwintich uren eenē grooten dronck wey ingeuen/ om de selue wt te spoelen/ eñ terstont daer nae hem te drincken gheuen sap van queen/ van granaten/ van aelbesien ana ℥. j. oft van een van die ℥ iij. een half loot caneelwater/ olie vā vitriol een half scrupel sirope van granaten/ oft sirope van munte ℥. s.

Maer soo dese brakinghe d'accidenten

van't

van't mercuriael venijn refereert / soo recommandere ick seer onder alle medicamenten te menghen het extract / oft oock t'sout van petasitis een scrupel: en soo dat niet ghereedt en is / salmen het sap daer van nemen oft de wortel/ander half once/ ende die doen sieden met surckel en scorsionera wortelen/ van elcks een' once/in een pot water/tot op een pinte/om te drincken te gheuen met sirope van granaten een once: want den petasitis eene antidotale cracht heeft teghen het venijn van Mercurius. Oock maghmen de theriacale remedien met dit water ingheuen / oock tincture van gout/oft by gebreke van die/ bladeren van gout te mengen onder de medicamenten teghen het mercuriael venijn/ besonder met decoctie voorts. van petasitis: want dese specificum sijn/gelijck Dioscorides seght. Oock maghmen daer by doen ℥.j. Veneetschen theriakel. Soo dickwils als den patient ouergeeft / salmen t hem weder op een nieu in gheuen in min nats met meerder theriakel/ oft ooc wel in andere forme./ als in conserue / oft oock in pillen / als oock ℥.j. s. Veneetschen theriakel / vijf druppelen olie van vitriol / in te gheuen in een onwelken nat ghe-
 maeckt

maeckt in wijn van granaten/ oft in anderen rooden wijn. Ende soo hy dat wederom comt ouer te gheuen / salmen hem in gheuen seuen asen pillekens van laudanum, oft van cynoglossa: oock wel ʒ.j. tincturen van corael/ ʒ. iij. caneel water met ℥. ij, roosewater / ℥. s. strope van queen/onder een gemenght. ende dese soo dickwils te doen eñ te herdoen / tot dat het in blijue. ende om hier toe te helpen / salmẽ de mage van buytẽ fomenterẽ met dese sacksken in een pinte roodẽ wijn/ verdjuys ende asijn van roosen/van elcks een half uyerken / om warm daer op te legghen.

℞. Puluer. radic. iuniperi,galangæ,tormẽtillę, zedoarię an. ℥.s. folior. menthę, absinthij, flor. rosar. rubrarum an. M. j. nucis muscatæ, caryophyllorum, cinnamomi, corticis arantii citri, & croci, an. ʒ. j. misce, fiat puluis, interbastetur in sacculum instar scuti.

Nae dese fomentatie salmẽ dese placster heel warm op de maghe legghen:

℞. Fermenti acris ℥. iij. pulueris menthæ, cyperi, enulæ Campanæ, caryophyllorum, specierum aromatici rosati,ana ʒ.j.misce cum aceto rosato, fiat pasta.

Oock / als al dit niet en helpt / salmen een

eene groote loose busse op de mage settẽ/ ende die soo langh daer op laten / tot dat d'ingenomen medicijne vast in blijft. De plaetse om d'applicatie van buyten te doen/ is daer het puntken van het herts ysbeentken aflaet/ eñ eenighe hollicheydt bouen den buyck verthoont: welcke de rechte plaetse is / daer den mondt van de maghe met de leuer niet bedeckt en is/ eñ met uytwendighe applicatie can gheholpen worden. Sommige vinden geraden in ghelijcke weeckicheyt van maghe / om van de leuer niet belet te wordẽ/ ende dat de leuer door d'uytwendighe applicatie niet en soude ghealtereert worden / dese applicatie achter op den rugghe te doen tegen ouer t'voorschreuen putteken van't herte / daer maer alleen het pater noster been ende de pancreas tusschen beyde is/ eñ geene nobele partije en can verheet worden / eñ raden daer olie van munthe ende van alsen op te strijcken/ eñ de plaester vã crusta panis oft de baccis lauri op te legghen.

Van den hick.

DEn hick/ op't Griecksch λύγξ, oft λυγμός, op't Latijn singultus, is een conuulsif mouuement van d'expultrice faculteyt

cultept der maghe van een' oorsake tegen nature verweckt. Dese comt / soo Baude-rō upt Hippocrates aphorism.39.sect.6. seght/ als oock de conuulsie/van verbultheydt/ oft vā idelheyt/ dat is/van te veel/oft te luttel voedsel. Maer gelijck Forestus wel upt Fernelius verhaelt/comt in morbis acutus selden upt verbultheyt / maer wel upt eenighe vierighe scherpe humeuren/ in de tunicque van de mage/besonder naer den onderslten mondt der maghe ingedruckt : welcke de maghe met een opheffinghe tot keeren eñ braken/ soeckt upt te worpē/eñ met ghelupdt wederom nedervalt. Maer in de peste en comt oock niet dan van gelijcke scherpe venijnighe humeuren / oft/ nae continuelijck braken/van idelheyt/eñ daerom oock (gelijck Quercetanus upt Hippocrates leert) meest doodtlijck gevonnist wordt. ende can oock comen van eene inflammatie van eenighe partijen / t'zp lever ende dermen/ t'zp blase/ eñ dat meest als daer gangrene beghint.

Al hoe wel dit een desperaet symptoma in de peste is/ende in't laeste comt; nochtans/ghelijck Quercetanus upt Celsus allegeert/ moetmen eene twijfelachtige hope met goede remedien / voor eene sekere despera-

speratie ende verlatinghe preferеren.

Soo rade ick dan tot die scherpe humeuren in den grondt van de maghe den hick causerende/soete weye te gheuen met doeyeren van eyeren / ende suycker / heel warm/ dickwils ende vele/ oft room van gherste / den ptisane Hippocratis, een half pinte met een once sirope van violetten / ende goedt amandel-melck met vercoelende saden aldus ghemaeckt:

℞. Emulsionis sem. frigidorum, maior. amygdal. dulc. mundatar. cum sem. papaueris albi ℥. ij. ex aqua hordei ad ℥. x. cum saccaro perlato & aqua rosata, quod satis.

Maer teghen die van idelheydt / rade goede consummatē/ende colijsen oock van buyten op de maghe gheleydt / pap van sap uyt gebraedt vleesch/ gheraspt witte broodt/wijn/ met doeyerē van eyeren onder een ghemenght. Teghen die van't pestilentiael venijn rade de confectie van alchermes, theriakel/ende quinte essentien van goudt eñ peerlen: oock / want den continuelē hick de natuere heel vermoeyt ende crenckt / rade in te gheuen 5. oft 7. asen laudanum, ende van buyten plaesters van Veneetsen theriakel / met cōserue Alchermes. Tegen die van inflammatie van

eenige partije zijn tot solaes de voorseyde emulsien goet. maer daer en is gheene hope / soo de gheinflammeerde partije niet gheremedieert en wordt: daerom sal daer toe oock ingenen aquam flor. alborum nymphææ lb.s. met sirupi flor. eiusdem ℥. ij. salis prunellæ ʒ. s. Oock salmender een epithema opleggthen / die den brandt blussche / als aqu. nymphææ, rosar. flor. papaueris rubri an. ℥ iiij. aceti rosati ℥. s. pulu caphoræ ʒ. j. misce. Oock om d'inflammatie met de maligniteyt t'samen te remedieré / salmen trochiscos de camphora ʒ. j. met surckel/scorsionera ende colleblоem-water inghеuen/cñ sirope van colleblоemen oft violetten.

Van den buyckloop in de peste, *diarrhoea* gheheeten, oft van den rooden loop oft melisoen, in't Latijn *dysenteria* ghenoemt.

HEt gheschiet dickwils / dat depeste met loop/ ende oock wel met rooden loop vergheselschapt is: het zy door d'arsenicale oft andere venijnighe werckinge in de dermen/oft oock wel/om dat de vierighe colericque humeuren uyt het galblaesken van den leuer/oft oock wel van de mage/ derwaerts gedreuen eñ ouergevoert worden / eñ aldaer de behoudende cracht

cracht dissolueren / ende bloedinghe verwecken: de selue oock wel / nae d'afdrijuinge van de humeuren ende vuylicheyt / het slijm / daer de dermen mede bekleedt zijn / heel af vaghen / ende daer nae het vel doorbijten / soo dat daer bloet uyt comt.

Hier valt te considereren oft desen loop criticè comt / dat is / dat de nature de quade humeuren verwint ende uyt drijft. t'welck blijckt / als daer teeckenen van concoctie ẽ rijpinghe voor gecomen zijn / ende dat den patient wel verdraghen can / ẽ die met verlichtinghe quijt wordt: alsdan en salmen niet stoppen / maer gelijck Vnzerus ende Palmarius lib. de febri pestilentiali cap. 24. seght: Allen buyck-loop in pest-cortse voor de rijpinghe in d'urine / ende der anthrax oft der bubonen ẽ gheswillen / ende sonder verlichtinge der accidenten comende / is altijdt suspect ende sorghelijck / als procederende door quade scherpe humeuren / de natuere ouerlastende / ende de dermen picquerende. In dese salmen in't eerste smorghens nuchteren eens oft tweemaels eenen grootẽ dronck claren wey ingheuen / om de vierighe humeuren uyt te wasschen / ende oock een clisterie van wey ẽ half pinte met eenen

doeyer

doeyer van een ey / eñ simpel honich van roosen ℥. ij. onder een ghemenght / setten/ ende daer nae een ander clisterie van half soete melck / ende half gherste water met terwen semelen/ eñ roode roosen bladeren an. M. j. opghesoden / ende by een half pinte van het deurghedaen salmen mengelen sirope van roode roosen ℥. iij. tot eene clisterie. Maer als den patient van den loop debil ende slap wordt / salmen hem terstondt conforteren / eñ den loop stoppen ingeuẽde een dragme van't guldẽ ey/ oft twee dragmẽ conserue van hiacinthẽ/ met sap van queen ij. oncen oft van granaten/eñ een half once van der seluer sirope. Hier toe dienen oock trochisci de carabe eñ van berberis ana scrup.ij. met wijn van granaten ℥. ij. inghegeuen. Men sal oock moghen terra sigillata, fijnen bolus, gheprepareert corael / ghebranden hertshoren / oft iuoir ende ambre ingeuen. sal oock somtijts oude conserue van roode roosen ende marmelade moghen besigen: tusschẽ tijde is hier oock goet ingegeuen nieuwe theriakel ℨ. j s. ende om heel te stoppen crocus Martis ℨ. j. ten lesten seuen asen pillekens van laudanum oft cynoglossa. Sijn drinckẽ sal zijn dickwils gestaelt water/

water/daer twee oncen surckel wortelen/ een once tormentille wortelen/ geraspten herts-horen en̄ ivoir / van elcks een half loot met een dragme caneel/ingesoden is/ twee potten tot op eenen. Men sal't soet make met ee once sirope vā granatē: oock salmen den patient tot voedsel gheuen consumaten / van ander half pont kalfvleesch / eenen ghesuyverden capuyn / en̄ ee quee peyre gemaeckt: voorts de ieught van ghebraden vleesch / met sap van granatē oft verdjuys. Sal s'auondts goede amandel-melcken nemē aldus gemaeckt: Laet vyf en twintich ghepelde amandelen/ een loot porceleyne saet in eenen steenen mortier stooten met eenen houten stamper / ende daer onder een half pinte water wrijuen dat op gheroosste ghersste ghesoden is / ende drijmael met gout ghestaelt / tot dat het wit is / en̄ dan salmen het door-gedaen noch een walleken laten sieden / en̄ soet maken met peerlesuycker met goudt en̄ roosewater. Oock maghmen den patient wel te besighen gheuen pasta van Genua ende massepeynen.

Teghen de vvormen in de peste.

DIckwils comender in de peste oock wormen met wallinge uyt de mage / die van onder door het fondamēt met camerganghe / eñ oock sonder camergangh af loopen. Dese groeyen van vele vuyle slijmen / die in de maghe eñ in de darmen rotten. Hier toe salmen dit poeder ingeuen in't eerste voor de vier-en-twintich uren / soo daer geenen uytslagh by en is / ende dat om de vuyle rotte humeuren te supueren:

℞. Pulueris cremoris tartari albi, rhabarbari electi, agarici trochiscati an. ʒ. s. zedoariæ ʒ. j. misce, fiat puluis, capiat ex decocto foliorum scordij in aqua graminis.

Maer nae de vier-en-twintich uren/eñ als daer eenighen uytslagh is/salmen dit volghende poeder ingheuen:

℞. Pulueris coralinæ, cornu cerui præparati, radicis zedoariæ, seminis rutæ an. ʒ j. trochiscorum de caphora ʒ. ʃ. misce, fiat puluis, capiat cũ decocto scordij ex aqua graminis ℥ iij. sirupi de limonibus ℥. s. acidi vitrioli guttas septem.

Oock salmen onder den neuse Veneetschen theriakel strijcken / eñ op het putteken van't herte / ende op den nauel salmen

men een half once Veneetschen theriakel/ [s]aet van wijnrupte een dragme/ ende een [d]ragme zedoart ghepoedert mengen met [o]lie van alsen drij oncen / tot eene salue. [D]'Olie van Mathiolus, en̄ van den grooten Hertoch vā Toscane is hier oock seer goet.

VANDE [V]TWENDIGE ACCIDENTEN DER PESTE.

DE uptwendighe accidenten der peste zijn parotides, bubones, anthraces, pupstē/ [p]epercozen / ende bleynen. Dese comen / [o]m dat d'inwendige nobele partijen van [d]e venijnige quade materie gestimuleert [z]ijnde/ die met haere sterckte vā haer/ naer [d]e huyt) die eene cloaca totius corporis, (dat [i]s eene ontfanghende gote des heelen li-[c]haēs) gheheeten wordt/ uptwaerts wor-[p]ē. om welcke actie en̄ werckinge te ver-[v]oorderen/ en̄ te helpen / tenderē alle onse [v]oorschreuen inwendige medicamenten. [D]aerom salmen die continueren dicwils [i]n te gheuen : want hoe daer meer upt-[w]aerts comen / hoe daer oock meerdere [v]erlichtinge en̄ ontlastinge van de nobile [i]nwendige partijen te verwachten staet.

Van de *bubones*, oft ghesvvellen der clieren.

BVbo is een gheswel met een' inflam- matie/ pijne / ghespannentheyt/ vast ligghende/ hardt/roodt/ eñ altemets met cloppinghe ende pulsatie. Welcke acci- denten in't eerste cleyne zijn / eñ haer aen den tast soo groot niet en openbaren/ soo dat sommighe alsdan in hun oordeelen twijfelachtich zijn: maer daer nae groey- ende/ licht gekent worden. Want dat on- derscheedt isser/ dat de simpele clierẽ niet vast en ligghen / noch pijnelijck en zijn / maer met den vingher ghedouwt zijnde / licht verschuyuen. eñ als die in d'eeche- nisse onsteken / samen die onderkennen van de pestachtighe / oft van die van de pocken/oft van eenighe andere defluxie comen; dat de pestachtighe lichter voorts comen / ende meer stekende pijne verwec- ken / in't eerste ghelijck eene ghespannen coorde / maer daer nae vast ende rondt worden / ende met coortsen gheaccompai- gneert zijn/gelijc Bauderon seght/eñ d'an- dere sonder coortsen zijn : t'en ware een coortse door imperfecte crisis inde emun- ctoria van d'eechenisse terminerende daer mede scheede : t'welck altemets geschiet

end

ende dese / alsoo oock die van de pocken / wel rasscher sich openbaren/maer langhsameren voortgangh hebben / ende voorgaende cortse / daer dese translatie van humeur oft mede vergaet / oft ten minsten mede vermindert.

Prognosticquen.

Als den bubo nae de cortse comt / ē de cortse dā mindert/ ē als hy haest rijp wordt/ dat is een goet teecken : maer soo de cortse nae den bubo comt/is quaet/ besonder soo daer flauwte aen't herte/pijne in't hooft/ slaep / corten asem / braeckinge nae volght/ ende alsse niet rasch en rijpen: want dese voorts comen als elcke princelijcke partije in hare superflue humeuren d'infectie ontfanghen heeft : de welcke die door hare natuerlijcke cracht / om haer te ontlasten/ van haer drijuen in haer emunctoria, dat zijn spongiachtighe clieren / die de natuere gheschapen heeft/ om de corruptien van de princelijcke partijen te ontfangen ; van de herssenen achter d'ooren ende in den hals/ al daer parotides makende; van het herte ende de loose onder d'oxelen/ oock wel in de clieren van de borsten/ besonder der vrouwen ; van de

leuer in d'eechenisse / ende daer bubone
maken. Hoe dan dese grooter ende dicke
zijn / ende alsser vele comen / eñ datse nie
weder te rugge en gaē; hoese betere hop
gheuen / oock alsse roodt oft gheel zijn
eñ ter contrarie d'intreckēde zijn doodt
lijck / als oock de ghene die lootverwic
oft swert haer vertoonen / besonder gheo
pent zijnde / ende als de lippen slap of
swert worden / zijn al quade teeckenen.

Dese en salmen niet soecken te weeren
oft met defensiue remedien te rugghe t
drijuen; maer voor't eerste salmē de par
tije morwe eñ slap maken / met stouing
van witte lelien wortelē / malue eñ witt
malue met lijnsaet / ende vijghen in soet
melck ghesoden / eñ die met eene spongie
met dese decoctie gheinbueert heel hee
fomenteren. Men sal daer oock gansen
vet met olie van lelien ghemenght op
strijcken / om dat alsoo de partije slap
worden soude / ende alsoo te lichter de ve-
nijnige humeuren ontfanghen. Men sal
oock terstondt na de fomentatie groote
loose bussen daer op setten met vele vlam-
me / om het venijn derrewaerts te trec-
ken / ende dat vijf / ses / seuen mael achter
een: ende dan salmender dit nae volgende
cata-

[c]ataplasma opleggen. Neemt eene oft twee [g]roote aiuynen / holt die uyt ende vultse [m]et ouden Veneetschē theriakel / eñ deckt [d]ie dan met d'afghesneden schijue/ende [b]raedtse onder d'asschē tot dat sy morwe [zij]n: oock salmē daer neffens braden een [o]nce loock/ende daer nae in eenen mortier [t]samen stooten / met vier vette vijghen [k]leen ghesnedē/ mostaert saet/ eñ duyven [m]est/ oock gestooten met een loot goeden [M]ithridatum , onder een ghemenght met [o]lie van scorpioenen/tot eene pap. Oock [m]aghmender een' once diachylum metter [g]omme op legghen / ghemenght met een [h]alf once basilicum, eē dragme poeder van [e]uphorbium , geincorporeert met olie van [w]itte lelien tot een plaester. Dat som[m]ighe daer leuendich op-ghesneden duy[v]en opleggen / oft ionge leuende hinnen [m]et het open fondament de pluymen [r]ondomme uytghetrocken/daer op dou[w]en/om het venijn uyt te trecken / eñ soo [d]ickwils als die hinnen steruen/ terstont [w]ederom andere nemen; ende dat sommi[g]he daer ghedrooghde padden op leggen/ [w]ordt van vele seer gheprezen. Oock sal[m]ense met een cauterie potentiael/oft oock [w]el met een actuael openen/ gelijck Quer-

cetanus seght/ende dat oock wel eerse rijpe worden; want de venijnen willen haest uytgangh hebben. Daer nae salmender rijpende dinghen opleggen/om tot etter te brenghen/ eñ soo voorts cureren met etter-uyt-treckende remedien/ als het voorschreuē cataplasma, daer men swaluwe mest ende gestooten mostaert saet ondermenghen magh/ oft daer nae diachylum metter gomme/ eñ basilicum een once onder een ghemenght. De digestiuen sullen zijn ghemaeckt van termentijn een once/ eenē doeyer van een ey onder een geclopt met olie van witte lelien een half once/ olie van myrrha, oft oock wel præcipitatum, een dragme. Men salse langh open houden/wel tot de veerthien dagen toe: want het rasch toesluyten is perijckeleus/ gelijck oock in het beghinsel/ als hen de bubonen eerst openbaren/ ende wederom te rugghe trecken/is het seer sorghelijck/eñ dickwils doodelijck. Daerom en moetmen noyt versuymen/ alle daghen twee oft drijmael antidotale uytdrijuende remedien in te gheuen van het gulden ey/ theriakel/ mithridaet/ dialcordium, ende dierghelijcke/als voorschreuen is. Men sal het escar van de corrosiuē doen rotten

ende afvallen met basilicum, eñ seepe / van elcks euen veel/onder een ghemenght/oft met verckens liese / eenen doeyer van een ey / ende lijnsaet tot een pap op een cool-bladt: ende nae de voorschreuen digestiue supueringhe opheelen / gelijckmen in andere apostemen gewent is te doen. Wort oock goet beuondẽ d'experientie van de boeren-meesters / te wetẽ een handt breet bouen beyde de knien binnen beens / op de plaetse daermen gewoone is de fistels te makẽ / het vel opheffende by een te nijpen/ eñ met eene lancette daer door te steken / eñ daer den wortel van elleborus vet gemaeckt met basilicũ in te steken/ eñ daer ouer een plaester te legghen van diachylum metter gomme / met basilicum ghemenght/ eñ alle daghe met eenen nieuwen wortel als voorschreuen is/te vermaken. Welcke cure al is sy pijnelijck/ is nochtans noodlijck / besonder aen eerbare vrouwe persoonen / om te beletten datter gheen gheswel in d'eeheniſſen en come / ende om van die daer zijn/ het venijn nederwaerts te trecken/ ende te diuerteren. Van sulcke curen seght Ouidius:

Vt corpus redimas, ferrum patieris & ignes.

Vande *anthraces* oft carbonckelen.

DAer comen in de peste oock uytwaerts op alle de partyen des lichaems carbonckelen/in't Latyn ende in't Grieckscħ anthrax, van Auicenna pruna ende ignis Persicus, in't Duytsch colen gheheetē. Dese zyn een geswel/heet/brandēde/met eene swarte harde corste oft roue/ dickwils met witte puystkēs romdom beset. Daerom Galenus c.12. de differētijs febrium seght/dat het een gheswel is met vlcere ghecomponeert: ende beghint met ioockſel/groeyt met brandt / daer nae volghen cleyne sweerkēs: welcke gecrabt zynde/oft oock van selfs open gaende/ maeckē eene quade vuyle vlcere. het vel oft t'vleesch inflammeert rondom seer / niet met roodicheyt/ghelijck erysipelas, maer met hardicheyt/ bruyn/ loot verwich / swartachtich coleur. ende wordt ghegenereert van verwermt venijnich bloet/ door cracht vā de nature tot hare ontlastinghe uytwaerts ghedreuen. Daerom hoe daer meer uytwaerts comen / hoe de natuere meer ontlast wordt/ ende meer hope gheeft van te ghenesen. Wy tracteren hier alleen van de pestilentiale carbonckelen / want daer

zynder

zijnder oock sonder peste.

De cure sal gedaen worden op gelijcke oft de selue maniere/ als in't voorgaende capittel van de bubonẽ verhaelt is. maer ick rade/ dat/ alsmen de busse daer ouer setten sal/ men eerst de selue/ eñ soo verre de busse om grijpen can/ rondom wel diep scarificere/ eñ datmen de busse met groote vlammen dickwils hersette/ ende daer nae het voorseyden cataplasma van aiuyn applicquere/ ende datmen daer onder menghe dese anthracis specifica eygene remedien/ als morsus diaboli, herba paris, scabiosa, ende folia Aaronis. Vnzerus uyt Bartholomæus Carrectenus seght/ dat de plaester van vette vijgen met de vruchten van Alkekengi (dat zijn kriecken ouer zee) onder een ghestooten tot een pap/ opgeleyt met eene magneticque cracht het venijn der anthracen uyt treckt: eñ prijst voorts digestiuẽ van termentijn met basilicum, van elcks een half once: ende doeyer van een ey/ balsem van solfer een dragme/ met olie van hypericum drij dragmen/ onder een ghemenght onder de pappe daer op te legghen/ ende oock/ als het escar afghevallen is/ met een wiecke daer in te legghen.

Noteert

Noteert / datmen de cole oft den escar / soo rasch sal maken uyt de trecken / als sy los worden can / al soude't met eenighe pijne geschieden / ende daer nae op heelen met de digestiuen van't voorgaende capittel. Onder de welcke seer goedt zijn die met præcipitatum ghemenght zijn / als daer sorghe is dat het venijn van den anthrax groote openinghen outrent eene nobele partye maken soude: dus raedt Vnzerus daer alsulcke defensiuen rondom op te legghen:

℞. Minij ℥. s. infunde per sex horas in aceti sambucini ℥ iij. deinde cola per chartam bibulam, & adde olei sambucini & olei rosati an. ℥. iij. boli armeni scrup. ij. santali rubri scrup. j. croci gr. 5. misce in mortario plumbeo ad vnguenti consistentiam.

Eñ Andreas Gallus in lib. 5. de peste seght dat dese olie cracht heeft om de anthrace te trecken op de plaetse daermen begheert / maer ick recommanderese om uyt te trecken:

℞. Olei terebinthinę, laurini, lacrymę abietis, ana lb. s. olei scorpionum, gummi elemni ana ℥. iij. olibani, ligni aloës, laudani, serapini, castorei ana ℥. j. s. galangæ, cinnamomi, nucis muscatę, cubebarum, zedoariæ, opoponacis ana ℥. j.

re-

resinæ pini, picis naualis ana ℥.s. terantur grosso modo, & macerentur simul, & distillentur per arenam per diem & noctem.

Vande pepercorens, ende andere uytgheslaghen plecken der peste.

De peste slaet dickwils uyt met roode plecken/ ghelijck vloye-beten/ petischen gheheeten/ de welcke purper ende violet zijnde/ tot liuide bruyn coleur tenderende/ beteeckenē datse van quaet venijn voorts comen; eñ als sy swart worden/ beteeckenen noch ergher venijn/ ende eē gansch verlies der natuerlijcke wermte/ eñ zijn totter doodt toe perijckeleur. Worden hier te lande pepercorēs geheeten/ eñ zijn vā Hippocrates onder den naem van exanthemata begrepē. Sy comen door eene groote rottinghe van t'bloedt/ ende opsiedinghe des selfs/ in d'aderen: welcke de natuerlijcke wermte/ soo veel als haer mogelijck is/ uytwaerts na de huyt het heel lichaē door uytdrijft: maer meest ende eerst in de lenden/ ende op den rugge ghevonden worden/ om dat daer de groote arterie aorta, ende vena caua met abondantie vā bloedt die partijen verwermen/ ende uyt dese verhaelde teeckenē genoegh ghe-

ghekent worden. Het onderscheydt van de pest-pepercorens / ende de ghene daer iemandt mede gheboren is / is hier voren verhaelt: eñ dese zijn oock soo verscheyden van de plecken van het scheurbuyck / dat my groot wonder gheeft / dat daer yemant mentie af ghemaeckt heeft; eñ daer en is by gheene ghelеerde opt te voren af vermaent: want die van't scheurbuyck noch in coleur / noch in figuere / met dese en ghelijcken; noch veel min in d'oorsaken / welcke zijn eenighe melancholicque humeuren; noch oock in de maniere van uytcomen: want sy comen allenghskens voorts / uyt verstoptheyt der milte / ende dickwils met gheswollentheydt der seluer: ende de patienten clagen oock van swackheyt der beenen / soo dat in't gaen ende staen de knien onder hen vouwen: hebben oock meest eene alteratie eñ rottinghe in't tandt vleesch / soo dat de tanden ten lesten los worden. Maer ghelijck de pest-pepercorens altijdt met groote cortse / debiliteyt des lichaems / ende benautheydt van herten comen / soo en zijn die van't scheurbuyck daer noyt mede gheaccompaigneert.

Doch desen symptomaticquen eñ pestilen-

stilentialen uptslagh moetmen terstondt
helpen/ eñ de natuere met antidotale dia-
phoretique remediẽ uptwaerts drijuen.
Hierom salmen de plegmaticque persoo-
nen ingheuen Veneetschen theriakel/ oft
mithridaet ander half dragme/ met the-
riakel water een dragme/ met extractum
van geneuer-besiẽ een half scrupel/ scabio-
sæ water drij oncen / met sirope van scor-
dium een half once onder een ghemenght.
Aen de colericque persoonen salmen ghe-
uen conserue van hiacinthẽ twee dragmẽ/
een half scrupel gheest oft olie van ci-
troenschellen / drij oncen sap van grana-
ten/ ende een half once sirope van limoe-
nen. In die van melancholicque cõplexie
salmen nemẽ confectie van Alchermes twee
dragmen / quinte essentie van peerlen eñ
gout/ van elcks een half scrupel/ drij oncẽ
scorsionera water oft bornage water / met
een half once sirope van wel rieckende
appelen. Maer in die van sanguine com-
plexie salmen nemen twee dragmen dia-
scordium, een scrupel tincture van corael/
drij oncen water van surckel / eẽ half once
sirope van granaten. Hier moghen oock
ghebruyckt wordẽ lapis bezoar, een-horen/
ghepreparerde hiacinthen / amerauden/
gra-

granaten / sapphiren / topazen. Men magh hier oock wel onder menghen oli van vitriol / ende olie van solfer: eñ men salse vijfmael tusschen dagh ende nacht / eenighe uren tusschen beyde ingeuen: ondertusschen salmen sterck voedsel den patienten gheuen / van consumaten hier voren beschreuen / als van colijsen ende ieught van't gebraedt / aldus ghemaeckt. Men sal eenen capuyn half latē braden / oft oock goet hamelen vleesch / ende dat dan met messen steken / soo dat het sap alsoo uytloope: men sal dat voorts met eene persse uytperssen / eñ daer onder menghen gheprepareerde peerlen / quintessentie van gout / sap van limoenen / van granaet appelen / oft van aelbesien / eenen lepel oft twee roosewater. Het drincken sal zijn twee potten schoon water / ghesoden met twee oncen worttelen van scorsionera, een once wortelen van surckel / gheraspten hertshoren ende ivoir / van elcks twee draghmen / in't laetste daer by doende / alsmen't van vier neemt / d'uyterste schellen van citroenen sonder het wit / een once: men sal het voorghedaen soet maken met sirope van limoenen oft granaten / eñ een weynich roosewater. Men magh daer

daer oock een weynich olie van vitriol oft van solfer by doen: doch als den siecken seer debil valt/salmender Renschen wyn moghen onder menghen. Bauderon uyt Manardus recommandeert seer water op het hout van salsaphras gesodē/ t'welck een cordialen lieffelijckē reuck eñ smaeck heeft/ de humeuren doet verdunnen/ ende de sweetgaten openen can: t'welck ick oock prijse in eene phlegmatieque complexie/ ende als daer accidentē van condt venijn by zijn/ als eene slaperachtichheydt ende bedwelmtheyt. D'Arme lieden die de voorschreuen extracten niet hebben en connen/salmen in de plaetse van die/wat olie van vitriol oft vā solfer/ oft theriakel water onder menghen. Maer op alle manieren salmen hier de natuere helpen ontlasten/ met crachtighe uyt treckende remedien/ als met bussen te setten op den hals/schouderen/ armen/ rugge/ lenden/ billen/braeyē met diepe scarificatie/ende vele vlamme: ende dat meer oft min/naer dat den persoon jonck oft oudt van iaren is/ veel oft luttel bloedts heeft/ ende de sieckte groot oft cleyn is.

Op de selue maniere/ als voorseyt is/ salmen groote bleynen trecken/ als op

d'armen ende beenen: maer in dese o[…]
currentie/ om dat het venijn soo seer nae
t'herte treckt / salmen oock bleynen trec
ken onder d'oxselẽ/ op de corte ribbe ac
beyde de sijden van de borste / ende di
soo langh open houden / als daer achter
dencken van venijn is.

Van de bleynen, oft het bleyn-vier.

DEse openbarẽ haer hier te lande dick
wils in de peste/ende niet sonder pe
rijckel. Dese worden van Hippocrates end
Galenus onder den Grieckschen naem ἰχθύ
ματα oft φλύκταινα begrepen / maer by ons
bleynen / oft bleyn-vier gheheeten. Har
oorsake zijn ichoreuse ende dunne humeu
ren d'inwendighe partijen molesterende/
soo dat sy door hare cracht de selue van
haer uytwaerts drijuen: eñ haer venijn
is met dat van cantharides oft flammula
oft ranunculus seer ghelijck.

De curatie moet ghedaen worden nae
de methode van alle de voorseyde uytghe-
worpene accidenten; namentlijck met de
natuere van binnen met goedt cordiael
voedtsel/als voorsept is / te versterckẽn/
ende dan met goede antidotale remedien
het venijn te helpen uyt setten: als zijn
een

een dragme van het gulden ey / een half once sirope van granaten/ dry oncen scabiosa oft surckelwater / oock wel een dragme fijnen bolus Armenus, oft oprechte terra sigillata, met carduus benedictus water dry oncen / een half once sirope van granaten / met seuen asen eenhoren. Men magh oock op ghelijcke maniere theriakel ingheuen : want vereyscht alsulcke remedien viermael tusschẽ dagh eñ nacht. De voorschreuen gheesten ende extracta zijn oock goedt daer onder ghemenght / voor diese becomen connen.

Noteert dat ick hier voren verhaelt hebbe van een aqua theriacalis antipestifera; welcke/oft wel andere dierghelijcke/men t'Antwerpẽ in alle Apotekers winckels ghereedt vinden sal / om dat de selue in plaetse van alle andere extracten dienen soude. Voorders salmen oock niet vergheten alle uyttreckende remedien/als kussen met scarificatie/ende vesicatoria: eñ ghelijck de bleynen licht gangreneren / soo salmen den grondt goedt maken/ende de rottinghe beletten met olie van solfer/ olie van vitriol/oft oock met præcipitatum. Quercetanus raedt dese salue:

℞. Vnguenti Macedonici ℥.j.adipis viperæ ℥.

s. extracti scordii ℥. iij. theriaces ℥. ij. succi limonum, & olei scorpionum ana ℥. s. misce, fiat linimentum.

Soomen het extract van scordium niet en heeft / soo salmen een half once poeder van scordium in plaetse nemen. Oock den Ægyptiacum hier plaetse heeft.

Van het svveet, ende de svveetende sieckte.

HEt sweet / op het Latijn sudor, op het Griecsch ἱδρὼς gheheeten / is een symptoma van d'uytsuyveringhe des lichaems: want en is anders niet als eene uytscheedinghe van de weyachtighe sereuse humeuren des bloedts / door de sweetgaten der huyt / ende dat van alle partijen des lichaems. Dese is van eene substantie ghelijck d'urine / oft pis / differeert alleen in den uytgangh / door dien d'urine van d'uytsuypghende adere van de vena caua uyt het bloedt ghesogen door de nieren eñ blase / maer het sweet door de huyt uytghedreven wordt.

Het sweet is oft natuerlijck / ende den gesonden overcomende / oft is sieckelijck / daer wy hier van tracteren. Het sieckelijck sweet is criticus, symptomaticus, oft epidemicus. Criticus is / dat op de criticque / dat

dat is scheedaghen/ oft oordeel-daghen / comt / en de sieckte in gheheel oft in deele doet scheeden: t'welck gekent wordt om dat daer teeckenen van rijpinge te voren ghecom en zijn / en verlichtinghe des patients nae volght: dit verthoont hem den 3.5.7.9.11.14.17.21.27.31. en 34. dagh.

Het symptomaticus sweet valt den siecken moeyelijck / ende crenckt hem / en en comt op gheene criticque dagen/ maer op dagen tusschen beyde comende/ en alsdan van d'ouerlaste natuere uytghefortseert/ oft uytghedrongen/ende dat op den 6.10. 15.19.26. dagh: t'welck op dese dagen in de peste oock dickmaels ghesien wordt / oock sonder verlichtinghe.

Het epidemicus, oft pestilentiael/ sweet comt van venijnige corruptie in der menschen lichaem gegenereert/ oft van venijnige/ rotte/ bedoruene locht/gelijck was die eertijts in Enghelandt de sweetende sieckte maeckte.

d'Oorsaken van sweeten zijn uytwendich oft inwendich. d'Wtwendighe zijn werme ende vochtige intemperature der locht. d'Inwendighe zijn eene vergaderinghe van vele vochtighe humeuren in't bloedt verdunt / iae oock altemets met

smeltēde hitte/die t'vet eñ t'vleesch consumeert/ende oock de sweetgaten relaxeert/ontslupt/ende open doet.

Hoe wel dat het sweeten van alle de supnieringen voor de beste in de peste gehouden wordt (want daer dickwils de peste door scheedt) brenght nochtās altemets schade by/ende beteeckent quaet. Hierom seght Hippocrates sect. 4. aphorismo 38. dat in de partije des lichaems/die sweet/de sieckte gheleghen is. ende lib. 4. prognostic. cap. 9. dat sweet in't aensicht/ende in den hals met groote druppelen diaphoreticus sudor is/ende quaedt/want dat dickwils eens voorbode van de doodt is. Oock seght hy lib. 4. aphorismo 56. dat sweet met ophoudenden eñ cleynen pols/soo dese cortse niet en scheet/quaedt is. Itē prognostic. 9. dat sweet voor de cortse oft crisin comende/oock quaet is: want dat comt niet door de deught der natuere/maer door t'gewelt van de sieckte: maer sweet/dat in ende met het afgaen van de cortse/ende oock met eñ nae de crisis comt/door de victorie der natuere ouer de sieckelijcke materie/is goedt. Doch koudt sweet in scherpe ende haestighe sieckten beteeckent de doodt/ende in andere min-

dere

dere cortseb/eteeckent eene langhduericheydt. eñ Auicenna 2. quarti seght dat haestich sweet in't beghinsel van de sieckte quaedt is / want beteeckent eene groote menichte van vele vochticheden/ eñ ouerlastende humeuren.

Van d'Enghelsche svveet-sieckte ende peste, op het Griecsch ἱδρωλοῖμος.

DEse sweet-sieckte oft sweet-peste wordt van de Doctorẽ van dien tijdt ἱδρωνοσος eñ vã Hermannus Nuenarius Comes ἱδρωπυρετὸς gheheeten: want was eene sweetende cortse / maligne ende pestilentiale/besmettende ende vele doodende: eñ wordt tot eene pestilentiale ephemera gerefereert / hoe wel niet eyghentlijck / om dat sy op eenen dagh begonste ende eyndighde/namentlijck in 10. ende 12. uren/ maer de 24. uren niet ouer en ghingh: sy begonst dickwils ende meestendeel met huyueringe ende coude/ ende scheedde met sweet/ eñ daeromme van de principaelste Doctoren febris pestilens putrida, dat is rotte pestilentiale cortse/ ghenoemt wierdt: want de humeuren eñ spiritus in't herte gealtereert oft rotrẽde/ het sweet oock doen uyt vloeden: ghelijck het blijckt in de syncope. Want de principael gheaffecteerde

partije is niet alleen den spiritus, maer het herte selue / ende de vochticheydt ende t'bloedt daer in besloten. Blijckt uyt sijne beschaedighde actie / als zijn vervallen crachten / quaden pols / flauwte ende benauthept: hoe wel het heel corpus daer toe conspireerde: want het herte is het subiect van alle cortsen / ende principalijck der pestilentiale / om de nobiliteyt der geaffecteerde partije. Is eene groote perniciëuse steckte / oock om de grootte haerder accidentē soo present zijnde / als wegh-gegaen zijnde: want laet eene groote debiliteyt eñ eene cloppinge des herten. Als sy ouer al voorts gaet / is epidemialis, ende voor den meestendeel doodtlijck: maer als sy maer hier eñ daer ghesaept en is / wordt sporades ghenaemt / ende en is dan soo doodtlijck niet: magh oock endemialis gheheeten worden / soo sy maer van eene natie en is / ghelijck alsse alleen in Engelandt was /

D'Eerste oorsake van die was Godt / die de sonden der menschen daer mede begheerde te straffen: waer toe de tweede oorsake / namentlijck de quade locht / oock verweckte / ende tot een voorboodschap eene comete s'auents in de locht vertoonde.

de. Waer op volghden warme / vochtighe / reghenachtighe saisoenen / die den eertachtighen grondt in Enghelandt beroerdē ende doorweyckte̅ / soo datter quade rotte dampen oft vapeure̅ / die de locht infecteerden / uyt voorts quame̅: de welcke der omwoonderen lichamen / oock door vele soete ende vochtige spijse eñ dranck / eñ vochtighe / schuymachtighe eñ bederffelijcke humeuren in't bloedt vergadert hadden: eñ alsoo eene dispositie gecregen hadden / om alsulcke eene pestilentiale sweet-sieckte / door soo vele concurrentiē van oorsaken / lichtelijck te ontfanghen. Ende dese sieckte / (ghelijck dat Bauderon uyt Polydorus Virgilius in de Chronijcken van Enghelandt verhaelt) was seer haestich eñ furieus / vele menschen binne̅ den tijdt van vierentwintich uren doodende; ende wierdt daer nae met de winden die quade intreckēde locht naer Vranckrijck / Hooch-duytschlandt / ende Nederlandt herrewaerts ouer ghedreuen / die begonst hebbende in't iaer 1486. eerst in't iaer 1528. oft daer ontrent / eyndede.

Prognosis.

De epidemiale voorts gaende besmettende sweet-cortse is meest doodtlijck:

maer als sy sporadicè hier ende daer ghesaept is / en is sy niet seer doodtlijck / maer meest ghenéselijck: besonder soo inde curatie gheene faulte ghecommiteert en wordt / dat is / door d'impatientie ende verworpinghe des patients / als hy door eene kouwe te vattē het sweet soude doen ingaen / eñ sijnen uytgangh beletten / oft oock wel ter contrarie / bouen dē behoorlijcken tijdt / ende langer als't van noode soude zijn soude sweetē / oft daer toe gheforttseert soude worden / soo dat de naturelijcke crachten souden comen te verballē. Want is goet / als het sweet wel voort comt / ende blijft dueren ontrent de 24. uren / daerom was in dese een groot iugement van noode.

Curatie.

In dese sieckte en heeft noch purgatie noch het laten plaetse / om dat het sweet van de natuere naer d'ignobile partijen der huyt ghedreuen wordt / t'welck daer mede soude belet worden tegē den cours der natuere / eñ regelen der medicijne / soo Hippocrates seght / Quò natura vergit, eò ducere oportet per loca conferentia. Daerom salmen den sweetenden patiēt in sijn bedde het hooft eñ t'heel lichaem werm dec-

ken

ken tot sweetens toe / maer den mondt eñ neuse liber latē om asem te scheppē: men sal daer toe oock de camer werm eñ dicht ghesloten houden; ende soo het sweet den patient noch ghecleedt zijnde ouer viele/ oft verraschte / salmen hem niet ontcleeden / maer met sijne cleederen in't bedde legghen / eñ en sal niet besighen eten oft drincken / soo hy het harderen can / vijfthiē urē achter een/als Fonseca raet. dan salmen hem beghinnen wat te verlichten/ eñ min decken: wantmen niet altijdt gehouden en is de volle 24. uren met gewelt te blijuen sweeten. Moet voor al den patient toesien / dat hy sich heel werm ende stille houde / sonder veel te keeren oft te herlegghen / met groote patientie: want aen vele / die door d'ongheduerichept oft onverduldicheydt sich verwierpen/ eñ de couwe vatteden / sloegh het sweet in / eñ quamen alsoo te steruen. Voorts/om het sweet te helpen / daer alle de ghenesinghe in gheleghen is / salmen ingheuen ses onten carduus benedictus water / een once Renschen wijn / een half dragme fijnen bolus, heel werm / oft dese decoctie van Doctor Ioannes van Tongren:

℞. Hordei mundi, flor. nenupharis, violarum

an.

an. M. s. florum cardui benedicti, pimpinellæ, boraginis, buglossæ, passularum enucleatarum an. P. 1. ficuum nº. x. lentium excorticatarum ʒ. vij. draganti ʒ. iij. radicum zedoariæ, diptamni, tormentillæ an. ʒ. j. fiat decoctio in aqua nenupharis, buglossæ ana partes æquales. q. s.

De welcke als sy cout geworden was/ hy dede uyt perssen/ ende de patienten werm te drincken geuen/ oft liet door een pijp-potteken allenskens insuygen/ om dat den patient sich opheffende tot drincken/ gheene couwe en soude vatten/ die het sweet soude moghen indrijuen/ eñ de sweet-gaten sluyten: ende liet de patienten dickwils drincken/ om datse grooten dorst ende hitte hadden. Doch Damianus Vissenaken, om dat het sweet te rasscher voorts comen soude/ daer hy alle de hope van te ghenesen op stelde/ liet de Nymphæa uyt den dräck/ om dat hem docht dat die te koudt was/ ende dede hem opsieden met venckelwater/ ende scabiose water/ ende maeckte hem soet met de sirope byzantinus; hoe wel dat Forestus oock prijst daer de sirope van limoenen in te doen. Men sal oock ingheuen remedien die de hitte van de cortse temperen/ ende de venijnighe qualiteyt wederstaen: onder de welcke

welcke dit cordiael de principale plaetse heeft.

℞. Succorum rutę caprariæ, ſcordii, acetoſæ, citri an. lb. j. addendo theriaces antiquæ ℥. j. ſtent in infuſione in balneo Mariæ per 12. horas, tunc diſtillentur per alembicum vitreum in balneo Mariæ, & ſeruetur aqua.

ende men ſal van dit water alle vier uren een once geuẽ in d'acceſſie van de cortſe.

Maer ſoo de peſt-ſweetende ſieckte van eenighe ſmeltende venijnighe hitte comt/ ſoo en is het niet gheraden op deſe remedien alleen te betrouwen: maer ick ſoude gheraden vinden met den voorſeyden dranck oock tweemael s'daeghs in te gheuen terra ſigillata, fijnen bolus, conſerue van hiacinthen / diaſcordium, met eenighe druppelen van d'extracten van gheneuer-beſiẽ/oock tincturen van corael/bladeren van gheſlaghen gout/ ende dat alle vier uren eens.

Alle deſe voorſeyde remedien ſal den diſcreten medicijn vermeerderen oft verminderen/verſpaden oft vervroegen/ nae de grootte der ſieckte/naer de ſterckte des patients / ende naer de iaren ende ſexus des ſelfs.

Ioachimus Scillinus lib. 2. de peſte Britanni-

ca seght / datter gheen remedie en is / die het sweet beter van binnen uptwaerts drijft / als puluer. angelicæ ʒ. I. capiat cum aqua libanotidis ℥. ij. eñ noch beter ist datmẽ daer een half dragme theriakel by doet.

Ondertusschen salmen groote sorghe draghen / dat de crachten ende de natuere niet en vervallen : daerom salmen den patient in het afgaen van d'accessie twee oft drijmael twee oncen van dese voedende distillatie gheuen.

℞. Iuris caponis bene excocti lb. ij. fol. cicorei, acetosæ, scordii, cardui benedicti, scorsioneræ an. M. j. semin. citri tusi ℥. s. distillentur in balneo, vt suprà dictum, capiat pro dosi ℥. iij.

Ende in't scheeden van d'accessie salmen den patient gheuen een goet consumaet met queepeeren op ghemaeckt / daer by doende bladeren van gout / peerlen ende roose water : oft oock een colijs / oft de ieught van't ghebraedt met aranie sap in ghedouwt / oock morwe eyeren : men sal oock allenskens sijn voedsel wat vermeerderen.

Maer indien nae d'accessie noch ouerblijuen eenighe cleynicheyt van herte / eñ eene cloppinge des selfs / salmen hier beneffens op't herte moghen strijcken het

cor-

ordiael vnguentum Guayneri, volghende de methode hier voren in't capittel van de palpitatie oft lipothymia ghesept/eñ daer op dese conserue twee uren voor den eten s'morghens en s'auendts in gheuen:]

℞. Saccari rosati boraginati ℥.ij. puluer. coralli rubri, sandali rubri an. ʒ. s. citri scrup. ij. musci, ambræ an. scrup. j. rosar. rubrar. ℥.j. cum sirupo de cortice citri. fiat electuariũ auro obductum.

Voorts dat Forestus verhaelt / dat den voorſ. D. Ioannes van Tongren / eer het sweet uytquam/dede laten eñ purgeren; maer / als dat nu uytghecomen was / sulcks niet gheraden en vondt / en sie ick niet/hoe hy dat gheraden heeft connen vinden in eene sieckte van soo luttel uren/ eñ die van eene gheinfecteerde locht procedeerde / ende in de welcke het sweeten noch verspaedt/noch belet en moght worden / oft oock die voor het uytcomen des sweets niet ghekent en wierdt.

Voorts salmen/om het sweet van buyten te prouoceren / in de werme ghesloten camer eenen tobbe oft ketel brengen met dese siedende heete groote decoctie:

℞. Vrticæ, maluæ, agrimoniæ, cardui sancti, origani, pulegij, fœniculi an. M. iij. bulliant in vase magno aqua pleno.

Men

Men sal van dese selue decoctie oock moghen in eene tenne flessche/ oft in cucurbitis dicht toeghestopt doen / ende die dan soo werm aen de voeten/ sijden en schouderen aen beyde sijden des patients setten. Men sal het sweet oock moghen vervoorderen door dese euaporatie:

℞. Myrrhæ, thuris, styracis, benzoin, ammoniaci an. ℥. j. pulverizentur, & cum aqua rosacea misce, & fiant trochisci, siccentur.

ende dese salmen op gloeyende colen moghen worpen / ende den siecken alsoo den roock laten ontfanghen.

Van de vier svvaere sieckten, die somvvijlen met de peste comen, *ophthalmia*, *erysipelas* in't aensicht, *angina* in de kele, ende *pleuris* in den *thorax*, ende beyde de sijden des selfs.

DEse van haer seluen/ en van weghen de nobele partye die sy beuanghē hebbē/ seer groote ende perijckeleuse symptomata, comen den practizerenden Medicijnen seer dickwils simpele oft alleene / maer met de peste ghemenght selden te voren / om dat die veroorsaeckt wordt van extraordinarisse saisoenen ende intemperaturen der locht/ ghelijck alle oude en nieuwe Doctoren ghetuyghen/ Hippocrates, Galenus,

Galenus, Forestus, ende ick in de seuen-en-dertich iaren van mijne practicque somwijlen geobserueert hebbe / dat in het beginsel van alsulcke saisoenen vele patienten van die voorschreuen sieckte quamen te steruen onder de handen van de practisijnen / die soo verre niet ghestudeert en hadden / om dese extraordinarisse dispositie van locht te kennen / daer Hippocrates 1. prognost. wat goddelijcks seght onder ghemenght te zijn / eer sy conden mercken dat het eene epidemiale pestachtighe sieckte was. Daerom / want het menschen leuen / eñ des Medicijns conscientie / twee costelijcke saken zijn; soo dat den patient in perijckel staet van dit tijdelijck leuen / ende den Medicijn van sijne eeuwighe salicheyt / alle beyde door sijne faulte / te verliesen; soo en sal hy noch dese / noch eenighe andere cure met eene lichtsinnicheydt aenveerden / maer wel met groote aendachticheydt ende rijpen raedt / ouerlegghen ende considereren niet alleen des patients nature / complexie / ouderdom / sexus, ghewoonte / eñ maniere van leuen; maer oock d'oorsake ende staet van sijne teghenwoordighe sieckte / oock den tijdt / of sy verloopen is / ende of d'occasie van

de principaelste remedien door t'langh beyden niet voorby en is:

——nam serò medicina paratur,
Cùm mala per longas inualuere moras.

Daer en bouen of oock met eenighe verkeerde medicijnen de cure niet verbrodt en is / eermen by den Doctoor om raedt comt. t'Welck hier t'Antwerpen dickmael ghebeurt: want ghelijck

Dimidium facti qui bene cœpit, habet,

soo ooc in dese sieckte eene faulte in't beghinsel ghedaen dickwils de doodt veroorsaeckt; daerom van dese op het Latijn wel magh ghesept worden/

Interitum certum qui malè cœpit, habet:

ende op het Nederduytsch:

Die vvel beghint, seer vvel vervvint:
Die qualijck beghint, vvort haest verslindt.

Daerom en is een quaedt beginsel niet licht tot een goedt eynde oft succes te brenghen; welcke faulten des patients den Medicijn niet beletten en kan. Dus sal den Medicijn al dit voorschreuen/ooc de saisoenen des iaers / de temperatueren der locht/het quartier der mane/de goede ende quade constellatie wel ouerlegghen. Etiam omnia tuta timenda, dat is/sal perijckel vreesen / daer gheen en schijnt te zijn.

Soo

Soo dan alles wel ouerleght hebbēde/ alsoo de grootte der sieckte groote remedien vereyscht/ ende oock des patients conditie; soo daer geene teeckenē van contagie beuonden en worden/ sal terstondt doen laten / om te beletten dat de groote influxie ende inflammatie in d'angina den patient niet en verworghe; in het pleuris gheen doodelijck apostema ontrent de partes vitales en make; ende d'ophthalmia d'oogen niet en doe uytsweeren/oft oock gangreneren/ende de herssenen penetrerende/ die doodtlijck infectere. ghelijck hy oock sorghe draghen moet / dat het erysipelas niet in en trecke/ eñ slaende in de herssenen gheene phrenesis; oft in d'ooghen/geene ophthalmia; in de kele/gheene squinancia en veroorsake. Maer soo het goedt is / datmē het erysipelas van innewaerts uytwaerts trecke ; soo sal hy neerstelijck wachten / dat hy de minste suspicie van maligniteyt niet innewaerts en trecke met purgeren oft laten; maer sal / alleen volghende het mouement der natuere / dien uytdrijuen / met bezoarticque ende diaphoreticque remedien in te geuen/als eenhoren / lapis bezoar, fijnen bolus, terra sigillata, ende trochisci de camphora, oft con-

fectie vā hyacinthē/ met water van scorsionera, oft van surckel/ oft limoen-schellen water/ hem wachtēde vā heete theriacale medecijnē/ om d'oorsake des erysipelas, t'welck eene heete bilis is/ niet meer t'onsteken: maer in d'andere dry salmen wat resoluter mogen laten ende purgeren/ soo langh daer gheen uytwendige teeckenen van contagie haer en openbaren/ eñ soo de passien van gheene infectie der locht veroorsaeckt en zijn.

Nota/ dat den patient vele perijckelen sal voorcomen/ eñ den Medicijn in geen twijfel van raedt en sal brenghen/ soo hy d'eerste uren den Doctoor ontbiedt/ soo dat hy voor de ses oft twelf uren magh ghelaten zijn: want in sulcke beghinnende beghinsel/ is in abondante lichamē/ eñ in sulck eene dwinghende sieckte/ het laten eene goede groote remedie/ besonder soo de sieckte niet van d'uyt wendighe infectie der locht en comt/ eñ gheenen uytwendigē pestachtigen uytslagh en heeft. Hoe wel dat Forestus eñ andere oock hier te lande in sulck een beginnende beginsel het laten goedt gevonden hebben/ soo de cliere in d'eerheniſſe was/ in den voedt; ende/ soo sy achter d'oore oft onder d'orelen

lē was/upt dē arm der seluer sijde. t'welck ick nae de twelf uren gheenssins geraden en vinde / oft ten langhstē nae de vier-en-twintich uren: want als dan met perijckel ghedaen soude worden.

Hier valt te noteren/ datmen euen wel soo licht niet betrouwen en magh/ al is't dat daer gheene uptwendige pestilentiale teeckenen bemerckt en worden: want eene groote sieckte alle andere teeckenē oft accidenten onder haere groote violentie bedeckt/ eñ andere symptomata onder haere teeckenen treckt. Jck hebbe ghesien / nu eenighen tijdt gheleden/ dat in eene ionge Joffrouwe ontrent van achtien iaren/ in vier-en-twintich urē eene groote ophthalmia ghegangreneert / eñ voor den derden dagh haer ghedoodt heeft. t'welck aldus geschiedde: s'vrijdaeghs s'auents hadde sy noch ghesondt ouer strate ghegaen / s'nachts ende saterdaeghs s'morghens gevoelde sy pijne in't hooft eñ in d'ooge. De moeder gaf haer prupin-sop van sene-bladeren in/ eñ dit hadde wel ghewerckt: wierdt daer nae om de groepēde ophthalmia ghelaten: s'sondaeghs s'morghens was daer de gangrene. Jck wierdt daer by gheroepen / eñ en vondt in haer geene

teeckenen van peste / maer alleen om het pestilentiael saisoen / eñ heftich progres vande ophthalmia tot phaselus tenderende: doch uyt den quaden pols remarcqueerde ick de peste. dus gaf ick haer alle antidotale remedië in. doch quam sondaeghs voor den middagh te sterven. Daerom verclaerde ick dat het peste was / hoe wel dat ick van vele andere niet ghelooft en wierdt / maer de nae-volghende dooden in't selve huys confirmeerden ghenoegh dat ick niet qualijck gheoordeelt en hadde. Dier ghelijcke exempelen hebbe ick oock in de pestilentiale angina ende pleurissen gesien: ghelijck oock Paræus noteert / dat in Vranckrijck alle die in't regneren van't pestilentiael pleuris ghelaten wierden / meest allegader stierven. Daerom en salmẽ in pestilentiale saisoenẽ soo licht niet volghen het gemeen spreeck-woordt van vele die segghen / dat d'oude eñ andere sieckten uyt den lande niet ghebannen en zijn / maer wel eer de ghewichtighe sententie der Medicijnẽ by Thomas Iordanus tractatu 2. cap. 2. uyt Thucydides verhaelt / dat in pest-saisoenen alle / oft de meeste / sieckten quaedt zijn / oft in quade degenereren / namentlijck als d'uytwendighe

dighe quade locht daer in staet. Eñ soo in dese occurrentie de Medicijnen dickwils perplex zijn/ daerom heeft t'ghene Hippocrates seght / Iudicium difficile, hier meest plaetse: want om te resolueren/lupum auribus tenent, dat is / sy hebben den wolf met d'ooren vast: want soo sy den patiënt laten / doen eene faulte teghen de venijnichept; soo sy niet en laten / versuymen de doodelijcke inflammatie eñ influxie: ende hoe sy het aenlegghen oft niet / soo comt hier het veersken van Ouidius wel ten proposte:

Non est in medico semper releuetur vt ager,
Interdum doctâ plus valet arte malum.

Daerom sullense ouerlegghen welck het meest dwingende is. Maer in alle pestoccurrentie dwinght het venijn meer/ als d'inflammatie oft influxie/ oft eenighe andere accidenten. Daerom als men daer teeckenen van siet / salmen de cure met bezoarticque remedien daer naer dirigeren/ ghelijck voor elck in't particulier voren beschreuen is: ende men sal de purgeringhe compenseren met alle soorten van uytwendighe euacuatie ende reuulsie: alleenlijck in't eerste soo den camergangh ghesloten is / salmen eens eene clisterie

ſetten: eñ daer nae ſoo den camergangh niet en volght / met eene ſuppoſitorie open houden: ende voorts met iteratie groote buſſen met diepe ſcarificatie/ende vele vlamme/op den hals/ſchouderẽ/ lendenen / billen / braepen / met de voeten in heet water: men ſal oock groote bleynen inden hals/ op beyde d'armẽ/eñ beyde de beenen trecken / ghelijck in't voorgaende capittel beſchreuen is: item echelen aen de ſpeen-aderẽ ſetten: ſonder oock te vergeten wrijuinghe/ badinghe eñ bindinge. Dus ſalmen den patient met deſe ſekere ende niet twijfelachtighe curatie in de handen van Godt den opperſten Medicijn ſijnen ſchepper recommanderen/ ende in de deught van ſijne natuere: t'welck beter is dan hem met haſaerdeuſe remedien te precipiteren.

De cure van de peſtilentiale *ophthalmia* in't particulier.

DE peſtilentiale ophthalmia is eẽ groot roodtachtich/ daer nae peerſachtich/ vierich gheſwel in d'ooghen/met pijne eñ cloppinghe / eñ niet ſonder cortſe/procederende van heet met peſtachtige venijnichept gheinfecteert bloedt in d'ooghen gheſoncken.

d'In-

d'Intentie curatiue sal volbroght worden met aftreckinghe eñ revulsie der quade humeurẽ van de geaffecteerde partye/met afleydinghe ende uyttreckinghe der venijnicheydt van d'inwendighe nobile partye: t'welck / als voorseyt is / gheschieden sal met bussen in den hals te setten/eñ op de beenen/eñ de voetẽ in heet water te houdẽ/met eene wrijvinge nederwaerts van den hals langhs den rugge/ van de schouderen langhs d'armen/ ende van de knien langhs de beenen ; oock met badinghe der handen ende voeten in soet melck eñ regenwater van elcks euen veel/daer semelẽ/ saut/ radijs-loof in gesoden is/met scabiosa, scordium, oft carduus benedictus ; oock met eene smertende bindinghe der armen ende beenen ; als oock met echelen aen de speen-aderen ende achter d'ooren / in den hals / oock wel rondtom d'ooghen/ende aen't voorhooft/ te setten. Hier wordt van eenen schrijuer ghenoteert/dat/soo wanneer d'echel aen't voorhooft vast houwt/ende daer suyght/ t'selue een teecken soude zijn van te ghenesen; ende in ghevalle sy daer niet en houwt/ een teecken soude zijn van te steruen: maer dese obseruatie en gaet naer

mijne opinie niet al te vast. Item in d'ophthalmia salmen in d'ooghe een collyrie doen / hem wachtende van repercussiuen / maer wel wey nemen met semelen ghesoden / eñ oock water op heele gherste ghesoden met twee oft dry tacksken oogen-troost.

Voor de tweede intentie sal bestaen het herte te versterken met goede nourriture / als voorseyt is / eñ bezoarticque cordiale remedien in te geuen / om het venijn van't herte uytwendich te drijuen / als diascordium, theriaca, confectie van hyacinthen / fijnen bolus, met carduus benedictus, oft sirope van aelbesten. Sal oock gheley van queen / oft van ael-besten naer de maeltijdt besighen. Van d'extracten wordt hier de tincture van corael gherecommandeert.

De particuliere cure van het pestilentiael *erysipelas* in't aensicht.

HEt venijnich erysipelas is eene roodicheydt met cleyne pijne en cleyne verheffinge / door heel het vel des heelen aensichts versprēydt : als men met den vingher daer op douwt / wijckt het roodt / eñ vertoont het wit / maer de roodich-

icheydt comt terstondt wederom: eñ is
ltijdts met cortsen / maer die altemets
edeckt zijn: soo dat de niet wel geavifeer-
e Medicijnen hier licht bedroghen sou-
en worden. Sy procedeert van een bi-
eux/heet/dun humeur/ door cracht van
e herssenen uptwaerts in't aensicht ghe-
reuẽ. t'Welck Hippocrates voor goet oor-
eelt / segghende / erysipelas ab intus foras
ropelli, bonum. Daerom/ om dat dese niet
nnewaerts en trecke / ende pijne in't
ooft/phrenesie inde herssenẽ / in d'oogen
phthalmia, in de kele angina, ende soo de
oodt causeren moghte / als voorsept is/
want in eene nobile partije/ eñ besonder
n't aensicht/ is sy perijckeleuser als in
ndere) sal men hem wachten van koude
e rugghe drijvende applicatien / ende
an laten oft purgeren : maer men sal
ekere evacuative/ revulsive/ ende diver-
ive curen volghen / met bussen/bleynen/
ende andere in't voorgaende capittel van
d'ophthalmia beschreuẽ: want Hier. ab Aqua
pendente in lib. de tumorib. cap. de erysipelate
leert upt Galenus, dat in de roose van't
aensicht gheene plaesteringhe oft topica
en behooren gheapplicqueert te worden:
maer als door d'instantie van den patiẽt
ende

ende van de vrienden/den Medicijn i
moet appliqueren / sal beter locale o
donneren / die de roose sullen vermeerd
ren/dat is/den brant meer upttreckē/al
wey met semelen ende weynich saut gh
soden / oft oock wel ghedistilleert wate
van vlier-bloemē/ om dat die den brand
upttrecken/ende doen verdwijnen. Doc
dat sommige met desen wey malue doe
siedē/houde ick voor suspect/om dat som
wijlen dese roose ontrent d'ooren / mae
besonder in d'oogh-schelen / namentlijc
inden pestilentialen erysipelas, tot een
gangrena treckt: daerom sal hy d'oogh
ghedurichlijck beschermen met wate
van knoppen van roosen ghedistilleert
ende dat dan met hooftdoeck applicque
ren. Ende voorts volghende het moue
ment der nature / sal het venijn met dia
phoretique bezoarticque remedien va
binnen uptwaerts drijuen / eñ in warm
plaetsen houden/om te beter te doen upt
slaen / ende oock te sweeten. Maer no
teert datmen/ om de heete/vierighe/ bili
euse/cholericque humeuren / oorsake va
dese/ niet meer t'onsteken / gheene heet
conseruen en sal ghebruycken / maer we
vercoelende astringente/als fijnen bolus,
terra

[te]rra sigillata, trochiscos de camphora, lapis [b]ezoar, eenhorẽ/conserue van hyacinthen/ [e]nde tincture van corael / met decoctie [v]an tormentillewortelen / surckel-worte[l]en / sirope van limoenen oft van granaten / gheley van ael-besien / met iuleppe [v]an scorsionera water een half pinte/ met [s]irope van violetten ende limoenen/ van [e]lcks een once.

Particuliere curatie van de pestilentiale *angina*.

DEse is eene toeswellinge eñ sluptinghe van de kele/ oft van den œsophagus, ende is dan angina gheheeten / beletende de passagie ende het inhalen van eten ende drincken : oft bevanght wel d'inwendighe partye ende musculen van de pharinx, ende dan belet sy den uytgangh ende den intreck van den adem / oock de sprake. Dese en vertoont haer niet uytwendich / ende is d'alderperijckeleuste / iae doodtlijck / ghelijck Hippocrates sect. 4. aphorismo 34. leert : ende Fernelius lib. 5. patholog. cap. 9. seght dat hyer ghesien heeft/ die in 18. uren met vol verstandt van dese verworghdẽ; eñ daerom seght Alexander Trallianus wel / dat sy den patientẽ als met eene coorde de kele toewringht/

wringht / ende doet verworghen : eñ dese wordt συνάγχη geheeten op't Griecsch/eñ in't Latijn angina exquisita : van de welcke seght den knecht by den Comedie-schrijver Plautus, teghen het oudt wijf/dat sijne faulten eñ misdadē begonst aen den meester te verhalen: Nunc vellem me in anginam conuerti , vt præoccupem isti maledicæ fauces.

Maer als sy d'uytwendighe musculen van d'aspera arteria , oft pharinx / bevanght/ wordt dan παρασυνάγχη geheeten/ eñ en is soo haestich niet beschadighende oft worghende. Van dese seght Hippocrates, dat/ als d'angina iemandt bevanghen heeft / soo dat daer een gheswel uytwendich in den hals ende aen de kele comt / dat een goedt teeckē is/ om dat d'inflammatie uytwaerts treckt. Maer de pestilentiale angina, daer wy hier af spreken / om dat sy van venijnighe qualiteyt ende gheinfecteerde humeuren ghemenght is/ t'zy sy uytwendich / oft inwendich is/is soo veel te perijckeleuser / eñ haestigher doodende/ hoe d'oorsake meer maligne eñ van heftigher mouement is.

Nota / dat dese dickwils comen door eene sekere quade dispositie der locht / eñ namentlijck de pest-angina / soo dat daer eenighe

enighe oock af sterven eer die locht by d'overvarene ghemerckt wordt / als hier voren verhaelt is.

De curative intentie bestaet voor't eerste in alle af ende uyttreckinghe der peccante materie / soo met evacuatien / revulsien / derivatien van de gheaffecteerde partye / als met antidotale remediē het pestilentiael venijn te niet te doen / op gelijcke methode als inde vorighe capittelen van de voorgaende accidenten ghescreven is : maer dat met meerdere haestichepdt ende heftichept / als dese wel ghewoone is den patient rasscher te doen worghen. Ghelijck dan in alle dese het laten voor d'eerste remedie wordt gestelt (want Forestus verhaelt / dat Rasis lib. 2. continentis aen eenen Joodschen medicijn ghereprocheert heeft / om dat hy in d'angina van bilieuse oft phlegmaticque humeuren spruytēde / het laten verboden hadde / als of hy soo het ghenesen des patients hadde willen beletten) soo soude het hier oock moeten d'eerste plaetse hebben / t'en ware het door het pestachtich venijn / besonder van gheinfecteerde locht inghetrocken / belet wierde ; te voren eene aftreckende clisterie settende / nae

diep

diep ghescarificeerde groote bussen met vele vlammen treckende/inden hals / op de schouderen/armen/ rugghe/oock op de voeten in heet water gheset: al t'welck hier sonder reprochе de principaelste plaetse heeft.

Daerom ist dat den voorseyden Forestus in sijne obseruatien vande pestilentiale cortse / verhaelt uyt de schriften vã Doct. Ioannes Tingius, dat in't beghinsel van't iaer 1517. t'Amstelredam eene epidemiale pest-cõtagieuse angina regneerde/de welcke subit op sijn onvoorsiens den adem sloot: ende die van sulck eene subtijle/venijnighe/vehemente / penetrerende materie procedeerde / datse haestelijck naer de borste ende t'herte verschoot/ ende de kele ende den hals schijnende te verlaten / terstondt door de musculen des hals ende borste naer therte/ende wederõ opwaerts na de kele quam / ende in 16. oft 20. uren de patienten doodde / ten ware sy hen onder eenen gheleerden ende eruaren Doctoor begauen. dien/volgende de sententie Hippocratis, quando materia fertur orgasmo, subitò medicari oportet, ende si quid mouendum videtur, in principio moue, d'eerste ure/ oft ten langhsten voor de ses uren dede

laten/

laten / ende terstondt daer naer op den seluen dagh (hoe wel teghen d'ordinarisse practicque) noch eene purgatie in gaf / om dat den noodt aen gheene wetten ghebonden en is. Ende hier in volghde hy d'exempelen van den voorß. Alexander Trallianus, dien lib. 4. cap. 1. s'morghens vroegh in den arm/ende ontrent den middagh noch in beyde d'aderē onder de tonghe dede laten/ eñ teghen den auendt poeder van scammonea præparata ingaf met de ptisana Hippocratis. ende noch in een ander dede hy in d'angina in steruens noodt terstondt in beyde d'armen laten/ eñ purgeerde noch / sonder den tweeden dagh te verwachten. ende de patienten ghenasen meest door alsulck spoedich laten eñ purgeren voor de ses uren ghedaen. t'Welck men in sulcke occurrentien behoort nae te volghen / ende in d'armen ende onder de tonghe te laten. Want het laten oock in andere peste/ met de conditien voorschreuen soo vroegh (dat is voor de ses oft twelf uren) ghedaen/seer profijtelijck is.

Men magh oock ten uytersten / naer alle remedien / aen beyde de sijden van de strote / eñ onder de kinne/bussen/ ende op de selue maniere daer oock echelen setten.

Het album Græcũ van Galenus l. 10. Simplic. cap. 10. van binnen / eñ t'amuletum van de huyt van vipera van buyten / salmen niet alleen betrouwen/maer beter dit cataplasma om de kele applicqueren:

℞. Radic. lilior. alborum, altheæ ana ℥. j. ficuum pinguium ℥. ij. flor. maluæ, altheæ, ana M. j. semin. lilij tusi ℥. s. bulliant in aquę & lacti dulcis ana partes æquales ad mollitiem. Tusis & cribratis adde farinæ lini, nidi hirundinis ana ℥. j. vnguent. altheæ, q. s. misce, fiat cataplasma

Eñ sal gorgelen met het gargarisma van morsus diaboli, scabiosæ, pentaphylli, rosar. rubearum, seminis cidoniorum, auricularum Iudæ ana P. j. bulliant in aqua hordei cum sebesten no. xiij. glycerizæ rasæ ℥. ij. ad colaturæ lb. ij, om te gorgelen/ende sal lecken sirope van moerbesien eñ violetten. Maer soo daer gheen gheswel uptwaerts en comt, sal aen beyde de syden van de kele vesicatorien settē / om die continueerlijc opē te houdē met dropax Aëtij oft diachylum met ter gomme/oot met het voorseyde cataplasma. Ende soo daer gheen camerganghe en comt / sal laxerende clisterien setten/ oft suppositoriē/eñ besoarticque antidota in geuē van theriaca, diascordium, cōserue van hyacinthen / eñ trochiscos de camphora, eñ

ooc

oock alle die in't voorgaende capittel beschreuē zijn. Maer soo de kele toe gaet/ dat daer geen etē oft drinckē door en can/ soo het geswil gesiē oft gevoelt cā wordē/ sal dat met olie van vitriol met cottoen aenraeken / om de kele t'openen tot passagie: ende ondertusschen voedende clisterien setten van hamelen/capuynen/oft rundt sop/ met doeyeren van eyeren / en suycker: oock van buyten applicqueren sap van ghebraden vleesch / met geraspt broodt ende weynich witten wijn op de maghe / om de nature t'ondersetten/ tot dat de kele open gae. Eñ soo tot noch toe gheene remedien en helpen/eñ der strote toegheswollentheyt/t'zy door apostematie/t'zy resolutie / dat is verdwijninge/ niet en wijckt tot het ontfangē der locht/ ende tot den uytgangh eñ ingangh van den asem / sonder den welckē den patient gheen' ure leuen en can; soo moetmē voor oogē nemen dese sententie Hippocratis, extremis morbis extrema exquisitaq; remedia optima sunt. Sal dan den Medicijn met den vingher diep in de kele tasten / of hy het gheswel sacht / rijpe ende morwe vindt / om soo met den vingher dat door te douwen / oft beter met eene dunne wachse

keerſſe na de conduite der kele ghecromt
zijnde/trachten om in de kele het apoſtema
te breken. Ghelijck eenen Italiaen dede/
den welcken/ſoo aen hem in het gaſthuys
te Padoue nu ghedeſpereert ligghende/
eene wachſe keerſſe na de coſtuyme de
H. Catholijcke Kercke brandende in d
handt ghegheuen wiert om daer mede ſo
te ſteruen / heeft de ſelue uytgeblaſen/eñ
die om keerende met eene furie eñ gewelt
in ſijne kele geſtekẽ: waer mede alſoo he
apoſtema ghequetſt eñ open gebroken is
ſoo dat daer bloedt ende etter uyt quam
gheloopen / ende terſtondt daer na aſem
conde ſcheppen / die corts daer nae oock
volcomenlijck quam te gheneſen.

Oock ſchrijft Hier.ab Aqua pend. datmen
aenden vinger een lancettekẽ binden ſal,
om alſoo dat in de kele brenghende t'apo
ſtema daer mede t'openen. Maer als he
gheſwel ſoo hardt blijft / oft ſoo diep in
de ſtrote verborghen light / dat deſe ope
ratien niet en connen gebruyckt worden
ende door de ſluytinghe des adems d
doodt nu voor ooghen is ; ſoo ſal den
Medicijn tot noch meer extreme chirur
gicale manuale operatien met een cou
rage voorts varen: denckende dat he
loſſe

loffelijckste werck eẽs Medicijns is / vã eene subite doodt den patient te verlossen / ende hem in eene onverwachte ghenesinghe te stellen / ende sal soo tot d'openinghe van d'aspera arteria comen. Eñ alsoo dese operatie by vele oude eñ nieuwe schrijuers voor sorghelijcke eñ dangereuse ghehouden is geweest / soo sal hy (volgende de sentẽtie van Cellus, die seght Preferendũ anceps remedium desperationi,) oock eene rouwe sorgelijcke remedie / tot verlossinghe des patients / voor de sekere doodt versoecken; eñ sal soo betoonen / dat dese aen de Doctoren / die in d'anatomie eruaren zijn / noch sorghelijck / noch perijckeleus en is.

Van de *trachotomia*, dat is, d'openinge van de *canna pulmonis*, oft adem-pijpe.

SOo sal dan den wel-geauiseerden medicus anatomicus, gheconsidereert hebbende / dat de pestachtichept / oft oock het gheswel ende inflammatie der kele niet te diep in de loose naer het herte ghepeneteert en is / soo dat maer dese operatie alleen in sorghe en comt / volghende Albucasin lib. 2. c. 43. ende Paulum Æginetam lib. 6. cap. 33. ende by onse tijden Brassavolum,

die selue met sijne eyghene handen (soo de Chirurgijns uyt schrick van ignorantie spruytende / t'werck niet en derden aenveerden) dat ghelukkichlijck te wege ghebrocht heeft; met een' asseurantie aldus d'operatie in't werck stellen. Hy sal dan den patient op een rolle-bedde setten met cussens onderset / soo dat hy half sittende / half ligghende zy / ende door den dienaer sijn hooft laten achterwaerts ouer buyghen/soo dat de strote om hooge come / ende haer onder het gespannen vel wel vertoone: sal dan voorts daer op / van het eynde van den larinx, met inct recht in't middel eene linie nederwaerts trecken tot aen't putteken van de kele: ende sal het vel met de vingheren van den dienaer / volghens de voorschreuen linie/ toe nijpende laten opheffen/ eñ dan met een gamuyt (oft cromme lancette van achter bot) het vel openen/ soo verre / dat het vel / oft de lippen van de ghemaeckte wonde/aen beyde sijden van een ghetrocken/wijde ghenoegh heeft om de tweede operatie in d'aspera arteria te doẽ: welcke behoort te zijn van de lenghde van eenen duym breedt / oft van twee vingheren ten grootstẽ. Sal daer tusschen

beyde

eyde de muſculen het wit van de voorſ.
ſpera arteria linies ghewijſe ſien blicken;
nde ſal tot meerdere aſſeurãtie aen bey-
e ſijden/ met glatte inſtrumentẽ de muſ-
ulen wat af laten leyden / op datſe door
'operatie niet en ſouden ghequetſt wor-
en. Eñ ſoo daer en tuſſchen eenich vloe-
ende bloedt de partije / daer't werck in
heſchieden moet / bedeckte / ſal dat met
ottoen ſaechtelijck af vaeghen . Ende
aer nae onder de ſluytinghe van't ghe-
wel tuſſchen het derde eñ vierde yſbeen-
inghskens / in het velleken / dat tuſſchen
eyde is/met eene lancette/die een rond-
chtigh / ouael ende breedt punct heeft /
oorſteken/ dat het de teghen-ouer plaet-
e / die recht aen den œſophagus vaſt is /
nde aldaer gheene yſbeenderen en heeft/
iet en rake / noch en quetſe: daerom
ock van eene conſtighe hant met een
ganuyt ſoude moghen ghedaen worden.
Welcke plaetſe in magere kelen licht om
inden is / maer in vette (om datſe ſoo
laer niet gheſien oft gevonden en wort)
ſalmen eenẽ duym breedt onder het leegh-
ſte van't hooft des larinx, ouerdweers met
inct teeckenen/ om wel tuſſchen beyde de
voorſchreuen ringhskens d'operatie te

 doen.

doen. Doch soo daer eenighe aderkens gheraeckt te veel bloets gauen / salmen die met ghebrandt werck oft cottoen in wit van een ey beslagē stoppē. d'Openinge nu ghedaen / sal blijcken uyt den uytgangh van den adem / die / soo Anthyllus seght / met een gheluyt uyt comt / maer meer door de verlichtinghe des patiens. Ende alsdan salmen in het wondeken / tusschen de twee ringhskens / een dun / plat / glat / door-geopent buysken setten / van gout oft loot / met aen beyde sijden omghekromde randekens / op dat t'selue met den adem niet en soude inghetrocken worden. eñ tot den deurgāgh des adems / soo langh dat open houden / tot dat het sluytende apostema nederslincke tot den uytgangh des adems / daer toe dese operatie oock helpen sal door d'uytbloedinghe van bloedt. Alsdan salmen het buyskken uyttrecken / eñ de toeheelinghe vervoorderen van d'openinghe in de strote / welcke eerst sal moeten ghesloten zijn / eermen het velleken van buyten ghenese. Daerom salmē terstondt nae d'operatie / de gedilateerde musculen wederō op hunne behoorlijcke plaetse brenghen: eñ als men t'voorseyde buyskken niet meer van

doene

doene en heeft / cottoē oft sacht plucksel/ te vozen met rooden wijn / ende een weynich aluyn / eñ met poeder van wierooc ende mastich opghesoden/ ende weder gedzooght zijnde/daer op leggen: eñ aen den patiēt verbiedē t'lacchē/t'spzeken/t'suchtē/eñ den adē langh in te houdē/den hals te roeren / eñ den necke achterwaerts om te crommen ; maer men sal hem het hooft voozwaerts gheboogt doen houden/ op dat de lippekens van't wondeken niet weder van een en gaē. Daerom en sal hy oock gheene dicke groue bzocken inslicken/maer goede panaden met eyeren het wit ende den doeyer ende suycker onder een gemenght/oock sop van calfs-schenckelen / eñ consumaten ende colijsen / dooz pijppottekens insuygen / om het kinnebackē niet veel te roeren. Sal oock lecken de sirope van symphytus Fernelij, ende op alle manieren besozghen/ datter gheenen hoest en kome : den welcken met tabletten van diatragātum in den mondt te laten smelten/ende bequame siropen / vooz comen can wozden.

Dese heelinghe is te prognosticqueren,

Datse / volghende dese reghelen/licht te wege sal ghebzocht wozden / eñ dat per

primam intentionem, sonder etter/ om dat d'aspera arteria sonder bloedt is/ eñ om dat met de voorschreuen droogthe wiecke het vleesch oock haest bouen t'wondeken toegroept/ tot helpinghe ende versterckinge van de heelinghe: ende alsdan salmen de wiecken daer uyt laten.

Dus blijckt het/ dat voor eruarene Anatomisten dese cure niet soo seer sorghelijcke en is / van weghen d'operatie / om dat in de plaetse daerse gheschieden moet/ geene partijen en liggē/ die t'werck souden mogen beletten: want d'arteria eñ vena iugularis aen beyde sijden van de strote/ ghelijck oock de nerui recurrentes, hunne plaetse hebben. Daer nae salmen beghinnen het vel van buyten toe te heelen/ op de ghewoonelijcke maniere: ende sal den patient / met eene groote couragie dese pijne verdraghen hebbende / van de presente doodt sich soo verlost vinden / eñ mogē uyt Pindarus segghen/ Magna pericula imbelles animos non admittunt, ende met Virgilius,

Audentes fortuna iuuat, timidosque repellit.

Maer den Doctoor sal moghen segghen:

At gnaros medicina iuuat, stupidosque repellit.

Par-

Particuliere cure van het pestilentiael *Pleuris.*

DEse sieckte wordt op het Griecsch πλευρίτις, ende van de Latijnsche den seluen naem volgende / pleuris gheheeten: want sy is eene inflammatie / oft wordt daer naer wel oock eene apostematie / in de membrana pleura: de welcke door den heelen thorax, borste/rugghe/schouderen/ ribben / in beyde de sijden bouen het diaphragma, verspreydt is / ende de selue inwendich al bekleedt: soo dat het pleuris voor op de borst / achter in den rugghe / oock onder de schouderen / maer meest in beyde de sijden / soo verre de voorseyde membrana haer uytspreydt / comen can. Daeromme van sijn subiect/namentlijck van dese membrana pleura, sijnen naem ghecreghen heeft pleuris: ende wordt oock dolor costalis gheheetẽ/ om dat het meest in de sijde innewaerts aẽ de ribben comt. Desghelijcks oock dit venijnich pestilentiael pleuris, daer wy hier van tracteren/om dat het in de selue partije sich openbaert/ den naem van pestilens pleuris bekomen heeft. Doch dit procedeert van colericque oft sanguine humeuren met pestachtige vierichheydt geinfecteert/ schietende oft sinc-

kende

kende tusschen de costas oft ribben / eñ de voorseyde membrana pleura, de welcke sy in tumeur eñ geswel inwendich opheffende/ veroorsaeckt groote pijne / als de loose met den adem in te halẽ / oft met hoesten/ haer uytsprẽydende / het voorseyde gheswel aentreft. Ende om dat de voorseyde membrana van eene senuachtige membraneuse substantie ghemaeckt is / soo heeft sy een seer subtijl ghevoelen/waer door sy de pijne min lijden can.

De teeckenen van dese sieckte zijn corten asem/hoest met pijne / gele oft roodtachtige fluymen/ eñ daer nae oock groene ende in't laeste swarte; ende maeckt in het respireren oft intrecken des adems groote pijne / ende is oock met cortse geaccompaigneert. De principale onderscheyden tusschen dit ende het ordinaris pleuris zijn dese / dat het pestilentiael een oneffen intreckenden pols heeft / dien met tijden ophoudende dickwils eene flauwte volght / besonder als het in de slincke sijde ontrent het herte is / eñ dies te meer / soo daer eene pestilentiale locht regneert / oft eenighe andere pest teeckenen sich vertoonẽ ; daer het ander niet pestilentiael pleuris eenẽ harden uytslaenden

den pols heeft. Dit pleuris lichtelijc/door de communicatie ende ghemeynschap/ dier is van de nerui recurrẽtes met de hersſenen/ende om de ghelijckheydt dier is tusſchen de ſubſtantie der membrana pleura met de meninges der herſſenẽ/ mitſgaders oock om dat het peſtachtich venijn ſpiritueux is/ ende daerom licht opwaerts treckt/aldaer door eene ſympathia, dickwils eenighe pijne ende oock phreneſie veroorſaeckt.

De curatie ſal met de ſelue intentie gedaẽ worden/als die van alle de voorgaende accidenten/ dat is/ met af-treckingen/ revulſien/veſicatorien/ ende badinge/als voorſchreuen is: eñ ſoo den camergangh gheſloten is/ ſal in d'eerſte ure/ oft/ ten langhſten/ voor de twelf uren/ met eene cliſterie dien openen. Soo veel het laten in alle pleuriſſen ſeer gepreſen/belanght/ en moet in dit venijnich pleuris, (ten ware voor de ſes uren/ ende dat in ſanguine eñ abondante perſoonen) niet ghedaen worden/namentlijck als het alleẽ vã eene geinfecteerde locht comt. Ghelijck Ambroſ. Paræus lib. 21. cap. 26. dat oock t'eenemael ontraedt. Jae Quercetanus in Alexicaco ſeght/dat/doen t'peſtilentiael pleuris in

Li-

Limosin ende in Marchien in Vranckrijck regneerde/ alle die sich om dese pijne in de sijde deden laten / meest alle ghelijck stierven / als voren verhaelt is. Daerom salmen hier met meerdere asseurantie gepicqueerde bussen op de plaetse der pijne setten / ende op de selve oock bleynẽ trecken/ ende die langh open houden: maer te voren de selve sijde stoven met sackskẽs/ daer scabiosa , scordium , carduus benedictus , hyssope/malve/ althea, camille/vijghen eñ semelen in ghenaeydt zijn/eñ sullen opgesoden worden in half soete melck eñ half reghen-water. Men sal daer oock mogen een cataplasma op makẽ van een bussel oft masse vijghen in soete melck gesoden/ gelijck men in't vierde boeck der Coningen in't 20. capit. leest/dat den Prophete Isaias den Coninck Ezechiam van sijnẽ doodelijcke apostemacie met vijgen genesen heeft: waermen by soude moghen doen wortelen van witte lelien / scabiosa , ende lijnsaet-meel met olie van lelien gheincorporeert: ende sal d'armen ende beenen van beyde de sijden wrijven / maer meest die vande pijnelijcke sijde / van den schouder nederwaerts / als oock het been van de heupe nederwaerts : ende soo is oock

te

te verstaen van het baden: namentlijck de handt ende t'been meest te baden met de voorseyde decoctie van het sacksken/ daer semelen ende saut by ghedaen zijn. Onder tusschen en salmen niet vergheten de cordiale antidotale remedien dickwils in te gheuen/ wachtende van opiaten/die de fluymen souden mogen beletten te lossen/eñ den adem sluyten. Daer tegen salmen soodanighe cordiale decoctie maken:

℞. Radic. tussilag. scorsioneræ, buglossæ, petasitidos, glycerizæ rasæ, sebeste, ana ℥. j. fol. scabiosæ, farfaræ, cardui benedicti, boraginis, adianti, ana M. j. flor. cordialium & flor. papaueris rubri ana P. ij. bulliant in aqua hordei, ad colaturæ lb. ij. capiat pro dosi ℥. iiij. manè quinta, & ante prandiũ vndecima, & à prãdio sexta. Waermen oock soude mogen onder menghen extractum scordij, scabiosę, zedoariæ, ana gr. nº. vij. oft wel oock lac sulfuris, voorders lapis bezoar tot 15. oft 25. asen/ eenhoren/ oft olie van peerlen: s'auendts hordeaten van de verkoelende saden met semen papaueris albi, ℨ. ij. ende om dat het electuarium Mithridatis minst slaep makende is / sal dat somwijlen moghen ingheghe-uen worden ander half drachme met scabiosæ water ℥. iij. sirupi violar. ℥. s.

Pro-

Prognosticquen oft voorsegghingen oft yemandt van de peste steruen oft ghenesen sal.

HIppocrates, die in alle de partijen der medicijne seer uytnemende gheweest is/ heeft in de doctrine van de prognostiquen eñ voorsegghinghen eene diuine wijsheydt betoont: want/ volghens die sententie/ præterita narrato, præsentia cognoscito, futura prædicito, soo seght hy lib. 1. prognostic. dat het principaelste ampt dat aen eenen Medicijn van noode is/ ende t'ghene hem meest vermaert ende eerlijck maeckt/ is het toecomende ende t'succes der siecte te voorsien ende te voorseggen. Hoe wel hy op een' andere plaetse is segghende/ Acutorum morborum sunt incertæ prædictiones salutis & mortis, dat is te segghen/ Van de haestighe ende scherpe siecten zijn de voorsegghinghen onseker/ soo nopende het ghenesen/ als nopende het steruen. t'Welck meest tot dese sieckte te refereren is: in de welcke men op de rijpinghe tot de crises, ia oock op de crises selue/ (ghelijck Forestus uyt Galeno seght) niet betrouwen en magh/ noch oock op de goede teeckenen in d'urine oft in den pols/ bediedende dat de natuere de sieckelijcke

lijcke humeuren beghint te verwinnen / waer door eenighe goede scheydinghen van de sieckte belooft worden. Jae al hoe wel dat eenighe goede crises schijnen te beginnen / t'zy door sweet / urine/camergangh/ bloedinghe / t'zy door eenighe andere ontlastinghe des lichaems; nochtans de venijnighe qualiteyt / dese sieckte ordinaris veroorsakende / oft wel verghesellschappende / can door haere inghe-borne eyghene vijandtschap teghen de menschelijcke natuere / seer haest der seluer deught ende goede werckinghen / oft uyt verborghene laghen bedrieghelijck / oft oock door openbare assaulten ghewelde-lijck / vernielen ende destrueren / en̄ de crises van de verwinnēde natuere in geforts-seerde en̄ verdruckte natuere / en̄ in symptomaticque schaedelijcke afflictie verkeeren.

Daerom sal eenen voorsichtigen en̄ experten Medicijn van desen veranderlijcken Proteus, volghende de doctrine van Hippocrates, Galenus, Gordonius, Guaynerus, Forestus, Vnzerus, en̄ andere / niet eer sijn vonnisse gheuen / door dat de sieckte heel ten eynde gaet; wel wetende dat de prognosticquen ende voorsegghinghen van

dese Hydra, die de doodt bedieden / altijts meer te ghelooven zijn / ende waerschijnelijcker / als die het ghenesen belouen.

Prognosticquen oft voorsegghinghe uyt d'animale faculteyt, ende vverckinghe der seluer in de herssenen.

SOo dan iemant in de peste sijne sinnẽ / verstandt / begrijp / iugement / oft memorie verliest / ende phrenetîcq oft ydel wordt / ende in sulcke vergetelijckheydt valt / dat hy sijne vrienden eñ huysghenooten niet en kent; oock in groote waeckinghe comt / dat hy noch by daghe noch by nachte en can slapen; oft wel ter contrarie van eenen diepen versmachtenden slaep ouervallen wordt / soo dat hy sijne groote pijne oft dorst niet en claeght oft en ghevoelt: by soo verre dese aen goede ordinarisse remedien niet en wijcken / eñ langhe dueren / zijn doodtlijck: ende noch veel meer / in dien daer convulsiẽ oft stuppen by comen. ende oock als de luysen van't hooft wegh loopen / eñ den patient verlaten / is ghemeynelijck doodtlijck.

Wt de ghesteltenisse des aensichts.

Soo het aensicht gedeguiseert is / dat is / sy seluen niet ghelijck / schrickelijck / doodt-

doodtverwich/ de slapen des hooftsinghevallen zijn / het voorhooft gespannen ende blinckende/is doodtlijck. Item soo d'echelen aen t'selue gheser / daer niet en blijuen vast aen houden / is desghelijcks een doodtlijck teecken.

Wt d'ooren.

Ist dat dese verscherpt/verbleeckt/ liuide / dat is lootverwich zijn / is doodtlijck. Ende in dien in de selue eene tuytinghe/ gheluydt oft doofheyt comt/ is heel sorghelijck ende quaedt.

Wt d'ooghen.

Soo d'ooghen wijdt / roodtverwich / glinsterende / ongheſtadich / toevallende zijn / ende het licht niet verdraghen en connen/is quaedt: item alsse in den slaep buyten gewoonte open blijuen/ende sonder wete tranen laten uytvloeden / ende alsse ingheuallen zijn: item als hun ghesichte heel verduystert is/ oft gansch verloren: soo dat / als yemant met den vingher/oft iet anders na d'ooghen steeckt / die niet en sluyten / oft den steeck niet en mercken (t'welck hier te lande ghenoemt wordt d'ooghen zijn ghebroken) is allegader doodtlijck. Hier by voeght Cardanus, indien/als ghy in d'ooghe siende / v

aensicht in de sterre / pupilla, oft appel / niet en siet spieghels ghewijse/ (ghelijckmen dat in andere gesonde menschen wel pleegh te sien) dat dit de doodt beteeckent.

Wt den neuse.

Soo dē neuse verscherpt eñ verbleeckt/ den punt lootverwich oft peersch wort / ende de vleughelen open en toe gaen met den deurgangh des corten adems / is quaedt. Item alsser in d'eerste daghen druppelen bloedts uyt vallen.

Wt de lippen.

Soo de lippen verscherpē/verbleecken/ ende hun roodt coralijn coleur in peersch/ liuide ende bruyn verandert/ ende soo die door de drooghte gerompelt worden / soo dat sy vervellen oft clieuen/is een quaedt teecken.

Wt de tanden.

Soo de tanden knersselen/ eñ met slijm becleedt worden/daer Hippocrates af seght (lentores circa dentes) is quaedt.

Wt den mondt, verhemelte ende kele.

Soo den mondt/ verhemelte/ ende kele met vuyl / bruyn / droogh schuyl becleet worden / t'welck aen het kuysschen niet licht en wijckt/is oock quaedt.

Wt

Wt de tonghe.

De tonghe gheeft seer gereede teeckenen/soo dat d'experte alleen uyt dese ghenoech konnen prognosticqueren. Wanneer dan dese eene lijmachtighe ẽn vuyle bleeckheydt heeft/ oft aen beyde sijden witachtich/ende in't midden gele/taneyte/groene/bruyne oft swerte strepē heeft; item als de selue dorre / scherp / ghecloven ende drooghe is ; item wanneerse bevende/convulsifende stamelēde is/is seer quaedt. Ende noch meer/ soo sy de sprake heel verliest.

Wt den adem.

Soo den adem hijghende / diep halende / stinckende is / is quaedt : maer soo hy koudt is / ende door den neuse gaet / beteeckent dat de doodt heel naer by is.

Wt het herte.

Cloppinghe van't herte ende flauwte/ zijn quaedt ; maer beswijckinge van herte/ ende dickwils van sy selven gaen/besonder in beswijmelinghe te blijuen/ ende met behoorlijcke remedien niet wederom terstont tot sy seluen te comen / zijn voorboden van de doodt

Wt den pols.

Haestighen/cleynen/ iaghenden/sprin-

ghenden/oneffen/ ende onder tusschen op-
houdenden pols / is altijdt quaedt; be-
sonder met cortse / met coude aen d'extre-
me partijen/neuse/ooren/ armen/voeten
namentlijck met cout sweet verghesel-
schapt / is doodtlijck.

Wt de maghe.

Als de maghe sonder appetijt is
walght / overgeeft/ geene spijse/dranck
oft medicijnen in en houdt / oock met pij-
ne opworpt/ t'welck cardiogmos geheeten
wordt / ende rispt / ende datse met ordi-
narisse remedien niet geholpen en wordt
ende als daer nae den hicq volght / is
doodtlijck.

Wt het heel lichaem.

Soo den patient swaer / moede/ laf en
slap van lichaem is / ende niet over eyn-
de en can blijven/ende onghestadich ende
onghedurich is / soo dat hy sich op een
plaetse niet en houdt / gheen decksel en
verdraeght / in't bedde niet recht / maer
inghevallen licht / als of de leden hem
begaven / oft dickwils met den hoofde
om leeghe rolt / zijn seer quade teeckenen.

Wt het sweet.

Soo hy met alle behoorlijcke remedien
tot gheen sweeten en comt/oft soo hy van

selfs veel sweet/sonder verlichtinghe oft scheedinghe vande cortse/ met veruallinghe van de crachten; item soo het sweet stinckt/ is quaedt. Maer soo het alleen in't aensicht/ hals/ ende op het herte/ende koudt is / met eenen slappen pols / is doodtlijck.

Van het uytslaen van pepercorens, petitchen, ghesvvellen, anthracen, bleynen.

Soo met gheperstheyt van herte de peste niet uyt en slaet/ oft de nu uytgheslaghene plecken/petitchen / pepercorens / puysten/anthracẽ/ bleynẽ/ bubonen/ wederom innewaerts slaen / is doodtlijck. Soo de bubonen luttel comen/ soo sy niet voorts en comen/ soo sy niet en rijpen/ is quaedt. Alsse nu gheopent zijnde / gheen etter oft heel weynich gheuen / eñ dat de lippen der openinghe slap / veruallen eñ lootverwich zijn/is quaedt.

Vele groote bubonen / en zijn gheen quaedt teecken/besonder in d' emunctoria: maer vele anthracen ende pepercorens / om datse meer menichte van venijn beteeckenen / als wel de natuere sal connen verwinnẽ/ al slaense veel uyt/alsser nochtans gheene verlichtinghe en volght / en zijn niet goedt.

Anthraeen oft carbonckelen ontrent het herte / maghe ende nobile partijen / zijn quaedt / soo wanneerse lootverwich / swert / cleyn / eñ soo hardt zijn / datse niet en willen openen / ende dat de cole niet scheeden noch uytvallen en wilt / oft geopent zijnde gheen etter / maer schuym eñ vuyle ichoreuse materie geeft / is quaedt ende doodtlijck.

Van den camergangh.

Soo den camergangh weynich / dun / scherp / smeltẽde / ende schuymachtich is; item vierich / safferaenachtich / gheel / ende met quaden onlijdelijcken reuck / buyten ghewoonte / is quaedt : maer bruyn oft swart / is doodtlijck.

Van d'urine.

Soo d'urine buyten ghewoonte weynich is / vierich / troebel / ende met extraordinarissen quaden reuck / oft oock wel met grootẽ brandt aen't herte / met phrenesie in't hooft : vele bleecke oft clare urine / beteeckẽt dat den brant opwaerts treckt / daerom quaedt is. Maer soo d'urine bruyn / lootverwich oft swert is / oft sulckẽ randt oft croone heeft / is eẽ teeckẽ vã d'extinctie eñ verlies der natuerlijcker wermte / eñ daerom van de doodt.

Hier

Hier by verhalen Forestus, ende H. Jan van den Cruys Pastoor tot Etten / dese proeue: datmen t'soch oft melck van eene vrouwe die eenen sone suyght / soude laten druppen in de pisse oft urine van eenen die de peste heeft / ende in ghevalle dat t'selue soch te gronde sinckt / soo sal den siecken in ses oft seuen dagen steruen; maer in ghevalle het niet en sinckt / maer drijft / oft somwijlen sich verspreyt / soo sal den patient ghenesen.

Maer hier waerschouwe ick den trouwen Medicijn / dat hy om eenighe quade teeckenen de sententie Hippocratis niet en sal volghen / den welcken seght / Quem seruare non potes, noli attingere, dat is / den genen / dien ghy niet ghenesen en condt / en pooght dien niet te cureren; eñ van Celsus seggende / Ne speciem occisi subeat, quem sua sors peremit, & ne infamentur remedia, quibus multis debes esse presidio: ende dat om sijne reputatie te behouden: maer hy sal meer sorghe draghen om sijne siele te conserueren / ende de Christelijcke liefde te volgen / eñ ten uytersten alle mogelijcke assistentie toonen; ende dat besonder / om dat in de peste dickwils onverwachte / bouen de voorseyde teeckenen / veranderinghen comen /

men/soo tot ghenesen/als tot sterven: eñ al wordt den Medicijn soo late gheroepen/ dat dese quade teeckenen nu al gecomen zijn/ soo sal hy met Ovidius segghen:

——num, quia serior ægro
Aduocor, idcirco destituendus erit?

Goede prognosticque teeckenen, het ghenesenvoorsegghende.

DE teeckenen die het ghenesen voorboodtschappē/ zijn voor't eerste vere verscheyden / oft heel contrarie van de voorʃ. quade teeckenen/ eñ zijn dese. Als de dry faculteytē/ animalis, vitalis, naturalis, deugen/ eñ sterck zijn/eñ sonder gebrekē: als het verstandt ende memorie goet / eñ den slaep natuerlijck zijn: als den pols ghestadich/effen eñ sterck is: als de cortsen minderen: als het herte niet en clopt/ noch en beswijckt / maer sterck blijft.

Als den adem liber/natuerlijck/langh/ werm/ ende sonder quaden reuck oft coude is.

Als den patient het eten ende drincken wel bevalt / besonder als hy de medicijnen/ eten ende drincken in houdt / eñ niet over en gheeft.

Soo d'urine van goedt coleur is / ende

ghekout zijnde met goedt sedimentum, oft soo die dic ghepist zijnde/ daer nae claer wordt: oft soo daer bilieuse/dat is gele/ roodtachtighe urine met minderinghe van cortse ende van accidenten uyt-comt: insgelijcks oock soo daer met verlichtinghe/ colericquen camergangh uyt-comt.

Soo het heel lichaē gelijckelijck werm sweet sweet / ende dat op de voorseyde scheed-daghen beghint / sonder coude.

Oock soo de natuere vele gheswellen verre van't herte eñ herssenen uytworpt/ besonder in d'emunctoria: eñ hoe die grooter ende dicker zijn/ eñ haester rijpē/ ende daer nae veel etter gheuen / hoe dat beter is: ende soo sy op den vierden dagh / oft ten langhsten voor den seuensten/ teeckenen van rijpinge openbaren. Item oock wel / als op den veerthiendē dagh teeckenen van rijpinghe comē/ met goede scheedinghe: t'welck gheschiedt / als de voorgaende cortse van rotte humeuren / eñ eene continuele tertiane in peste verkeert zijn: t'welck dickwils in pestachtighe saisoenen gheschiedt / soo Forestus uyt Montanus verhaelt.

Vande dieta, oft maniere van leuen in de curatie der peste.

VOor't eerste salmen eene bequame locht kiesen / ende een camer met de vensters naer den Noorden / eñ oock wel naer dē Oosten: de welcke men dickwils open sal doen / om de quade locht uyt te laten / ende de goede in te doen comen. Maer soo daer ontrent eenighe gebuerhuysen gheinfecteert waren / sal men de vensters aen die sijde toe houden. De rijcke sullen dickwils van camer/ van bedde/ van decksel/ van slaep-lakens / van hemden/ eñ van al dat sy aen hebben / veranderen/ eñ dese sullen wel rieckende zijn: men sal de camer oock met cordiale reucken imbueren: t'welck grootelijcks importeert: want d'inwendige geinfecteerde spiritus ontrent het herte vereyschen eene goede locht / continuele correctie / ondersettinghe ende laeffenisse: daerom de patienten oock seer na den asem hijgende zijn. Dus salmen naer het saisoen des tijdts / ende de ghetempertheydt des weders / eñ naer de heete oft coude conditie des patients eñ der sieckte / de locht inde camer procureren. Want in heete conditie

tie sal men de camer met slaeplakens be-hangen/ die nat gemaeckt zijn met regen-water / asijn ende roosewater. Men sal oock met wijngaert rancken/eñ willighe rancken het bedde behangen eñ besteken; oock wijngaert/ plompen / willighe/ lattouwe/ surckel bladeren ; violetten/ roosen / plompen ende gouw-bloemen in de camer stroyen / eñ hier ende daer doorne meyen settē: iae daer oock eene druppende fonteyne van regen-water maken.

Maer als t'weder soo heet niet en is/eñ de hitte des patients niet groot (wāt de peste meest bate door't sweeten vindt)salmen in de camer groote vieren makē van droogh eyckē houdt/van wijngaert ranckē/van alsen/roose marijn/breem/sauie/ laurier/roosen/wijn-ruyte boomen/thijmus /geneuer-besien / wortelen van gentiane / ireas / zedoar/ tormentille / enula Campana, ende angelica : men sal oock medicinale parfuymen eñ keerskens onsteken/hier voren beschreuen. Den patiēt sal sich voorts vermijdē van allē schrick/ droefheydt/ van veruaerde / desperate eñ grammoedighe gedachten : maer sal vrolijck eñ blijmoedich zijn / met goede hope van te ghenesen / betrouwende op de remedien

medien van sijnen gheleerden eñ experten Medicijn/ eñ voor al op de bermhertigh-heydt Godts.

Men sal hem noyt ouer de vijf uren laten slapẽ/ maer als hy vijf uren geslapen sal hebbẽ/salmen hem wecken / eñ eenige cordiale substãtie geuẽ/om dat het venijn door den slaep niet te veel innewaerts en soude trecken. Men sal hem oock niet te veel laten wakẽ/ om dat hy door het veel waken de crachten niet en soude verliesen. Eñ dat al naer de conditie der accidenten / die by de sieckte gemenght zijn : want soo die met slaperachticheydt ghemenght zijn / salmen het slapen beletten; maer indiense met wakinge oft ydelheyt ghemenght zijn / salmen het slapen procureren.

Voorts soo in dese sieckte de crachten altijts te lijden hebben / door de bestrijdinghe van de venijnighe oorsake der peste ; soo en salmen niet alleen met medicinale remedien/die den spiritus versterckẽ/ maer oock met goede substantiele spijse / die licht om verteeren is/ eñ haest voedt/ de natuere ondersetten. soodanighe zijn faisanten/ kieckens / capuynen/ patrijssen / ende diergheliicke / maer veel beter het

het sap oft ieught der seluer / oft colijssen daer van ghemaeckt / eñ dat met sap van limoenen / aranien / granaten / berberis, aelbesien / verdiuys / queepeeren / oock wijn-asijn van roosen / eñ gouwbloemen. Oock salmen hamelen vleesch ende eenen capuyn t'samen siedẽ met geraspt broodt daer in / ende die op stou enmet limoenen met de schellen ende t'binnenste t'samen / wortelen van scorsionera, buglosse / surckel / bornage : oock maghmen de ieught van't ghebraedt in't sap doen / oock wel een doeyer van een ey / maer veel beter ghelev van consumaten.

℞. Caponem mundatũ ab interaneis, plumis, capite, pedibus, pelle & pinguedine, & carnis cruris vituli sine osse & pinguedine sesquilibra, minutim secta: indantur in amphoram fictilem intus plumbatam, angusti oris, cum aqua rosa. lb.s. piri citonei à seminibus & cortice mũdati, minutim secti nº. 1. fol. auri nº. v. in orificio impende corticis citri recentis ℥.s. cinnamomi ʒ.ii. cũ filo rubro chermesino. tunc bulliat obturato orificio vasis cum luto sapientiæ, in balneo Mariæ, ad octo horas : tunc expressum ius seruetur in pelui munda, & ornetur cum foliis auri.

Hier van sal men s'noenẽs / s'avents / s'morgens t'elcke reyse een paer lepelen / oft

oft drÿ nemen / met wat sop daer't voorſ. citroen eñ aranië ſap oft verdiups in gedaen is. Ende in deſe ſieckte en ſal men de leere van Hippocrates niet volghen / die seght/ In vigore tenui victu vtendum; maer meer die van Galenus, die seght/Sæpe pauca, & bona danda, seggende ooc/Nec euadebant quàm qui ſibi vim faciebant, vt ederent: dat is/men ſal dickwils ſubſtantieus voedſel gheuen/ want sy en genaſen niet/ dan die hen ſeluen ghewelt deden om t'eten. De rÿcke moghen in alle ſpijſe ende dranck de quinte eſſentie van peerlen/gout/corael eñ citroẽ ſchellẽ doẽ. Eñ ſal drinckẽ cleyn ghesoden bier / met hertshoren en ſirope van limoenen: altemets magh men daer cleynen wijn by doen / maer beter is water geſoden / drÿ pinten tot op eenen pot/ met ſurckel ende ſcorſionera wortelen/ van elcks een once / een vierendeel loots caneel in't leſte by doende / ende een loot citroen-ſchellen: men ſal dat ſoet maken met een once ſirope van limoenen / oft van granaten eude rooſe-water: men magh in elck glas vijf druppelen olie van vitriol oft ſolpher doen.

Manie-

Maniere, hoe sich de Biecht-vaders, Medecijns, ende andere by de gheinfecteerde persoonen converserende, sullen preserueren.

Sy sullen voor't eerste hun lichaem suyueren/ ghelijck inde preservatie geseyt is/ende daghelijcks antidotale preservatiuen nemen hier vozen verhaelt: oock op het herte de voorf. sacxkens hebbẽ met poederen ingenaept / ende inde handt den antidotalen azijn met de spongie in de ghegaette ballekens: welcke spongie sy in geinfecteerde huysen tredende / mogen in den mont nemen / oft oock den wortel van zedoar oft wijn-ruyte inden mondt knabbelẽ: oock een Hiacintsteen Orientael dragen / die het bloot vel raeckt. En sullen gheene wolle cleederen draghen / maer die vã kemels hayr gemaeckt zijn: als Turckfch grof-greyn/camelot / item caignant / baracaen / ghecalandert lijnwaert / ende bockerael: de rijcke moghen sathne oft armesijne nemen / ende sullen hun lijnwaet ende cleederen in cyypresse kisten legghen / oft ten minste in kisten met den voorseyden azijn / ende de voorseyde cruyden geparfumeert. Sullen onder den neuse / op't herte eñ de polsen/ de

 voorf.

voorſ. olie van ſcorpioenen Mathioli, en die vanden grooten Ducq van Florencien of oleum ſuccini ſtrijcken. Eñ inde camer tredende / ſullen eene venſter laten open doen naer den Ooſten oft Noorden / ende ontrent de venſter ſtaen/eñ ſprekende met den patient/ſullen achter het hooft ſtaen: want den adem voorwaerts nae de voeten treckt: oock de biechte hoorende/ſullen d'oore van achter het hooft houden / ende wachten ſoo ſeer het moghelijck is / van dẽ adem oft domp uyt t'bedde t'ontfangen. Insgelijcks de Medicijns ſullen van verre den pols nemen/ ende ſoo raſch van den patient comende / ſullẽ in ſchoon water hun aenſicht ende handẽ waſſchen/ oock wel met azijn daer onder gemẽght. Sullen t'elcke reyſe/ als ſy by eenen gheinfecteerden gheweeſt zijn / veranderen hoedt/ cleederen/ couſſen/ ſchoenen / lijnwaet/die dan inde locht hanghende/ ende weder verſſche aendoẽde. Sal ooc goedt zijn dat ſy eene fiſtel hebben: maer ſullen voor al maken datſe in ſtaet van gratie zijn/ ende Godt bidden / ende dan op de Goddelijcke bermherticheyt betrouwen.

FINIS.

TAFEL

Van d'oorsaken, teeckenen, prognostiken, onderscheeden redenen, preseruatien, symptomata, curatien der peste, ende hoe de Biecht vaders eñ medicijns de pest-patienten visiterende, sich preserueren sullen, al in dit vernieuwt tractaet begrepen.

VANDE WTWENDIGE ACCIDENTEN DER PESTE.

Van

Vyt

FINIS.

Tractatus hic de peſte iam auctior, vtiliter imprimetur.

Pet. Coens S. Th. Licent. libror. Cenſor Antv.

4048/ (2)

CORT ADVYS

Der Doctoren van Antvverpen teghen de Peste

Vermeerdert ende distinctelijcker de oorsake / teeckenen oock der doode lichaemen / prognostike / onderscheyden / ende curatie gheexpliceert.

Daer by ghevoecht de ordonnancie der Magistrate om Peste te weiren, ende hoemen de huysen, meubelen en cleeren suyueren sal, met beter maniere als oydt te voren ghedaen is.

Ende hoe de Biecht-vaders ende Medicijnen de gheinfecteerde persoonen visiterende hen præserueren sullen.

Door Doctor LAZARVS MARCQVIS, Prælecteur der Anatomie ende Chyrurgie in Antwerpen.

T'ANTVVERPEN,
By Guilliam Verdussen / op onse Lieve Vrouwe Kerck-hoff. 1633.

EDELE

Eerweerdighe wijſe Heeren,

Mijn Heere Blaſius de Bezoart, Ridder, Heere van VVeſtacker, ende Craienhoue &c. buyte Borghemeeſter.

Ende Heer Charles de Santa Cruce, Ridder binne Borghemeeſter, ende de Heere Schepenen, Treſoriers, ende Rentmeeſters der Stadt Antwerpen.

Lſoo in't Iaer 1624. V. Edelheydt des Stadts Doctorē door eene vaderlijcke ſorghe voor de gheſonheydt der ghemeynte, ghemandeert hadde te verclaren de oorſake der peſtilentiale contagieuſe ſieckte in Antwerpen regnerende, ende van wat conditie ſy was,

ende welcke de bequaemſte ende ſekerſte middelen waren om de ſelue beſmettelijcke ſieckte af te weiren. Op welcke vraghe ſoo als-doen het beworp vande antwoorde mijne Collegæ in my transfereerden, ſoo hebbe ick, hoe wel met vele siecken ſeer geoccupeert was, metter haeſten het ſelue beworpen ende met mijne Confratres ghecommuniceert, ende van hen gheapprobeert, ende oock in recepten vermeerdert, aen uwe E. gheleuert, die het ſelue Cort aduys terſtondt hebben doen drucken: welck ſoo het corts daer naer vanden Edelen Heer Sasbaut van Varich Balliau tot Ryſſel, in't Francois ghetranſlateert anno 1625. ghedruckt is gheweeſt, ende oock tot Mechelen in't ſelue jaer, door den Hooch-gheleerdē Heer Doctor Reynerus Bruytsma

ma weynich vermeerdert herdruckt is. Ende soo nu de Peste in vele plaetsen weder onsteeckt, den drucker Guilliam Verdussen van vele steden gesolliciteêrt wort om exemplaren, ende gheene meer erghens te becomen zijn, soo heeft hy my ghebeden, ofte ick het selue op een nieu soude willen ouer sien om te herdrucken. Om welcke goede begeerte te volghen, soo hebbe ick tot meer behulpicheydt van mijne euen naesten het selue met claerder Doctrine geexpliceert, met meerder ende goede instructie, raeden ende recepten om die contagieuse sieckte te voorcomen, weiren, te ghenesen, steden en huysen te suyueren, dat sy niet weder comen soude, vermeerdert.

Daer om Edele Heeren, alsoo uwe E. de Stat altoos tot eẽ schilt ende de

Borgere tot eenen troost sijt, betrouwe dit mijn wercke tot der seluer ghemeynte profijt, uyt der gheleerder Doctrine, en mijne oude ondervondentheyt by een gestelt, in danc nemende. Ende oock onse conste der Medicijne sult beschermen tegen alle Calumnien, welcke sy meer subiect is als eenighe andere scientie, want die sieckte, plaghe ende vercortinghe der daghe die de menschen door hun sonden vande rechtveerdicheydt Godes op heur halen, oock die faute die sy self doen, daer sy des Medicijne deucht mede beletten en haer selven deur krencken, jae oock de natuerlijcke doodt van den leste termijn van Godt ende de natuer hen ghegheven, vele door botheydt, andere door boosheydt de Medicijne imputeren. Ende ter contrarie de ge-

nesin-

nesinghe tot eenighe appetijt, ofte wijuer raet ghebruyckt in hora Crisis refereren, ende daer teghen de Medicijne geen andere wapenen heeft, als een goede Conscientie van wel ghedaen te hebben. Ende der vrome en besonder uwer E. rechtveerdigh jugement. In Antwerpen den 19. September 1633.

Vwer Edele dienstwillighe ootmoedighe dienaer, LAZARVS MARCQVIS *Antuerpianus.*

Cort aduys teghen de Peste.

Alsoo dese voorscyde vraghen in alle toecomende tyden van contagieuse sieckte van alle wel beraedde Magistraete ghebraecht sullen worden: Soo heeft my van noode ghedocht de antwoorde distinctelijcker en breeder uyt te legghen / om dat dese voor alle tijde soude dienen. welck sal beghinnen uyt des Peste definitie te deduceeren.

Den naem en definitie der Peste.

PEstis in Latijn heeft sijnen naem / à Depascendo, welck op Duydts afweyen te segghen is : om dat de Peste der landen ende stede / menschen en creaturen uyt de wereldt wech neemt: want de Peste is een besmettelijcke ghemeyne haestighe sieckte / vele doodende uyt bedecte rotte en fenijninghe oorsake procederende.

De oorsaecke der Pestilentie.

DE oorsaken sijn in't generael dry: De eerste is Godes gramschap door onse

sondẽ tot castijenis verweckt/nam propter peccata veniunt aduersa, welck oock de Heydenen als Plato ende Homerus, door offensie van Calchas den Priester Apollinis inden Legher voor Troeyen gheagnosceert hebben en Hippocrates in sulcke siecktesept wat Τὸ θεῖον, dat is/ van Godt te sijn L. 4. de morb. eñ de Romeynẽ onder de Borghe-meesters Lucius Ebutius ende Publius Seruilius, maer oock de Heylighe Schrifture/ in't 2. boeck der Coninghe c. 14. daer David de Peste/ Godts straffe voor sijn sonde verkoos/ ende inden Propheet Jeremias, het 5. cap. sept Godt: Jck sal ouer die in Babylonien hun hert teghen my op-ghehevenhebben eenen Pestilentiale windt senden. Soo oock wel dat Godt de boose straft/ende vrome spaert ghelijck blijct Exodi, daer Moyses tot Pharao sept: Soo ghylieden obstinaet blijft/ Godt sal de Peste ouer u velden/ vruchten/ en vee senden: ende van al tgene de kinderen van Jsrael toe behoort/ ende sal gheen schade lijden. welck oock Eusebius in sijne Kerckelijcke Historie l. 9. c. 8. gheschiedt te sijn ghetuyght/ dat de Peste was ouer de ongheloovighe/ende niet ouer die vande Heylighe Kercke.

Oor-

Oorsake des Peste van boven uyt de locht procederende.

DE tweede oorsake zijn die Godt als instrumenten ghebruyckt om de Peste te verwecken / als vierighe Cometen / quade Aspecten der Planeten met Eclipsis / stinckende blixem / welc Avicenna insinueert Fen. 14. tract. 4. ende Senertus uyt Asclepio l. 1. ad Ammonem tot deses confirmatie dese sententie verhaelt: Solis & cæterorum astrorum bonæ operationes non solùm in cælo & aëre, sed etiam supra terrã in profundissimas terræ cauernas & in abyssum penetrant. want seker is dat de neder aertsche lichamen vande hemelsche ghegouuerneert worden / blijckt ontrent den 22. Martij stylo nouo, als de son het heet teeckẽ van Aries in treedt / de aerde opende gruen voorts brenght / de wijnen inde vaten sonder vier op sieden / de humeurẽ door des winters koude in onse lichaemen besloten / dan uytwaerdts borrelen ende hen beruren. Ende oock des mane koers de waterẽ doen wassen en vallen / ende oock springh-vloeden maeckt ende paroxismos of stuypen vande vallende sieckte verweckt / die daerom Lunatici gheheeten worden / ende der gheslaghen beesten beenderen met volle mane volder van mergh sijn / ende inde afgaende mane minder mergh hebben /

hebben/ oock onser lichamen humeuren met de volle mane op-swillen/ ende met de afgaende mane minderen; ghelijck oock suyde winden/mistachtigh weim weder in contrarie saysoen/ als winter ende die met weynich vorst/ ende soele vochtighe somers met suyde en gheen groote winden/ ende de lente niet ghetempert en is gheweest/ maer van verscheyde veranderinghe: ende dat men inden herft/ inde locht schietende sterren ende brandende vlammen by nachte vele siet: oock fenijnighe rottinghe des lochts veroorsaect winden uyt gheinfecteerde Stede oft Landen over waeyende/ oock duystere wolcken ende locht drijvende die sonder reghen verdwijnen/ ende stinckende mist.

Oorsake des Peste van beneden.

SOo dese voorschreven des lochts infectie van boven gheschieden/ soo oock van onder dickwils veroorsaeckt worden als door rotte fenijnighe exhalatie der aerde/ in aerdbevinghe/ waer deur de aerde scheurt/ en cavernen onder de aerde ghelegen/ openen met fenijnighe uytdompinghen/ als tot Roomen gheschiedde/ waer uyt de Peste veroorsaect was/ daer Marcus Curtius ghewapent in spronck/ om de Pest (volghende het orakel) te doen cesseren: oock gheopende graven ghelijck 1584. tot Etten by Breda uyt gheopende graven menichte van swerte vliegen inde

locht vlogen/ die locht infecteerden ende Peste veroorsaecten/ als H. Jan vande Cruyce Pastoor van Stabroeck ghetuyght in sijn Pest-boecrken; privaten ofte putten die langhe ghesloten hebben gheweest.

Ende oock naer velt-slagen vele doode onbegrave lichamen op het velt rottende/ stinckende poelen/ morasse/ vuyle stilstaende wateren daer kennip/ vlasch/ koolen/ Isatis oft weet doode beeste in rotten / als oock vuylicheden der goten ende straten/ besonder van rot bloedt der ghekeelde beesten/ de locht infecteren.

Ende soo een yder levende creatuer ghenoodtsaeckt is continuelijck de locht in sich te trecken met asem te halen / tot voedinghe sijns Spiritus vitalis, ende verkoelinghe sijns hitte in't herte/ soo door corruptie des selve locht/ aldermeest alderhaest ende schadelijcxste alle creature gheinfecteert worden / in sulcke gheinquineerde contreyen blijvende/ want door de locht de spiritus/ door de spiritus het bloedt ende humeur daer deur de massijse partije des lichaems bedorven worden.

De derde oorsake door de ongheregheltheyt des menschen leven.

VOort oorsaken door de ongheregheltheydt der menschen / stercke imaginatie op de pest/ oock gramschap/ droefheydt/

ver-

verschrickthepdt / gulsichepdt / onghetemmerthepdt / ende quaede corruptibile spijse/ als in groote honghers noodt plach besonder vanden arme ghebruyckt te worden/ als in beleghheringhe verduft bedorven koren/ vleesch van ghestorven beesten oft vische/ rotte weecke fruyten. Oock der wateren die men in't drincken noch koken niet derven kan verrottinghe/ ofte die door boose menschen vergiftich worden / alsmen by Æmilius leest dat 1320. in Franckrijck regnerende Philippus Longus vande Joden door hunnen ingeboren haet tegen de Christenen/ofte oock dat de Coningen der Sarasijnen/vyandē der Christenen/ hen sulcx geboden haddē/ de fonteynen/ borputten eñ rivieren/ jae oock Wij-wateren vergiftich sijn gheweest/ soo dat al die dese wateren besichden/ met Peste gheinfecteert wierden / alsoo datter eene seer groote peste door op stondt: ende oock in Nederlandt 1526. vande Joden door ghelijcke infectie de peste verweckt gheweest te zijn/ om de Christenen uyt te roepen/ verhalen Guido Quercetanus ende Follinus in hun Doctrine der Peste.

Teeckenen als de locht van boven gheinfecteert is.

DE infectie des lochts wordt kennelijck van boven te comē uyt de voorschreven oorsaken/ maer door al de wereldt / claerder blijcc

blijct als die voghelen die quaede locht vli-
den naer beter locht vlieghende/ oft in holle
haer berghen/ ende dickwils uyt de loch
flau ende somwijlen doot vallen. Ende gh
lijck de locht alle menschen ghemeyn is/ so
wel rijcke als arme gheinfecteert worden
besonder die om hooch woonen/ ende ooc
vleesch oft broodt inde locht hanghende ter
stondt bederft/ ende die inde locht wande-
lende licht de peste crijghen/ ende ter contra-
rien die in huys blijven soo licht niet.

Maer als de gheinfecteerde locht van
beneden opwaerts treckt die om leegh woo-
nen eerst gheinfecteert worden/ eñ beesten op
de velden weyende eerst sieck worden ende
sterven/ ende het gruen op de aerde rot ende
verwelkt ooc dan vele insecten/ als vorsche
padden/ slanghen/ sprinckhanen/ mugghen/
vlieghen ende rispen op de aerde komen/ de
ratten/ muysen/ mollen/ haer holle verlaten
ende naer de berghen loopen / als de wate-
ren gheinfecteert zijn / worden troubel en
stinckende de vischen daer op doodt drijven.

Teeckenen als de infectie comt van maniere van leven.

DAt gheschiedt meest in dieren tijdt ofte
corts daer naer/ alsdan rijcke niet soo
licht geattackeert worden/ besonder die naer
reguleren der Medicijne leven/ als wel de
arme

arme die moeten eten / soo niet het ghene gesondt is / maer het ghene sy crijghen konnen / ende dan de peste meest komen met brakinghe en buyck loopen/oft oock ter contrarie met verstoptheden.

Prognostica oft voor teeckenen der toecomende Peste.

DEse is den Medicijn ghehouden te weten/om de Magistrate te veraduerteren de maniere van die te weiren en af te keeren/ welcke den Medicijn kennen sal wt de voorschreven oorsake/als vierighe cometen/quade aspecten der Planeten/ vierighe schietende sterren/ vallende vieren by nachte/onghelijcke saysoene / met contrarie temperature van elck der vier tijde des jaers / als vele suyde winden/soele reghenachtighe somers/ ende gheliijcke winters sonder vele vorst/ ooc de lenten werm onghestadich gheliick den herft met suyde soele winden/dē herft drooch kaut/donckere wolckē inde locht swermende en sonder reghen / heur versprepdende ende verdwijnende/ oock stinckende mist.

Ende als de ghebueren landen ofte stede gheinfecteert sijn / van waer de infectie can ouer waden. nam tua res agitur paries cum proximus ardet. voorts aertbevinghe / als plante bladeren van boomen/ het graen en ghers op het velt verwelcken en verdeauen oft verdorren/

dorren / en soo daer vele campernoele groeyen / vele wormen / vlieghen / spinnecoppen / rispen / motten / sprinckhanen / padden / vorschen voort comen / ende die in't water dood ghevonden worden / als oock doode visschen drijuen / als de voghelen vervliegen / mollen / ratten naer andere plaetse loopen / als de vrouwen licht misuallen. Ende ghelijck vele oude buyte lieden segghen / als de appelkens op Eycken boomen oft bladeren van binnen vlieghen hebben / beteeckent dieren tijt / maer als sy van binnen wormẽ / oft spinnecop hebben / beteeckent toecomende peste.

Signa Diagnostica. Teeckenen waer uyt men kennen sal ofte iemandt met de peste gheattackeert is.

GHelijck de Peste iemandt dickwils bevanght sonder corts / besonder inde eerste daghen ende dat daer noch geen Peste inde Stede en regneert / besonder soo ghelijck het dickwils ghesciet in't eerste noch gheene uytwendighe teeckenen uytwaerts comen: Soo sullender vele die hen voor Cureerders oft Pest-meesters uyt gheven en niet heel geleert / oft ervaren sijn / verschepde patienten laten sterven / eer sy ghelooven dat de Pest is. daerom de gheleerde sullent mercken uyt dese teeckenen:

Tee-

Teekenen wt het heel Lichaem.

Zijn laffichepdt slaphept vermoethepdt sonder merckelijcke reden alle der leden des lichaem en het lichaem is heel swaer en oft met spellen ghesteken was.

Teekenen wt den Pols.

Wt den Pols alsdie clepn slap rasch ia-gende is en oneffen gaet met grooter Systole als Diastole, en de Pols hem altemets op heft en sterck toont en ondertusschē verbalt en wijct/namelijck te wijl de natuer in strijt is met de fenijnige qualitept en naer de vic-torie oft boven comen des self/op en afgaet/ en als de natuer beghint den strijt te aban-doneren en te wijcken / dan toont den Pols hem voor eene corte tijt effen en goet soo dat sommighe onervaren daer wt het ghenese voor-segghen maer dan het fenijn de natuer overwinnende rasch/de doodt veroorsaeckt.

Ende oock de Peste so bedeckt invadeert dat den patient den Medicijn niet geloove wilt dat hy gheinfecteert is die het wt den Pols alleen merckt.

Teekenen wt de partye des Hooft.

Naer de 24 uren dese siecte soo groepende is dat den patient begint sijn sieckte te ghe-voelē met verplecthz schricke en droefhz als dan het aensicht begint geslonken verballē en sich selve niet gelijck daer wt te siē met eē schrickelijck wesen oock wel met vlammige.

Daer by comt pijn swaerte oft drayinge in hooft en bevinge slaperachticheyt en bedwelmtheyt vā memorie verdoofheyt versmachtheyt en, wt de slape comende drayinghe en qualijck hem ghevoelen altemet met ydele proposte dan weder tot hem selve comende andere sijn rasende en heel ijdel sommighe crijghen stuppen.

Wt de Ooghe.

De Ooghen sijn droevich den glans des selve verduystert gelijck crijtende oock veel root vierich vlammich.

Neuse.

Den Neuse drupt van bloet welck heel quaet teeken is / als oock dat hy blau verstorven lootwerwich wort.

Ooren, Mont, Tonghe,

Dē Ooren tuyten. En in't eerst is alteracie inde Mont met bitterheyt vuylighe bleeckheyt der Tōge/ maer wort de Tonge drooge scherpe/ wit aen de sijde / bruyn int midden of met teneyte/ swert/grune/ streye oock de Tonghe gheladen en beyende.

Ende soo met sulcke dorre droge Tonge gheen dorst en heeft is heel quaet teeken en dootelijck.

Teekenen van het Herte.

Aent Hert ghevoelt persinghe / benautheyt/ brant/ flaute/ beswijkinghe.

Wt de Maghe, Asem, en darmen

De Mage worpt op walcht braeckt gele groeve/swerte/humeurē en voor eerst heeft den appetijdt verloren naer rispt en in't lest hickt en wormie over gebet/dickwils onlijdelijcke doorst met gheen drincken te versaden en met opemont naer de locht gapende/oock als den asem stinckende geworden is quaet is/ als oock corten asem de borst jaghende/ als daer loop is van vierighe humeuren of als daer vele wormie afgaen.

Wt de Lenden.

Als daer groote gespannichept of pijne inden Rugghe of Lenden is.

Wt het Bloet.

Als het Bloet wt Neuse/ Mont / Kele/ Blase/ Matrice/Darme/en Spenecomt ia oock als bloedige trane upt de Oogen vloeien sijn teecken en van quade Peste.

Wt de wtwendighe Partye.

. Oock wel de uytwendighe wtterste partijen als Teene/Neuse/ Mont lippen blau swortverwich sijn en naer gangreneren.

Van de Huyt.

De teeckenen vande huyt of Vel sijn stinckent oft kant sweet maer vel e sekerder als die met roode purpere placken Peteetsce rootvervige en swerte pepercoren wt slaen/ oock geele blau groen bleyne crijghen.

Oock wit puyste met roode rande / oock

roode peertsen herde puystẽ met cleyn witt
puystkens ront omme-tom carbunckele of
antrace ghcheeten.

Aldaer puntachtighe vast liggende of in
mobile herde pijnlijcke cierẽ achter de oor
Parotides gcheeten oft geswil onder Oxeli
oft inde eechenisse Bubones gcheeten comen

Vrine.

De Vrine is dicwils beruert/grof/ root
vele/scherp/stinckende en dat beteekent rot
tinghe der humeuren virich/vettachtich of
oliachtich en naer loot verwich en swert in
leste welck dootlijck is/oot wel dunne crud
subtijle Vrine / en oock der gesonde gelijck

De Teeckenen om te weten oft iemant vande Peste ghestorven is.

Salmen kennen soo het Lichaem beson
der den Hals niet heel stijf als het seven ur
doodt gheweest is wort en soo den Mensen
Ooren/Lippen/Vinghere / Teene/ root of
blau-verwich en het aensicht schrickelijck
sijn ende soo geswille achter de Oore/onde
de Oxele/inde Eechenisse / en opt Lichaem
swerte plackẽ/Pepercorẽ/bleyne en antrac
gevonden wort welck soo niet en openbaer
Joubertus seyt dat men het Lichaem me
heet asijn begieten soude om dat sy te bet
uyt comen souden: en oock dickwils extra-
ordinaris stincken.

Questie.

Hoemen onderschepden sal de placken en Pepercorzen daer iemant me gheborzen is/ vande Pestachtige: den sekerstē raet is datmense afsnijde oft op lichte met een lansette oft scheere: ende die daer iemant me geborzen is sullen onder schoon root vleesch hebben/ maer gelijck de Pestachtighe niet ander en sijn dan rotte humeuren vande Natuer uptwaerts naer de huyt ghedzeven die de huyt met sijn coleur imbueert soo sal oock onder het vel des Pest plack oft vleesch des Pepercoze het fenijnich humeurs coleur vertoonen ghelijck sy buyten vertoont hebben.

Differentie en onderscheyde des Peste.

De differentie des Peste worden ghenome vā heure oozsake/groote effecte en werckinge oock wel blijckt wt differente manier van cureren soo is de peste oft simpel sonder cortse ghelijck dat wel sommige vande pest te sterven bebonden wozt eer daer Cortse opēbaert als Follinus/Mercurialis/Sennertus ghetuygen en wy geobserveert hebben/dese procedeert dat den spiritus Vitalis alleen door des locht infectie haest ghedestrueert wozt eer de humeur rottet ofte is ghecomponeert met Cortse en dan Pestilentialis Febris gheheeten wozt/welck comt als niet alleē den spiritus/maer ooc de humeure geinfecteert worden welck hoe wel dicwils

van

van begin aen maer oock wel altemets den derden dach eerst ghemerckt wort.

Noch sijnder differentie der Peste niet alleē deur werkinge des oorsake maer deur dispositie des subieckt want sōmige Pestelentiale fenijnē alleen het vee oft beesten der aerde als Koeyen/Schapen/Peerdē/Verckens / andere alleen de cruyden vruchten en graenen in fecteeren andere alleen de groot gaende Vrouwen misval maeckende infecterē/ādere houbaer Dochters en jōge weduwe/andere peste alleen jonghe Kinderen andere alleē oude menschē/andere groote pesten niet / noch niemant en spaeren/ andere pesten seker partijen des lichaems in vaderen als die inde kele Squynanschia andere met Peripneumonia dat is des loose inflamatie andere met Pleuris inde sijde andere met Colijck ofte oock met den Loop inde darmen met bracken der Mage andere met Opthalmia de oogē in fecteeren andere het heel lichaem met sweete consumeren gelijck eertijts de sweetende sieckte dede.

Noch is de peste different naer heur fenijnighe oorsaecken want soo veel der handen verscheyde en van contrarie excessive qualiteyten fenijnen inde minerale cruydē slanghen Serpenten ofte eenich ander ghedierte gevonden worden soo veelder hande onderscheyden ēn oock van contrari natuere fenijnighe

nige qualiteyten inde peste openbaren gelijck Galenus, Areteus, Quercetanus en Follinus bewijse iae oock dat Galenus met de selve remedie daer hy de peste oock de beté der fenijnighe dieren mede ghenas ghelijck die inde peste uyt de Neuse / Kele / Mont spene bloeden oock bloet pisse en bloedighe trane ia sommighe bloedich sweet quijt worden / dese sijn gheinfeckteert met het fenijn daer het Serpent Hæmorrhois de menschen ghequetst hebbēde af sterue die wt alle conduytē doot bloedēde als Lucanus daer af schrijft.

Impressit dentes Hæmorrhois aspera Tullo
Magnanimo Iuueni ——— Sic omnia membra
Emitere simul rutilum pro sanguine Virus
Sanguis erant lachrymæ, quæcunq; foramina
novit
Humor ab his largus manat cruor.

Ende die uyt de Anthrace en vlceren vuyle bruyne Oliachtighe stinckende materie oft sanies quijt worden en brakingen en walghinghen der maghen hebben en opt lichaem bleynen dese referen het Fenijn der Viperen.

Die schudden beuen conuulsie oock des mont kaken en Lippen ghetrocken worden gelijck oft sy lachten den Risus Sardonius en met lootverwige coleur schrickelijc int aensicht en met heete Cortsen dese hebben een fenijn der Scorpioenen.

Die ongedurich sijn loopē/ rasen datmē int bed niet hauden kan refereren het Fenij vā Tarantula oft oock van cicuta.

Die gene die slapende versmacht en bedwelmt ligghen / hebben het fenijn van Hyosciamus, mandragora en oock daer de natuerlijck wermte soo versmacht / dat der wtwendiger Partije versterbinghe en gangrena volght/die hebben het fenijn van de Padde/diehet hert geperst hebben drapinge in't hooft de oogen schrickelijc/droge tonge blauwe loot coleur hebben het Fenijn van Salamandra.

Die de Mage met onlijdelijc pijne in trect met swaerte bol en swillende sijn/ hebben het Fenijn van Aconitum die gheperstheyt worginge bringinge hebben/ghewicht inde Maghe kan bevinghe/ leelijcke bleecke coleur/hebben het fenijn vanden Fungen.

Andere die braecke en te kameren gaen hebben het fenijn van Arcenicum.

Oock is geseyt dat wt differente en contrary manier van cureren andere soorte van peste blijcken want gelijck daer vele pesten van stanck en quade reucken veroorsaeckt worden soo worden der vele met stanck en quade reucke geeureert ende genesen gelijck Folinus ende Quercetanus in het boeck der Peste het 6. Cappit. verhaelde dat de peste tot Calis met den grooten stanc vande droo-

gingbe

ginghe des harinckx dicwils verdrzeten is en in Torckijen oock in Sarmatia seet Alexander Benedictus de Peste geremedieert te sijn met doode honde en ander pzijen inde straete worpen om stanc te verwecken/tot welcke reden sommighe raden met schoen lappẽ oecderen te brzanden stinckende perfumen te maecken ende ooc raden dat den tijde van pest een yder een den reuck vande Priuaten soude smorghens ontfanghen.

Wt dese groote differentie der peste/ende contrariteijt der oorsake niet dan met groote subtijlheyt te onderbinden/die dã ooc soo veel der-hande remedie van differente en contrarie qualiteyt requireren/kunen allen Overicheyt en Magistrate mercken wat schadelijcke ja doodelijc faute is/tot de peste te cureren te hueren onghelecrde Idiote en Chijrurgyne die niet ghestudeert hebben en dat om ghelt te sparen/daer de peste de gheleerste subtijlste verstanden requireert eñ eruarenste Doctorẽ met alsulckẽ Chijrurgyn.

Hoemen dese besmettelijcke siecte voorcomen en af weren sal.

Alle preservatie en curatie bestaen in afweringe der oorsakẽ nam ablata causa tollitur effectus. eñ de eerste oorsake is dz wy Gods gramschap en Castijnisse met sondẽ op ons getrocken hebbẽ en soo de Heydene met offerhande heur goden meijnden te versoenen

en oock Galenus in sijn tractaet van sijn eyghen boecken see: door den Godt AEsculapius van een doodlijck Apostema ghenesen te sijn. Soo sullen wy met goet berau contritie aelmoesse/vasten/bidden en beternisse v. leuen caritatiue wercken Godt tot beran herticheyt versaken dat sijne Goddelijcke Majesteyt believe onser te ontfermen en sijne gemeriteerde kastijenisse van ons te nemen welcke de wijse god-vruchtige Magistrate publijckelijc sal commanderen dā alsoe te doē. En so betrouwēde opGodts genade en sullen ons niet van des donckere nachts vreese verschrickē noch vreesē de pijle die by den dach vliegen noch verveert sijn vande peste die in de duysternisse sweeft.

Publijcke des Magistraet devooren.

Alsoo tot dese tweede oorsaken welck sijn des locht infectie sal dē E. Magistraet met aduijs van hunne Doctoren inde Medicyne volgende de Experientie van Hippocrates die doen de peste van Æthiopia naer Griekelāt waeyēde was afweirde met grooet vierē te maeckē besonder aen die cartierē daer de Pestachtighe winden in-waeyden en door sulcke verlossinge die vā Athenen hē met een gaude statue vereerde/so salmēmeest in die plaetse daer die quade windēhercomē en daer sy vele geinfecteert heeft/'s smorgēs vroechē s'avonts als de son ōder gaet groote

vieren

pieren maken van eyken abeel of pijn-boo-
men Gentiana yreas worttele wijngaert ranke
geneuer roosemarijn savie/en laurierboomen
en van droge lauendel/Thijmis orego in seer
heete were salmen willige roose myrtus en
cypres boomen met oock sandel hout tormẽtil
wortelen branden.

Oock wort gepresen op alle cartieren ge-
schut of bussen sonder loot af te schieten.

Oock sal verboden worden alle comercie
met persoone wt geinfecteerde stede of lan-
den comende en van daer geẽ persoone noch
comenschap noch cleeren noch meubele sullẽ
laete comen/en oock salmen alle vremde be-
delaers weer naer hun landt senden.

Oock sullen verbieden alle weeke vruch-
ten cleyne Krieken/Aertbesien/Pruijmen/
Moerbesie/Krakebesie/Braembesie/ uyt-
genomen Pruijmen van Damast/Marinel
Krieken en Aelbesien die goet sijn men sal
oock Koncommeren verbieden.

Oock salmen verbieden Duijven wt te
laten vlieghen oock Hoendre/Katte/Verc-
kens/of Hondẽ wt den huyse te laten gaen.
Want Verckens/gansen/Hoendere/Conij-
nen sal commandere buyten of aen de joch-
tighe cartieren vande stadt te houden.

Sullen oock verboden worden vergarin-
ghe van dronckers inde Herberghe en ghe-
bruyck van badtstoue soo langhe de Peste
regneert.

Sal ghecommandeert worden dat elck sijn gote en strate ontrent sijn huyse of erue suyver houde/en sonder vuyle reucke/en men sal geen doode beeste/noch mesthoope op strate laten ligghen besonder de strate en gote ontrent de Vismert of Vlees-huys sal neersteliјck doen kuysen.

En oock sorge draghe dat de dooden diep begraven worden/op dat door den reghen de aerde vande lichame niet af en regene/oock salmen op de doode vande Pest kalck of by gebreck van kalc assen stroyen het welc men ooc op't stinckende velden daer doode langh gheleghen hebben doen sal/maer veel beter salmen daer strop ofte mutsaert doẽ in brant steken eñ dat ooc op morassẽ eñ vuyle riolẽ.

Maer voor al sal de Magistraet sorghe draghen van gheleerde en experte Doctoren te hebben die vroom van leven sijn eñ de stadt met eede verplicht welck alle siecke sullen ghehouden sijn te visiteren om te oordeele of sy geinfecteere sijn of niet/al eer de patiente heur sullen mogen begheuen onder eenige pestmeesters die de infectie in huys mochte brenghen/daer sy niet en was/of die van dẽ eet niet en sijn of daer toe vã s'Heere wegen niet geauthoriseert sijn/welck sullen gehoude sijn voor den vierden dach rapport te doen ofte de sieckte infectif is of niet want ondertusschen salt hem kleer openbaren

en/ofte ondertusschen sullen het beginnen-e fenijn inhibere/verwinnen dat het gheen est en worde.

Ende volgens der Polisijen wet datmen ie sekerlijckste betrauwen en geloove mach ie met pestachtige sieckte/en begrave noch ijcke gheen profijt doen kunnen.

Ende als het hier voore gebleecken heeft ot die groote onderscheede en cōtrarietepte er Peste/ van wat subtijle ondersukinghe ifficile kennis en iugement en perijckeloo-e wtgangh/ enskunstighe kure in dese siecte s/want hier de senteutie Hippocrates meest niliteert. Iudicium difficile, experientia fallax, occasio præceps. Soo dat dese sieckte de sub-tijlste verstande en meeste experientie requi-reert dat niet moghelijck is dat ignorantē ēn inexperte dese cure kunnen doen/daerom oock niet heur conscientie quijten die sulcke om ghelt/te sparen huren ghelijck alle wijse gesententieert hebbe/alsdan dat de E. Ma-gistraet die sijn conscientie begheert te quij-ten sullen daer toe heure gheleerde en exper-te Doctoren en daer beneffens ooc experte Chyrugijne die heur examen wel ghedaen hebben welck sy wel becomen sullen als zy die in vrijen tijt voorredelijcke prijs hueren met Obligatie en sekeringhe dat zy oock in alle infecte tijde trauwelijck dienen sullen.

Ende ghelijck men de gheinfecteerde per-soone

soone die in't huys niet geleghen is te blij-
ven sullen moeten tot Pest huyse of andere
plaetse ghedragen worden buyten der stadt
ofte minsten daer de gheburen gheen smet-
tinghe af kunnen crijghen.

Daer-om salmen Pest-huyse daer toe in
alle steden houde staen welc wel behoore nef-
fens loopende water te staen om de vuylic-
heyt daer deur af te laten drijven in aperte
plaetse aende wtsterste sijde vā de stadt daer
gheen huyse ontrent sijn in open locht ende
met drij plaetsē of camers de vensters na e
den Noorden oft Oostē de eerste plaetse om
suspecte in te logeren die men hoopt te ghe-
nesen eer het oprecht de pest wort.

De tweede plaets daer men de gheinfec-
teerde en oprechte pest hebbende lieden leg-
ghen sal/de derde plaets daerinē die begin-
nen te genesen doen sal op dat sy niet weder
op een nieu gheinfecteert soude worden.

De huysen daer de geinfecteerde persoo-
nen in sijn sullen/salmen met eē lat ofte met
een oude publijck teeken remarkeren en al
die de selue huyse wt oft in gaen sullen een
wit roeyken ofte ander teeken dragen inge-
lijckx oock de Pest-meesters en die de pest-
lieden draghen oft begrauen oock de schrob-
bers en schrobersen op datmense kennen en
schouwen mach.

De huyse daerde pestilentiale siecte gene-
sen

[...]en is en niemant ghestoruen is sullen twin=
[...]ich daghe ghesloten blijuen/maer daer ie=
[...]mant vande pest ghestorven is sullen veer=
[...]ich daghe ghesloten blijuen naer de doodt
[...]es leste ghestorve.

Maer de principaelste sorghe is vande
[...]uyse en meubele wel te kuyschen om dat=
[...]nen door sulcker onmaxem kuysen altoos de
[...]ieckte siet wedercomen. Daerom salmen
[...]ene vande Policye ordoneren die daer de
[...]ooghe op heeft en trouwe scroppers huere
[...]n doen de kuysingh op dese manieren doen
[...]ls den tijt gheexspireert is.

So salmen doen savonts de gheburen se=
[...]oen huyse van beyde sijden en over de deure
[...]eertien huyse woonende aduerteren dat sy
[...]f soo langhe buyte gaen en hunne vensters
[...]elder gaten goten en deuren sluyten so lan=
ghe de kuysinghe duert en savonts als de
kuysinghe ghedaen is salmen die gheburte
deure groote viere maken op de manier als
voorsz. is en smorgens vrwech weder en dat
eer sy die gaten openen en het stroy daer zy
mede de gaten ghestopt hebben sullen ver=
branden. Ende die scroppers sullen inveile
pampire meubele auschoene vodden lappen
stroo vande bedde en alle vuylicheyt dragen
op straet en branden.

En sullen voor eerst van boven onder het
dack beginnende tot beneden inde kelders
alles

alles wel kuysen/keeren en niet een spin-
webbe laten daer naer sullen alle vloere
balken/daken/muren/ ende alle hoeken
dege met siedende heet water oft beter n
heete loogh af wassende lijmighe cleefa
tighe hoe wel onsienelijcke besmethept w
die met cout water niet afgaen can ende d
twee of dry mael ende dien dach deure v
sters ope laten / maer savonts salmen in
besloten deure en vensters) inde vier hoec
vande camers oock int midde als het groo
Saletten sijn oock op de solders en kelde
op geloopende steene in ketele of beckens g
leet Asijn ghieten daer wijn-rupte / roo
roose/alsem/ verbene/roose marijn/thijmi
lauendel zedoart/angelica tormentil worte
Ireas lauwerier bladeren ghenever besie
in ghesoden sijn.

Om de voorschreve lijmachtige contagi
te dissoluere smilte om dat sy te beter soud
kunnen af ghewassen worden. Want de co
tagie is anders niet dan een vette lijmach
tighe senijninge clevende exhalatie oft up
dampingen upt den gheinfecteerde perso
in cleere meubele oft mueren ghetrocken e
aengedeeft oock salmen persumen en rook
maken met te branden geneuer besien/ Ba
kelaer/rompen van note muscaet/ Masticl
Wieroe/ storax/ Caneel/Naghelen sande
hout/ende dat eenige dage achter een te ver

nieu

tenwe ſmoꝛgens ſal de venſters open ſettē
aer de Nooꝛde/ niet naer de Suyde/of ooc
iet naer de ſijde daer noch quade ſiecte ſijn
ock is goet in alle hoecke van camers buſ-
rupt te onſteken met geſloten venſters en
eure/en nota datmen deſe diligentie in alle
laetſe vā t huys doē moet/ooc opde ſolders
n inde kelders/cū daer ſalmen eenige dage
oopen van levende kalck int middel vande
camers laten ligghen daer men water en
ſijn in gieten ſal altemets om den domp
in hooch te laten gaen daer men ten leſte de
mueren met bekalcken ſal en witten/ maer
erſt ſalmen het out gecalct afcrabbelē wāt
e beſmetheyt daer in blijft gelije-men leeſt
nden Bybel dat der leproſie beſmethz diep
nde muere ſat/ſoo dat met af-cappen oft af
cabben noch quaſtijck helpen koſt.

Oock ſal-men op de Plets en hove vier
nacken als vooꝛſchꝛeven is en pecktonnen
ꝛanden/deſe kuijſſinghe ſoo verfecktelijck
gedaen ſijnde ſal geen ſoꝛghe ſijn van weder
e comen beſonder ſoo Stoelen / Bancken/
Schrappraeyē/Tafels/Ten/Ketels/Pot-
en/Pannen/Pangels/ in ſomma alle meu-
vels op ghelijcke maniere met heet water
maer meer pꝛijſe ic heete Looge ſōmige pꝛij
en ſout water vooꝛ die aen de Zee woonen
choon wtghewaſſen woꝛt en daer naer met
out Water.

Maer stoff oft cleeren die alsulcken was-singhe niet verdraghe kunnen als Satijn/ Armesijde/Damast/Flueel/Pluys/Bont/ salmen in schoon doecken ghevanden vier daghe onder sant begraven laten oft onder de aerde legghen sorghe draghende dat sy niet nat en worde daerom dat in gaelderyi of open schuere gedaen can worden: En dan salmens wel wt clappen en alle vuylicheyt af keren ende dan perfumerē met den voor-schreven domp van Asijn op cruyde ghesoden ofte den roock vande voorschreven spe-cie daer naer salmense in locht wint en Son late hangē cenige dage voor het gebruyckē.

Der Bedde pluymen salmen wt schud-den en inde Son laten verweren onder-tus-schen salmen de Tijcken als voorschreven is wassen in heete Looghe en schoon maken.

Desgheltijckx de wollen Matrassen sal-men herkaerden ende her-wassen met heete Looge en inde Son bleycken en verweeren eermense weder in de gecuyste en gewassen tijcken doet.

Van de rijcke sullen de pluymen en bed daer pestachtighe op-ghestorven sijn lieven branden als weder op slapen.

Ick recommandere dese kuysinge neerste-lijc en perfectelijc te doē eer-mense vercoop of weder besicht/op datter geen meerder in-fectie iteratívelijck door veroorsaect wort

Hoe

Hoe een yder sijn eyghen persoon huys en huysghesin preserveren sal.

Den sekersten ende besten raet heeft hen seer gheexperimenteerde Rasis in drij woorde begrepe ras, vetre, spade, dat is vliet seer ras de geinfecteerde plaets soo wel en soo ras dat gij geen infectie in u cleederen meubelen of persoon mede draecht/vliet soo vere dat u de pestachtihe locht niet volghen kan/komt soo spaede weder datter geen besmettinghe meer overgebleven can sijn.

Maer soo een yder niet ghelegben en is sijn woon-plaetse te verlaeten ende ooc wel sonder ons wete en teghen onse wille ons rescontreren besmettelijcke occasie daerom sal een yder sijnen Doctor ontbieden om naer gelegentheyt sijns natuere sijn lichaē te suyveren met purgatien ende laeten soo hij plethorijck is om quijt te worden alle weecke corruptibile humeuren daer de pest licht haer plaets soude kunnē innemen ofte oock wel selve tot fenijnige qualiteyt soude kunnen verrotten daerom om sijn lichaem suyver te conserveren naer de voorschreven latinghen purgaci sal ten acht daghe eens oft veerthien daghen eens meest met de breeckende mane nemen dese pillen een/drij seven/negen naer dat hy veele werckinghe

requireert en dat smorghens nuchteren oft savonts een ure voor een lochte maeltyt sā daer moghen met wt-gaen / sal alleen obserbere dat het eerst daer naer te nemē sy lepel spyse en werm / het sy brocch of spade / ende op dien dach sal hem myden van groeve rouwe spyse en van excessen te doen.

De vrou persoonen sullen op de daghen van haer maent dese pillen niet nemen.

Pillen preseruatief.

Recp. Aloes. lucidæ succo rosar. præparatę vn. ii. myrrhę selectæ onc. i. boli armeni, rad Zedoariæ an. ʒ 2. croci oriental onc. S. cum syrupo succi citri q. S. Misce fiat massa pilularum.

Daer naer sal sijn gesuyvert lichaem soo versterckten en confoorteeren met goede manier van leven ende autidotale bezoarticke remedien dat het alle infectie wederstaen kan ende geen ontfangen ghelijck den Coninck Mithridates die sijn selven met sijn conserven soo teghen het fenijn ghewapent hadde dat doen hy selver wilden sich selven niet vergeven kost / daerom sal alle morgen nuchteren een castani groot nemen van dese conserve preservatief der Doctoren van Antwerpen.

Recp.

Recep. Pul. rad tormentillæ, diptamni an. onc. 1 ãgelicæ, petasitidos, Zedoariæ an. onc. 5. scabiosæ, gentianę, scordij, pimpinellę an. ʒ1. croc orientalis ons. 5. sem citri, cardui benedicti, acetosæ an. ʒ1. lapidis bezoattici occidentalis ʒ. 2. coralli rubri pręparati, cornu cerui vsti, spodij. trochiscorde camphora, an. ʒ1. boli armeni terræ sigillatæ an. ʒ. 2. cinnomomi ʒ1. 5. cum syrupo decoct. scorsionerę scordij, scabiosæ, pimpinellæ. rad tormentillæ, diptamni, card benedict. q. s. fiat electuarium.

Ofte oock dese andere van minder prijsse maer niet van minder deuchden die ick seer goet bevonden hebbe.

Recp. Nucum iuglandium no. 20. ficuum pinguium no. 20. rad. tormentillę, Zedorię, pimpinellę, baccar. lauri an. ʒ2. cortic. citri conditi 6. macis inaceto pptæ ʒ2. fol. rutæ, scabiosę scordii an. ʒ1. flor. borag. pi. corru cerui ppti terræ sigillatę an. ʒ2. myrrhæ electę, croci an. 1. syropi limom q. s. misce fiat Electuarium.

Maer gelijck elck mensch van verscheyde natuere is soo sal dese preservatieue met het van sijne Medecijn naer sijn natuer laeten accomoderen als oock de voorschreven Pillen die voor persoonen die de speeue hebbe den Aloë niet seer goet is oft oock

vrouwe die groot gaen / die sullen mogh
nemen een paer once Conserve van provi
ci-roosen/ofte ooch wel dit poeder / n
Wey ofte hamele-sop.

Recp. Cremoris tartari albi, fol. senę munda
an. ʒ i, rabarbari electi ʒ ʒ. spec. diarhod aba
gr. x. misce fiat puluis.

Hier van moghen kinderen van 12. J
ren de helft / die van 6. Jaere het vier
deel nemen om te purgeren / maer om
conserueren / die niet gerne conserve nem
sullen dit poeder Præseruatief moghen in
placts nemen.

Recp. Cornu cerui ppti terræ sigillatæ, rad. Z
doariæ sem. cardui benedicti an. ʒ ʒ. sem. ru
croci, fol. scordei gr. xv. misce fiat puluis. c
piant in iulepo rosato.

Voor Mans persoonen machmen da
Species leticantis Galeni een scrupel t
doen/hier van moghen de kinderen van 1
Jaren de helft nemen die van 6. Jare h
vierendeel is ooch goet teghen de wormer

De Rijcke moghen de helft van dit po
der nemen met dit costelijck poeder.

Recp. Lapidis bezoartici occidentalis, smarag
dorum Hiacinthr. spec. diamargariti frigid. an
gr. xii. misce. Arm

Arme Lieden sullen niet min wel varen met het Preservatief vā Mithridates, neemt vijf bladeren Wijn-ruyt/seven Asen gehert saut / met een Vyghen en een Ocker Note morgens nuchteren te nemen/oock salmen moghen in plaets van al dat nemen eenen Roomer van dit Ipocras.

Recp. Aq. stillatiriæ corricum citri sesqui libra aq. rosatæ Cinamomi., syripi limonum, granatorum an. vnc.i. acidi vitrioli ʒ5. cui potest aliquando addi aq. Theriacalis ʒ2. misce.

Voorders is van noode dese Cordiale poederen in roode Chermesijne Taffa tot eenen schilt voort Herte genadet te dragen.

Recp. Radic. zedoariæ, angelicæ, petasitidos, cinamomi cariophillor. croci, sandali citrin. cardamomi, granorum paradisi, ligni aloes an. ʒ1 corticis citri sicci ʒii. flor. rosar. rubear. rosmarini, scordii, melissæ, rutæ an. ʒ5. trochiscorū de campho, scrup. i. misce fiat puluis, sedpro viris adde galliæ & aliptæ muscatæ an. scrup. 5. misce.

Maer de compositie of pasta opt hert te draghen die D. Senartus van drooge padde/ Arsenicum met cordiale Poedere ghemengelt ofte oock quicksilver in hasenote om dat sy fenijnich en sorghelijck sijn nopt en

heb-

hebbe ick geexperimenteert maer in plaet
van die hebbe altoos eene Hiacinth stee
orientael gherade te draghen ende men sa
mde hant draghen riekende Ballen op des
manier ghemaeckt.

Recp. Ladani puri ℥ß. rad. Zedoarię, ireos flo
rentiæ, corticis citri, arancior. an. ℥i. ligni alo
es, storacis myrrhæ, benyoin nucis muscatæ, ca
phoræ, cinamomi, cariophillor. croci orietali
succini flor. rosar. rubear lauendulæ an. ℨß.
misce cum mucagine gummi traganti aqua &
aceto rosato an. q. s. pr. æq. soluti, & parum
arbonis salicis fiat pila.

Oock machmen in ghegaette balleken s
dragen spongie met dese asijn welc men om-
trent besmette plaetse comende mach in de
mont nemen/en onder den neuse strijken.

Recp. Pul. Rosar. rubear. corticis citri, rad. Ze-
doariæ, ireos, sem. iuniperi An. ℨß. flor. calen-
dulæ, borag. scabios scordij, card. bened. ana.
p. i. puluerata infunde in aceti rosati aut calen-
dul. l. ii. in qua dissolue theriaces, mithridati
an. vnc. s. adde pul. cimmamomi, scrup. ii. ca-
phoræ ℨs. misce.

Ende sal oock onder volck comende al-
toos den wortel van Zedoart inden mondt
knappen / of ooc Citroen schellen. En sal
de

de ses regulen der ghesontheyt volghen op dese manier voor eerst/ sal vrolijck ghestilt van ghemoet sijn vlieden gramschap droefheydt maer besonder verschricthyt of vreese voor de sieckte.

Ten tweede so de infectie van bovē inde locht is/ sal om leech woone ia in kelders waer soo de infectie van beneden compt sal om hooch woone ende deure en vensters naer de gheinfecteerde plaetse en naer het Suyde toe houden maer die naer den Oosten en Noordē of naer de vrije goede plaets open doen/ sal sijn camers perfumeuren daghelijckx op de manier als voorschreven is ende dese perfum kers kens daer in onstekē smorghens en savonts ofte als hy daer in blijft.

Recp. Ladani, Styracis benzoin an. ℥i. myrrhæ, Thuris an. ℥ii. rad. angelicæ ℥ß. granor. Iuniperi ℥ii. Therebinthinæ ℥iii. pul. cariophillorum ℥ii. Carbonis Tiliæ q.s. misce cum mucagine gummi traganti solūti aq. rosar. Fiant candelæ.

Op den selue tijt sal oock moghen groote Eyken vieren maken daermen roosmarijn/ boomen/ Lauwerier-boomen/ Savie / Lavendel/ Cypres-boom/ in worpen sal en

oock

oock ieneber besien en dat in de winter/ maer in heet weder sal slapelakens inde ca-mer hanghen nat ghemaeckt met kout re-ghen water met Asijn en Roose-water ge-menght ja ooc gruen willige/ wyngaert bla-deren/roose/ plompen en andere gruen inde camer strooyen/ ende sal mateltijck exerciti doen voor den eten maer niet mynnakē noch sich verhitten.

Sal make alle dage kamergangh te heb-ben/by foute van die sal de voorsz. pille oft poeder nemē of suppositorie of clisteri maer veel beter besighen laxatiue spijse als sop daer Sulker/ endyvie/ Violetten/malue in ghesoden sijn/ghestoefde Pruymen/Coren-te/Appele/Rape/ in't eerst vande maeltijt. Sal hem wachten van Melck/Koolen/Cō-commere/Erten/Boonen/maer sal besighen ghesode ciechorey wortele of kruyt. Endy-vie/ Kappers voor salaet met goede Wijn Asijn en Olie.

Sal meest ghebraden eten van Visch oft Vleesch en meest met Verduys en wijn A-sijn maer Aelbesie/Citroene/ Araniappel/ Berberis sijn goet/morwe eyere sijn goet sal hem wachten van exces in eten of drinc-ken en sal smorgens ambijten/snoenens een liberale en savonts een sobere maeltijt hou den/en in't lest vande maeltijt geconfijte ci-troenen schelle besighen of Aranischellen

goet

gaerdt terwe broodt oft witte broodt niet weynich sout.

Maer sal hem wachten van speceryen van beulinghen/saucise/Verckens vleesch/ajuyn/koole.

Sal drincken middel bier waer op sal gedrooghde aranie schelle doen een pont voor een ton/oock mach altemets eene roomer wijn drincken of twee maer geen dry maer een yder sal makē te hebbe dit preservatief bier om smorgens ten ontbijt of snoenens in eerst vande maeltijt eene groote dronck af te nemen aldus ghemaeckt/neemt drooghe aranie schellen een pont/ carduus benedictus cruyt schabiose/scordium vā elcx een hantvol een halve hantvol alsem wel kleyn ghesneden in een schoon stramijne sacrken toeghebonden op een tonne middel bier te doen dat wel ghesoden is met tarwe eui/mant en hoppe/en sal noot besigen water dat langhe ghestaen heeft maer altoos versch ghepnt of ghehaelt; als de locht gheinfecteert is van boue/soo wort het regenwater niet ghepresen alsdan fonteynwater en putwater sijn de beste:

Als de infectie van beneden komt sal gheen wateren wt de grachten besighen oft van Rivieren daer doode Visschen in dryven ofte die vuyl sijn/dan Fonteyn water/

Put-water/ ende van oock Reghen-water als de locht niet geinfecteert is.

Ende men sal in Pestachtighe saysoen gheen wolle/ bonte vaye oft pluysse cleeren draghen oft met catoen ghevoedeert maer torch grof greyn/ Satijn/ Tolet/ Armesijde Rijsels/ Spaensche Leere/ Baracaen/ en Bockerael/ voor arme lieden/ ghecalandert Lywaet.

En sal dickwils Cleere en Lywaet verandere en sijn lywaet en Cleere in Cypresse kisten legghen oft by ghebreeck van dien de kiste perfumere ten 9. daghe eens met den voorschreven Asijn op cruydere ghesoden ende sal tusschen sijn Cleere en Lywaet inde kist legghe dese cruyden in stromijne Sarkens ghenadet.

Recp. Bloemen van violettē, roode roosen, lavēdel, nymphea, consili de greyn, basilicū, ienoffelē, wynruyte, roosemaryn, vā elcx eē hātvol, sandel hout, schelle van citroeneu, ereos wortel vā elckx een loot cruynagele, foeli Asa dulcis van elckx een half loot onder een ghemengelt.

Hoe-

Hoemen de Peste cureren sal.

Comende tot de curatie valt voor eerste
e consideceren de fameuse questie ofte men
nde Peste puergere ofte Laeten moet ghe-
ickmen in vele sieckte ghewent is te doen
ier op in cort antwoorde / alsoo de Peste
oor sich selve als Peste anders gheen oor-
ake en heeft als eene fenijnighe bedeckte
ualiteyt / en want alle remedie principael
ot de oorsake ghedierigeert moet worden
oo/als pest en requireertse sy gheen andere
emedie als sijn eygen Antidotale Mede-
ijne tot de qualiteyt vant fenijn geappro-
rieert om de qualiteyt te verandere/verbe-
eren en het fenijn te niet te doen/en om dat
ls de selve fenijnichz deur adem halē inge-
rocken en deur sweete gate ingheeropen
s soo en can van laten niet anders volgen
an dat het bloet welck noch tot een schilt
iende/van het herte ghetrocken worde eñ
at door de aderen geopent en geleecht sijn-
e als door gheopende passagien het fenijn
e lichter aent herte arrivere.

En soo geene purgatie de fenijnige qua-
iteyt mede leydē can/soo canse het lichaem

ydel maken dat het fenijn te lichter inne-
worden cruypen kan en debiliteren de natu-
re soo datse het fenijn te minder wederstaen
kan ende daer deur het selve fenijn inne-
waerts getrocken wort dat door wtloopin-
ge des huyts ende sweetgaten wtgedreven
moet worde met des fenijns toegeeygend
Alexipharmacum ghelijck Hippocrates see
quo natura vergit eo dirigenda curatio.

Want des peste fenijn soo het meest van
buyten aenkompt soo wort het vande na-
tuer weder wtwaerts ghedreuen door plac-
ken/bleynen/puysten/carbunckelen en glā-
duleuse geswillē besonder der dry emuncto-
ria als achter de ooren met Parotides / on-
der de Oxelen ende inde Eechenisse met
Bubones / welcke al door contrarie in-
te ecken des laten en purgeren belet soud
worden/maer met sweeten bussen vesicato-
rio en treckplaesters gheholpen wort.

Ende ooc hebbe dickwils gheobserveert
dat int eerste door suspicie van Peste der
patient antidotale remedie ghegheuen had-
de daer mede so beterde dat andere naer by
comende niet gheloofde dat pest was en soo
tot purgeren of laten comende den patient
subiet verviel en quam te sterve/ia oock in
sommige excessiue fenijnige cortse de Cly-
stere altemets schade doen.

Welcke

Welcke opinie ghekonfirmeert hebben vele hooch gheleerde en tot den onderdom gheexperimenteerde Doctoren als in Italien Fallopius seggende dat alle die ghene die van 1534. tot 1530. ghelaten wierden in de Peste meest stierven en Quercetanus die doẽ het Pestilentiael Pleuris regneerde in Lemoesie en Marchia in Vrancrijck om de pijne inde sijde heur vele dede laten die meest al stieruẽ/en die andere die sonder laten heu r behilpen met andidotale remedie meest ghenasen/oock Ambrosius Pareus/seet selver bevonden en verstaen te hebben van vele practisijne van sijne tijt dat sonder laten meer ghenasen als met laten. So ooc opineren den der drij keysers Doctoor Crato en Bauhinus/Conradus Gesnerus/Senertus.in Duytslandt/en Forestus in Nederlandt/waer mede ick volghende mijne observatie vã 35.iare practijke. In dese koele landen mijne opinie mede confirmere/hoe wel sommighe daer-en-teghen raden/als Mercatus Ingrafsias Frisimelga, Septalius, Valescus de Taranta alle hooch gheleerde doctoren van Spanien oft Italien, daerom concludere int generael het laten en purgerẽ te sijn ongheraden in alle Peste die van geinfecteerde lochte en van wtwendighe contagie of smet in of aenghetrocken is en die in dieren tijt van quaet vuitsel compt/en in

persoonen die niet plethoriick of humorael[...]
sijn en in die Peste die sonder cortse is/en in
du wtgeslage sijn met eenige placken/Pup[...]
sten/bleijnen Anthrax/clieractige geswil[...]
len ende die 24. uren gheduert heeft vind[...]
niet goet het laten.

Maer alleen is het laten en purgeren
noodich in die ghene die Pest hebben door
rottinge van te vele bloedt inwendich inde
adere/welck rot/om datter meerder is als
de natuerlijcke wermte can governeren en
dan behoort het binnen de 24 ure ghedaen
te worden/insghelijcks oock te oordeele val[...]
vande purgatie/te weten als daer soo vele
humeure of bloet is dat die menichte deur
de Peste onsteken met de Theriacale reme-
die noch meer soude ontsteken worde/maer
alst maer pestilentiale cortse sijn sonder op-
prechte Peste dan mach het laten gheschie-
den tot het eynde van den derden dach ghe-
lijck Francastorius sect. Daerom in mijne
Preservatiue doctrine wel gherade hebbe/
de Plethorijcke en cacochimie persoone te
laten en purgheren tot preservatie op dat sy
de Peste of ander siecte niet crijghen soude
ofte ghecreghen hebbende te lichter soude
ghenesen.

En[...]

En raede het laeten niet te institueren dan met raet van eenen gheleerden ende gheexperimenteerde Doctoor/ die alle dese subtijle nootelijcke ghelegthentheydt onderscheyden can gelijck wel J. Ph. Ingrassias seyt soo daer gheen indicie is van clieracthighe gheswillen noch bleynen / petechie/placken/ pepercorē oft anthrace wtwaerts comende/ ende daer alleen corts is met hitte gheperstheyt op de borst/ en pijn aen't herte / maghe ende swaerte oft pijn int hooft / roodicheydt inde ooghe en den patient sterck is / en geen andere conditie ter contrarie heeft / soo sal laeten naer dat des persoons abondancie requireert ende dat int beginsel des sieckte. Maer sal eerst camer-ganck maecken met een clisterie / ende als die heur werck ghedaen heeft/gheven den patient een half ure voor het laeten eene antidotale remedie van fijnen Bolus ofte rechte terra sigillata oft confectie van hiacinte met water van Scabiosa roose-water en weynich roosen-azijn om sijnen gheest te versterecken/ ende te debiliteren en bedwinghen de fenijnighe qualiteyt dat het niet inwaerts en treckt op dat deur laeten allen de quade fenijnigheyt uytghedreven worden /ende dat de natuere sijne eyghen goeden gheest en bloet conservere/ En corts naer het laeten salmen den patient weder een weynich van de voorseyde anti-

votale remedie geven met sap van Citroene oft met eenighe water oft decoctie tot die occasie toe gheeyghent.

Ende oock salmen als dan op het herte en beyde de polsen strijcken de olie van Mathiolus oft vandē grand duca vā Florence/ oft olie van Scorpioenen aldus ghemaeckt.

℞. Olei Scorpionum L. 1. pul. summitatum cornu cerui, diptamni albi, Zedoariæ, corticis citri, cinamomi, fol. Scordij, rosar. rubear an. ℨi. croci ℨs. caphoræ gr. xiii. theriaces venetæ ℨi. aquæ vitæ iuniperinæ vncias tres misce in phiala bene obturata pone ad solem.

Dese olie salmen oock wel ghebruycken strijckende op alle de polsen/ hert / en onder de neuse alsmen in quade locht moet gaen ofte oock alsmen met de peste bevangen is.

Ende al hoe wel in dese voorseyde occasie met dese voorseyde diligentie het laetē mach gedaen worden/ soo en salt naer dē tweeden oft altoos op den vierden dach noch naer niet gheschieden/om dat die rottinghe dan tot te groote fenijnicheyt excedeert : ende Ad magis vrgens dirigenda curatio , en dan het fenijn dwinght meer als de abundancie / ende oock de abundancie en constitueert geen peste/ maer het fenijn / daerom hier de sententie Hyppocratis seer ghevolcht moet worden: Si quid mouendum videtur in principio moue.

Ende

Ende als yemant de peste hadde creghen die de maghe vervuylt en overladen hadden en heel verstopt was / soo dat de crachte der antidotale remedie door de menichte der quade humeuren mochte versmachten/ofte belet worden dat de selve cordiale crachte niet inwaerts soude connen trecken / om het fenijn te weeren/soo sal hy in principio principiante een soete niet scherpe purgatie in nemen ghelijck onder half once Manna met een once syrope van roose laxatief ende decoctie van Tamarinde drij once seffens onder een ghemenght / maer vele beter met vitrioli romani ppti. 3i. oft ghelijck Follinus wt Mathiolus verhaelt van de Bohemsche Peste daer sy moeste braeckdranck nemen. Ende Joannis Thomas de Porcellis seyt dat de peste van 1564. in Arragon met braecken moest ghenesen / om dat sy procedeerde van verdorve Gallen wt het Gal-blaesken opwaert ghedreven/ waer toe Follinus een goede vomitoriũ stelt.

℞. Vitri Antimonij subtilissime triti, Aceti distillati Theriaces ana 3ii. nucis muscatæ, masticis cortic arantij, coralli rubri ppti, Cariophilor. sem. Fæniculi, coriandri ppti. an. 3i. cum miua citoniorum fiat massa acurate mixta dosis à scrupulo medio ad vnum.

Alsoo dan yemant gheinfecteert zijnde/ sal terstout de eerste ure sonder beyde eer het

fenijn inwaerts treckt des fenijns teghen Medecijne nemen / en by een groot eyken vier sitte daer men Jenever besien in werpē mach / oock Roosen-marijn oft Laurier-houdt / oft veel beter in een wel geviert bedde leggē wel gedeckt / met heete servettē aende voeten en handen hem stercklijck tot sweetē begevende / mach een heete houte stove oft flessche met heet water aende voeten setten om te beter tot sweeten te comen. Want eenighe ure te verliesen eer sy beginnen remedie te doen / doet vele haer leven verliesen / de natuer van het fenijn verrast wordende / want hier is de occasie rasch voor-by vlieghende / ende ghelijck inde oorloghe soo machmen in dese sieckte niet een faute doen.

En soo wel ghesweedt hebbende sal alle zijn lijwaet veranderen / hemde ende slaeplakenen t'elcken versch nemen / maer wel gheviert en soo het naer die voorseyde cruyden rieckt sal beter zijn / oock dat lijwaet dat in een cypresse kist leet gesonden geur geeft.

De beste remedie is voor die heet van natuere en colerijck zijn en de sieckte met heet fenijn hebbē te nemē confectie van Hiacinthe Diascordij van elckx een Dragma Trochiscen van Camphora een half dragma / eene roomer sulcker water / een once syrope van Limoenen vijf druppelen Olie van Solfer en soo vele van Vitrioel onder een ghemengelt / en

sul-

sullen Salprunellæ inde mont nemē/ oock het selve breken in Scorsionera water en met syrope van Limoenen drincken.

Maer die koel Phlegmatick oft melancholijck van complexie zijn en de sieckte sonder hitte ghevoelen / sullen nemen Mithridatum onder half dragma / een dragma oude Triakel / een once water van Cardus benedictus met seven druppelen Olie van Solfer / maer die de loop daer by heeft sullen een dragma nieuwen Veneetschen Driakel nemen met een half dragma Terra Sigillata en twee scrupele van het gulden en in pimpinel water dry oncē / en een once syrope van Granate. Maer die slaepen en bedwelmptheyt hebben / sullen nemen twee dragma Driakel water / een dragma Mithridaet / seven druppelen Olie van Solpher / dry once water van Scabiose / een once syrope van Limoenen.

Van die raesen en phrenetick zijn en ongheduerich die sullen nemen nieuwen Driakel een dragma / seven asen Laudanum Theophrasti dry once roy colle-bloem water / een halve once syrope van colle bloemen / maer dese voorsz remedie salmen naer de jaren eñ stercktе des patients meerderē oft minderē / eñ dat voor Heeren en Princen geordonneert wordt Lapis Bezoart, Amarauden, Hiacinthen, eenhore / Peerle / gaut / rade wel die Amuleta

die bedeckte crachte hebben te nemen / maer niet alleen te betrouwen maer te besighen ghemenght met eenighe vande andere voorseyt die openbaere cracht hebben oft eenighe ure naer de andere te nemen / oft het ghebiel dat den patient de remedie over-gaff / soo sal de selve weder in geven / oft in ander forme als conserve oft pillen doen slicken / soo langhe tot dat hyse in houdt / eñ oft hy op geen manier in en hiel / soo salmen een loose busse op de maghe setten / en is niet genoech twee-mael daechs die in te geuen maer vier-mael daechs als smorghens ten vier uren / ten thien uren / naer noen ten vier oft ten vijf uren / en oock wel savonts ten thien uren noch eens tot dat het fenijn verwonnen is / welck dickwils den derden dach gheschiet met alsulcke voorseyde diligentie / dat den patient als dan niet en ghelooft dat hy de sieckte ghehadt heeft.

Waer wt dickwils procedeert dat den Medicijn voor zijn diligentie / trouherticheyt / konste eñ deucht van ondanckbare en onverstandige menschen / niet naer sijn merite ghelooont / maer ter contrarie noch gheblammeert wort / wāt sulcke ombeleefthept my dickwils te voren comen is / als sy rasch gheholpen waren / seyde gheen quade sieckte ghehadt te hebben / oock als sy begosten te beteren niet en begeerde te continueren de re-

medsie/dat sy weder verargerden/ende als sy deur haere eyghe faute quame te sterven den Medicijn geblameert wiert/ als oft de faute die sy gecommitteert hadde des Medicijns schult was.

Alsoo dat ick niemant raede die niet daer toe gegagieert is en die by sijn practijcke moet leven/ sulcke cure met perijckel van zijn leven en verliesinge van practijcke by andere diet vernemen te aenveerden.

Voorders als de Peste tot wtslach van placken/ pepercoren oft bleynen hem begeeft/ ende oock in andere Peste soo is van noode naer dat den patient van jaere/ jonck oft oudt is/ sanguyn sterck oft weeck is/ bussen op den rugghe/en op de braeyen meest/te setten in de abundante persoonen/ met groote diepe scarificatie en vele vlam bloet wt te trecken gelijck Galenus geluckich dede inde Pest vā Asie oock doen hy sich selve genas/in teere die niet bloetrijck zijn met cleyne ghepickeerde Bussen salmen het fenijn vā inwaerts van't hert wtwaerts trecken sonder verliesinghe vanden gheest/ en crachten die met de busse niet wt comen als sy wel met laten doen/ende in heele teere machmen loose bussen setten.

Daer by salmen niet versuymen groote bleynen te trecken: die gheprezen sijn van Oribasius, Iacobus de Partibus, Follinus,

boven den elle-boghe binnen den arm aen beyde zijde/ en oock op beyde de beenen een handt breedt boven de slincke knie eñ de andere een handt breedt onder de rechte knie schijve / men sal die open houden met de plaester Dropax Aetij, Diachylum metter gommen ofte roode kool blaederen en soo langhe open houden dat daer gheen sorghe meer en is van inwendich fenijn. Het Vesicatorium salmen aldus maecken van Spaensche vliegen die Follinus wt Hippocrates seyt teghen het fenijn cracht te hebben. ℞. pul. cantharidum ʒiii. Fermenti acris ʒvi. aq. vitæ tantillum misce fiat pasta.

Maer de carbunckelen op't Grieck Antrax ghenoempt salmen oock diep scharificeren/ ende men sal daer over oft op setten bussen en trecken het fenijn wtwaert ende dan daer op legge de plaester vā Diachylum met gomme een once/ een half once salf van Basilicum, Euphorbium gepulveriseert eē dragma met wat Olie van Scorpioene gheincorporeert.

Oft men sal dit Cataplasma maken.

Neempt eene groote aiuyn een half loot loock/samen onder de assen gebraden en laet stooten in eenen mortier met dry vijghen cleyn ghesneden Theriacæ en Mithridaet van elcx een dragma/ghestooten Mostaert-saet en druyven mest van elcx een half loot / en

vette

vette heef deech/vier scrupele sofferaē/ ander half dragma Veneetsche seep met Olie van Scorpioenen onder eē te mengē tot een pap.

Op de selve maniere salmen oock pest-achtige cliere als achter de oore parotides/onder de oxelen / en inde eechenisse bubones cureren/ behalven dat men die wel corrosijve mach eer sy rijp zijn.

En de Esschaer salmen moghen doen vallen met seep en Basilicum van elcx even vele onder een ghemengelt oft met eenen doyer van een ey/ verkens liese en lijnsaet meel op een kool-bladt tot een pap gheappliceert.

Is oock goet ghevonden gheweest by Boeren-meesters een handt breedt boven beyde de knie binnē beens daermen de fistel maeckt / het vel by een ghenepen op te heffen en met een lancet te perceren en daer den wortele van elleborus in te steken om het vier nederwaerts te trecken welck my vercleert hebbe dicwils goet succes af gehadt te hebben dan daer boven overghelept Basilicum salve en den voorsz wortel met de selve bestreeckē/welcke cure al is sy pijnelijck nochtans is nootelijck / besonder voor eerbaer vrou persoonen om te beletten dat daer geen gheswillen inde eechenisse en comen / en die daer sijn nederwaerts te trecken oft haer fenijn te diverteren/ van sulcke zeyt: Ouidius,
Vt corpus redimas ferrum patieris & ignes.

Dieta oft manier van leuen inde curatie des Pest.

SOo salmẽ voor eerst een bequaeme locht makẽ inde camer welck vele importeert/ om dat den patiente naer den adem hijgen/ daerom als sy heet en vlammich is salmẽ de camers behanghen met slaep-lakens nat ghemaeckt in reghen-water daer azijn en roose-water in ghemenghelt is/men sal met wijngaert bladeren en willighe tacken het bedde besteken/ ende stroeyen in de camer bloemen van violette/roose/plompen. Oock salmen goet vier maeckẽ als daer geen groote hitte is van eycken houdt/ met Roosenmarijn/Rooselaer/Laurier boome/ Savie/ ende Thymus boomen/Wijngaert rancken ende Genever besien.

Men sal de vensters dickwils naer den Oosten en Noorden open doen / om de quade locht uyt te laten ende goede in te laten rijcke lieden sullen dickwils van camer veranderen en oock dickwils vã dec sel/bedde/ slaeplakens en hemden/dese sullen wel rieckende sijn als voorseyt is; en inde camer salmen te vorẽ goede Cordiale reuck makẽ.

Men sal den patient noyt ouer de ses oft seuen uren laten slaepen om dat het fenijn deurden slaep niet te seer inwaerts trecken soude/en oock niet te veel laten waken wãt daer deur soude de cracht verliesen.

Men

Men sal dē patient naer de leere van Galenus dickwils en substancieus voetsel gevē als goet sop van eenen capuyn met hamele vlees ghesoden met sulker / en dyne Pimpinel Bernagie Bugiosse Scorstonera ofte oock goede Colyse van Spire van capuyne of patrijse met ghepelde soete amandelen en pignele / en sal in alle spijse besighen Citroen / Araniappel / aelbesien / Granaet appele / Berberis / Verjuys / Wijn-azijn / Roose water en azijn van Gaudt-bloemen oft Roosen-azijn / oock sal consumate besigen van Capuynen / Kalf-vleesch op dese manier ghemaeckt.

℞. Caponē mundatū ab interaneis plumis Capite, pedibus, pelle & pinguedine, & carnis cruris vituli sine osse pinguedine sesqui libra, minutim secta indantur in amphorā fictilem intus plombatam angusti oris cum aq. rosa L. 5. pyri-citonei à seminibus & cortice mundati minutim secti nº. 1. Fol. auri nº. v. in orificio impende corticis citri recentis ℥iii. cinamomi ℥ii. cum filo rubro chermesino tunc bulliat obturato orificio vasis cum luto sapientiæ in balneo Mariæ ad octo horas, tunc expressum ius seruetur in pelui munda & ornetur cum foliis auri.

Hier van sal men 's noenens / 's avonts / 's morghens t'elcken een paer lepelen oft drij nemē / met wat sop daer 't voors. citroen sop oft veriuys in gedaen is / eñ in dese siecte sal men

mē soo niet de leere vā Hippocrates volg[illegible]
die seyt: in vigore tenui victu vtendum, ma[illegible]
meer die van Galenus die seyt: sæpe pauca [illegible]
bona danda, segghende: nec euadebant qua[illegible]
qui sibi vim faciebant vt ederent, dat is dick[illegible]
wils/ substancieus voetsel te geven/ ma[illegible]
sy en ghenasen niet dan die haer selven ghe[illegible]
welt deden om te eten/ de rijcke moghen i[illegible]
alle spijse en dranck quinte essentie van peer[illegible]
len en corael doen/ sal drincken cleyn ghe[illegible]
soden bier/met hertshoren en syrope van Li[illegible]
moenen/altemets machmē daer cleyne wijn[illegible]
by doen/ maer beter sal drincken water ge[illegible]
soden dry pinten tot op eenen pot met sul[illegible]
ker wortelen en Scorsionera wortelen van[illegible]
elckx een once/ een vierendeel loots Caneel/
int leste by doende/eñ een loot Citroen schel-
len/ men sal het soet maken met een once
syrope van Limoenen/ oft van Granaten
en roose-water/ men mach in elck ghelas
doen vijf druppelen Olie van vitrioel oft
solpher.

Maniere

Manier hoe de Biecht-Vaders Medecijnen en andere adsistenten by de geinfecteerde persoonen converserende haer sullen preserueren.

Sy sullen voor eerst haer lichaem suyveren ghelijck inde preservatie geseyt is/ en daghelijcx antidotale preservative nemen hier voor verhaelt/oock op het herte hebben de voorsz sarkens met poederen inghenaet/ en inde handt hebben den antidotale azijn met de spongie in haer ghemaeckte ballekens / welcke spongie in geinfecteerde huysen tredende moghen in den mont nemen oft oock knabbelen den wortel van Zedoart oft wijn-ruyte inden mont. Ende draghe eene Hiacintsteen Orientael die het bloot vel raeckt/en sullen geen wolle kleeren draghen/maer stof die van kemels hayr ghemaeckt zijn.

Als Tuercx Grof-greyn/Camelot/Rijsels/Baracaen/gecalander lijwaert/en boccerael/ de rijcken moghen Satijn oft Armesijne nemen/ende sullen haer lijwaert en kleeren in Cypresse kist legghen oft ten minste in kisten met den voorseyde azijn ghepersumeert en met de voorseyde cruyden/sullen onder de neuse opt herte en polsen de voorsz Olie

Olie van Scorpioene strijcken / ende intr
dende inde Camer sullen een venster laet
open doen ontrent den Oosten oft Noorder
en staen ontrent de venster en sprekende m
dē patient/en sal achter het hoot staen / wa
den adem voorwaerts naer de voeten treck
oock de biechte hoorende sullen de oore va
achter het hoot houden/wachten soo seer h
moghelijck is van den adem oft damp w
het bedde te ontfanghen/insghelijcx de M
decijns sullen van verre den pols nemen e
soo rasch van den patient comende ontren
schoon water sullen haer aensicht en hande
wasschen / oock wel met azijn daer onde
ghemenghelt. Ende sullen telcken als sy b
eenen gheinfecteerde gheweest zijn / cleeren
lijwaert / hoet ende schoenen wt doen / di
dan inde locht hanghende ende weder vers
sche aen doen / ende sal goet sijn dat zy ee
fistel hebben/ maer voor al sullen maken i
staet van gratie te zijn / ende Godt bidde
en betrouwen dan op de Goddelijcke berm
hertichheyt.

Tractatus hic de Peste vtilite
imprimetur.

P. COENS S. T. Liceut.
Lib. Gen. Antuerp.

